

## Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan

EERSTE DEEL.....	2
I.....	2
II.....	16
III.....	22
IV.....	29
V.....	35
VI.....	39
VII.....	43
VIII.....	53
IX.....	62
X.....	66
XI.....	70
XII.....	75
XIII.....	82
XIV.....	90
XV.....	93
XVI.....	100
TWEEDE DEEL.....	104
I.....	104
II.....	110
III.....	119
IV.....	125
V.....	129
VI.....	139
VII.....	150
VIII.....	155

Hertaling door Michelle van Dijk, 2018. Brontekst: Louis Couperus: *Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan*. Tweede druk door uitgeverij L.J. Veen, Ede, 1979. Deze brontekst uit 1979 is al genoteerd in moderne spelling. De eerste druk uit 1906 (originele spelling) is ook online te lezen: [https://dbnl.org/tekst/coup002vano01\\_01/](https://dbnl.org/tekst/coup002vano01_01/).

Laatste versie gemaakt op: 30 september 2018

## EERSTE DEEL

I

Steyns diepe basstem klonk door de hal: 'Kom Jack, kom mee met de baas! Kom je mee?!'

De blij blaf van de terriër klonk op en hij stormde in een uitbundige vaart de trap af, alsof hij over zijn eigen poten struikelde.

'O, die stem van Steyn!' siste mama Otilie tussen haar tanden. Driftig sloeg ze de bladzijden van haar boek om.

Charles Pauws staaarde haar rustig aan, met zijn glimlachje, zijn lach om mama. Hij had net met haar gegeten en dronk nu een kopje koffie; later zou hij naar Elly gaan. Steyn ging met Jack naar buiten. De avondstille verspreidde zich in het huis en in de onpersoonlijke, ongezellige zitkamer kon je het gas horen suizen. Charles keek naar de punten van zijn laarzen en vond dat ze goed zaten.

'Waar is Steyn naartoe?' vroeg mama ongerust.

'Gaan wandelen met Jack,' zei Charles. Thuis noemden ze hem Lot. Zijn stem klonk zacht en kalmerend.

'Naar zijn meid is hij toe!' siste mama Otilie.

Lot maakte een vermoeid gebaar. 'Hè mama,' zei hij. 'Wees nu kalm en denk niet meer aan die hele scène. Ik ga straks naar Elly, en nu zit ik nog een ogenblik gezellig bij je, nietwaar? Steyn is je man, jullie moeten niet steeds ruzie zoeken en onaardige dingen zeggen of denken. Je ging net als een wraakgodin tekeer! Daar krijg je alleen maar rimpels van, van zo boos zijn.'

'Ik ben toch al een oude vrouw.'

'Maar je hebt nog een heel zacht velletje...'

Mama Otilie glimlachte en Lot stond op.

'Kom,' zei hij, 'geef me een zoen. Wil je niet? Moet ik jou een zoen geven? Kleine, boze mama. En waarom? Om niets. Ik weet tenminste niet meer waarom. Ik zou het niet meer kunnen analyseren. Ja, zo gaat het. Hoe kan ik toch zo kalm zijn, met zo'n furieuze moeder?'

'En jij denkt dat je vader kalm was?!'

Lot lachte een klein lachje en antwoordde niet. Mama Otilie las verder, nu rustiger. Als een kind las zij aandachtig haar boek. Ze was nu zestig jaar, maar had blauwe ogen als van een kind, teder mooi, lief en onschuldig. Haar schelle stem klonk altijd kinderlijk en had nu zelfs geklonken als van een opstandig

kind. Maar ze had zich door Lots kalme stem en lieve zoen laten kalmeren en las nu aandachtig verder.

Het gas suisde, Lot dronk zijn koffie en terwijl hij nog eens naar z'n laarzen keken, vroeg hij zich af waarom hij ging trouwen. Hij was niet het type man dat trouwt. Hij was nog jong, 38, en hij zag er zelfs nog veel jonger uit. Hij verdiende genoeg geld met zijn artikelen. Met het geld dat Elly meekreeg van opa Takma konden ze het er gerust op wagen, maar dan nog was hij volstrekt niet het type om te trouwen. Vrijheid, zijn onafhankelijkheid, zijn egoïstische beweeglijkheid waren hem het liefst. Trouwen, dat was je met handen en voeten overgeven aan een vrouw. Hartstochtelijk verliefd was hij ook niet op Elly. Ja, hij vond haar intelligent en artistiek. Hij deed het ook heus niet vanwege de erfenis van opa Takma. Maar waarom deed hij het dan? Hij vroeg het zich af zoals hij het zich al eerder had afgevraagd, elke dag opnieuw in de week nadat hij haar een aanzoek had gedaan.

'Mama, kan jij me zeggen waarom ik Elly gevraagd heb?'

Mama Otilie keek op. Ze was wel gewend aan zonderlinge en grappige vragen van Lot en dan antwoordde ze hem op dezelfde toon, maar deze vraag gaf haar een pijnlijke steek van jaloezie, alsof ze fysiek een doorn in haar huid geduwd kreeg.

'Waarom je Elly gevraagd hebt? Ik weet het niet. We doen altijd dingen en we weten niet waarom...'

Ze zei het treurig, bijna pruilend in vergelijking met die opstandige kinderstem van zojuist. Had zij niet *alles* verloren wat ze ooit had gehad? Zou ze Lot nu niet ook verliezen, aan Elly, zoals ze alles had moeten afstaan?

'Je antwoordt zo ernstig, mam. Dat ben ik niet van je gewend.'

'Mag ik dan niet eens ernstig zijn?'

'Je bent de laatste dagen zo ernstig en treurig, prikkelbaar. Is het omdat ik ga trouwen?'

'Misschien is het wel daarom.'

'Je houdt toch wel van Elly, mam?'

'Jawel, ze is lief.'

'We zouden gewoon bij elkaar moeten blijven wonen. Elly is ook dol op jullie. Ik heb het er met Steyn al over gehad.'

Lot noemde zijn stiefvader bij de voornaam, Steyn. Het was zijn tweede stiefvader. De vorige noemde hij 'meneer Trevelley'. Mama Otilie was drie keer getrouwd geweest.

'Het huis is toch te klein, vooral als je gauw een gezin gaat beginnen,' zei mama, en ze dacht: als we samenblijven, dan verlies ik Lot niet helemaal, maar

ik zal nooit met een schoondochter overweg kunnen, zeker niet als er kinderen komen.

'Een gezin?'

'Kinderen.'

'Kinderen?'

'Ja. Dat komt toch wel voor.'

'We hebben al familie genoeg. Ik denk niet dat we snel aan kinderen beginnen.'

'En als je vrouw jou niet bij zich heeft, wat heeft ze dan, als ze geen kinderen heeft? Het is waar, jullie zijn beiden zo knap. Ik ben maar een domme vrouw. Mijn kinderen waren altijd een troost voor me.'

'Als je ze kon verwennen.'

'Dat hoef jij me niet te verwijten.'

'Ik verwijt je niets.'

'Samen wonen, Lot,' zei Mama Ottilie treurig, met een blik van die blauwe kinderogen, met haar vleierende kinderstem, 'ik zou dat wel willen, als Elly wil, het zou prima gaan. Ik zou me anders heel eenzaam voelen zonder jou. Maar als er bezwaren zijn, kan ik ook naar Engeland gaan. Daar heb ik toch ook mijn twee jongens en Mary komt dit jaar uit Indië terug.'

Lot fronste zijn wenkbrauwen en voelde aan zijn blonde haar; het zat heel netjes, met een scheiding.

'Of ik zou anders Ottilie eens in Nice kunnen bezoeken.'

'Nee mama!' zei Lot, bijna driftig.

'Wat dan?' riep mama Ottilie heftiger, 'ze is toch mijn kind?'

'Ja,' gaf Lot toe, alweer wat kalmer, 'maar...'

'Wat dan? Ze is toch mijn kind?'

'Maar het is heel onverstandig als je naar Ottilie gaat.'

'Ach, we hebben wel eens gekibbeld.'

'Het is onmogelijk, je kunt niet met haar overweg. Als je naar haar toegaat, trouw ik niet. Trouwens, Steyn heeft er toch ook wat over te zeggen!'

'Ik hou zo van Nice,' zei mama Ottilie en haar kinderstem klonk bijna klagend. 'De winters zijn er zo heerlijk. Maar het is misschien wel moeilijk voor me om erheen te gaan, omdat Ottilie zo doet. Als het kan, woon ik ook liever met jou, Lot. Als Elly dat wil. Misschien een wat groter huis? Zouden we dat kunnen betalen? Alleen blijven met Steyn doe ik niet. Dat staat vast. Dát staat vast.'

'Moedertje...'

Lots stem klonk vol medelijden. Mama had na haar laatste besliste woorden grote tranen in haar blauwe kinderogen staan, die een droevige glans aan haar

opstandige blik gaven. Met een nerveuze zucht pakte ze haar boek weer op en zweeg ze en deed alsof ze las. Haar gebaar toonde zowel berusting als koppigheid, weer alsof ze een ondeugend kind was. Een verpest kind, dat toch stiekem en stilletjes zou doen waar het zin in had. Lot bestudeerde zijn moeder, met z'n kopje in de hand en een lachje om zijn mond. Na zijn eerste gevoel van medelijden bestudeerde hij haar nu eens.

Ja, ze moest wel heel mooi zijn geweest. De ooms zeiden altijd: een poppetje. Ze was nu zestig jaar en maakte geen aanspraak meer op verleidelijkheid, maar dat kinderlijke, popperige had ze behouden. Ze had de rimpels en diepere groeven van een oude vrouw, maar de huid van voorhoofd en wangen was nog altijd blank en vlekkeloos zacht, met wat fijne adertjes bij de slapen. Haar haren waren helemaal grijs geworden, maar omdat ze heel blond was geweest en licht krullend haar had, leek het soms nog steeds blond en bij haar slapen en in de nek krulden lokjes op, bijna kinderlijk. Hoe eenvoudig leek dat haar in één beweging opgedraaid en vastgespeld. Mama Ottilies figuur was bijna dat van een jonge vrouw gebleven, klein en tenger, klein en lief waren haar handen. Dezelfde liefde straalde haar hele wezen uit en lief waren vooral haar blauwe kinderogen.

Lot, die glimlachend naar zijn moeder keek, zag haar als een vrouw die een heel bewogen leven had gehad, een leven vol liefde en haat, en die toch niet hard was aangepakt door het leven. Ze had haar deel wel gehad, met haar drie mannen die ze alle drie had liefgehad en die ze nu alle drie haatte. Flirterig was ze zeker geweest, maar van nature, maar niet berekenend. Een vrouw van liefde was ze geweest, maar ze had niet anders kunnen zijn. Ze had onbewust gehandeld, koppig tegen alles in, volgens de drang van haar natuur, van haar heftige bloed.

Zuinig was ze nooit geweest en toch was haar huis nooit gezellig en had ze nooit veel om haar uiterlijke verzorging gegeven, in onbewuste minachting voor elegantie en gemak. Ze voelde dat haar aantrekkingskracht van haarzelf uitging en niet van dat waarmee ze zich vertoonde. Haar jurk was gewoon onmogelijk, vond Lot. En de enige gezellige kamer in het huis was zijn kamer.

Mama was dol op lezen en las moderne Franse romannetjes, die ze niet altijd begreep; ondanks haar leven vol liefde, passie en haat was ze toch onschuldig gebleven in vele dingen, totaal onwetend van perversie. Dan zag Lot dat ze zich tijdens het lezen verbaasde en iets niet begreep en dan zag hij die naïviteit in haar kinderogen. Ze durfde nooit uitleg te vragen aan Lot.

Lot was opgestaan. Hij ging naar Elly die avond. Hij kuste zijn moeder, met zijn altijd stille lachje om zijn moeder.

‘Je ging vroeger nooit iedere avond de deur uit,’ verweet mama hem en ze voelde de doorn in het vlees van haar hart.

‘Ik ben nu verliefd,’ zei Lot kalm, ‘en verloofd. Dan moet je toch wel naar je meisje. Wil je eens nadenken over mijn vraag, waarom ik Elly eigenlijk gevraagd heb? En kun je het vanavond dan zonder me stellen?’

‘Dat zal ik wel heel veel avonden moeten.’

Mama Ottilie deed alsof ze verdiept was in haar Franse roman, maar zodra Lot de kamer uit was, legde ze het boek neer en keek ze om, met een lege, hulpeloze blik in haar blauwe ogen. Ze bewoog zich niet toen de meid het dienblad met thee en de theewarmer bracht, ze staaarde over haar boek voor zich uit. Het water zong ziedend zijn liedje; langs de ramen huilde na de laatste zomerzwoelte de eerste koude wind met een overbekend klagend geluid.

Mama Ottilie voelde zich verlaten: wat bleef er weinig van alles over. Daar zat ze nu, een oude, grijze vrouw. Wat was er van haar leven overgebleven! En toch, zo vreemd, de drie mannen leefden alle drie nog. Lot was onlangs met Elly zijn vader gaan bezoeken in Brussel. Trevelley scharrelde in Londen; ze had toch van hém het meeste gehouden. Haar drie Engelse kinderen in Engeland – zij voelden zich meer Engels dan Hollands. Ottilie was in Nice, en die deed zo raar, de hele familie sprak er schande over.

Lot, Lot zou ze nu ook verliezen. Hij was altijd zo lief bij haar gebleven, ook al ging hij geregeld op reis. Hij had ook in Den Haag bijna geen vrienden en hij ging nooit naar De Witte. Nu trouwde hij, hij was ook al niet jong meer voor een jongeman; was hij nu niet 38? Om zich bij haar eenzame theeblad en ziedende water wat bezig te houden telde ze op haar vingers de leeftijd na van haar kinderen: Ottilie, de zus van Lot, haar oudste, 41. God, wat werd ze al oud! De drie Engelse kinderen, zoals zij ze altijd noemde: Mary, 35. John, 32. Haar mooie Hugh, ja, die was al 30! God, god, wat werden ze oud!

En terwijl ze zich zo vermaakte met het nagaan van de leeftijden, rekende ze uit dat oude mama nu wel spoedig, hoe oud, ja, wel 97 zou worden. De oude heer Takma, de opa van Elly, was maar een paar jaar jonger. Als ze aan hem dacht, vond mama Ottilie altijd, heel vreemd was het, dat meneer Takma altijd zo heel lief voor haar was. Was het heus waar wat de mensen vroeger gefluisterd hadden, toen ze zich nog met de familie bemoeiden? Zo curieus, die oudjes: ze zagen elkaar haast iedere dag, want pa Takma was kras en ging nog dikwijls de deur uit. Altijd maakte hij zijn loopje van de Mauritskade naar de Nassaulaan. De hoge brug ging hij kranig over.

Ja... en dan moest zus Thérèse, in Parijs – die scheelde acht jaar met haar – 68 zijn, en dan de broers: Daan, in Indië, 70; Harold, 73; Anton, 75; terwijl Stefanie, het enige kind uit mama’s eerste huwelijk, en de enige De Laders, al 77 werd.

Zij, Otilie, de jongste, vond al die anderen wel héél oud, toch was zij ook oud, zestig.

Wat was dat alles betrekkelijk, van oud worden en van leeftijden, maar zij had het altijd zo gevoeld; dat zij, de jongste, betrekkelijk jong was en altijd jonger bleef dan de anderen, dan alle anderen. Ze moest er stilletjes om lachen, omdat Stefanie altijd zeggen kon: 'op onze leeftijd'. Zij, 77. Me dunkt, er was toch verschil tussen 60 en 77. Maar ze haalde haar schouders op: wat gaf het? Het was allemaal gedaan en het was allemaal al zo lang gedaan...

Daar zat ze nu: een oude, grijze vrouw en het naleven sleepte zich voort, en de eenzaamheid werd altijd groter, ook al was Steyn er nog. Daar kwam hij thuis. Waar ging hij toch iedere avond heen? Ze hoorde in de gang de foxterriër blaffen en ze hoorde de diepe basstem van haar man: 'Stil Jack, koest Jack.'

O, die stem, hoe ze die stem haatte! Wat had ze, wie had ze nog over? Vijf kinderen had ze, maar alleen Lot was bij haar, en die reisde zo veel, en zou nu trouwen, wat was ze daarover jaloers! Otilie, die zag ze nooit meer, die hield niet van haar moeder. Ze zong op concerten en ze had naam en faam, ze had een prachtige stem, maar ze deed wel heel vreemd. Stefanie noemde haar 'verloren'. Mary, gehuwd in Indië, en haar beide Engelse jongens in Londen: wat verlangde ze soms naar Hugh! Aan wie van haar kinderen had ze iets, behalve aan die lieve Lot?

En Lot trouwde en hij vroeg haar, zijn moeder, die hem zo zou missen, waarom hij trouwde, waarom! Dat was natuurlijk een soort grap, maar misschien was het ook wel enigszins ernst. Wist een mens ooit iets, wist hij waarom hij ooit iets deed, in zijn impulsen? Driemaal was zij getrouwd... wat? Misschien had Otilie wél gelijk. Maar nee, er was toch de wereld. Er waren toch de mensen, ook al bemoeiden noch de wereld noch de mensen zich de laatste jaren met de familie. Maar ze waren er toch, en je kon niet maar doen zoals Otilie deed, zonder je helemaal onmogelijk te maken. Daarom was zij, mama Otilie, getrouwd, daarom was ze drie keer getrouwd. Ze had het misschien nooit moeten doen. Veel beter was dat geweest voor een massa dingen, een massa mensen.

Het was helemaal weg, dat oude leven! Het was verdwenen, alsof het er nooit geweest was. En toch was het geweest en was het voorbijgegaan en had het veel nagelaten; maar niets dan weemoedige schimmen en schaduwen. Ja, vanavond voelde ze zich ernstig, en had ze de neiging om veel na te denken, wat ze anders zo min mogelijk deed: want wat gaf het, denken? Als ze gedacht had in haar leven, had ze nooit goed gedacht. Als ze zich door impulsen had laten voortslepen, was het nog slechter geworden. Wat gaf het, te willen leven, als

men toch werd geleefd door dingen die sterker zijn dan jezelf, dingen die sluimerden in je bloed?

Mama Ottilie verdiepte zich in haar Franse roman, want Steyn de Weert was binnengekomen, vooraf gesprongen door Jack. En wie mama Ottilie net nog gezien had en haar nu zou bekijken, zou dit verschijnsel zien: dat mama veel ouder werd, zodra haar man binnenkwam. Een nerveuze trek trilde over de anders gave wangen en etste de rimpels om neus en mond dieper. De kleine rechte neus stak scherper, het voorhoofd fronste boos. De vingers, die met een haarspeld de bladzijden van de roman openscheurden, sidderden, en de bladzijde scheurde scheef. De rug werd ronder, als van een kat die zich ter verdediging opstelt. Ze zei niets, maar de schonk de thee in.

‘Koest!’ zei ze tegen de hond.

En blij omdat de hond bij haar kwam tikte ze hem half liefkozend op de kop. De fox draaide zich rond met een laatste zenuwblaf en nestelde zich plots met een diepe zucht op haar japon.

Steyn de Weert dronk zijn thee, tegenover haar. Het leek vreemd dat zij man en vrouw waren, want mama had nu wel haar leeftijd en Steyn scheen bijna jong. Hij was een grote kerel met brede schouders, niet ouder dan net in de vijftig, met een fris, knap, gezond gezicht van een sterke buitenman, kalm in zijn blik en beweging. Zijn leven van een nog jonge man, al jaren geleden weggegooid voor een gevoel-van-eer, aan een veel oudere vrouw, had hem later een onverschilligheid gegeven die niet meer rekende op wat nog zou kunnen komen.

Wat vermodderd was, was vermodderd; het leven, eenmaal vergooid, was niet meer terug te winnen. Er was de frisse buitenlucht, er was de jacht, er was een borrel, er waren de vrienden van vroeger, uit de tijd dat hij nog cavalerie-officier was geweest. Verder was er het kleine huis en die oude vrouw: hij nam ze op de koop toe, omdat het niet anders kon. Schijnbaar deed hij wat ze wilde, voor zover mogelijk, omdat ze driftig kon worden en koppig was. Maar zijn koele koppigheid hield rustig stand tegen de hare. Lot was een beste jongen, een beetje week en vreemd en verwijfd, maar hij kon met zijn moeder overweg en van Lot hield hij veel. Hij was blij dat Lot in huis was. Hij had hem een van de beste kamers in huis gegeven, om in te werken.

Verder waren er andere dingen, maar daar had niemand iets aan. Wat drommel, hij was nog een jonge man, ook al begon zijn dikke haar te grijzen. Hij had zijn vrouw getrouwd, uit eerbeseft, maar ze was oud, ze was heel oud. Er was eigenlijk iets belachelijks aan. Hij zou nooit van zijn leven een hel maken, zo lang hij zich nog gezond en krachtig voelde. Met een grote dosis onverschilligheid schudde hij alles van je schouders af.



Het was zijn onverschilligheid die zijn vrouw ergerde, waardoor ze zich als een nerveuze kat voelde wanneer hij de kamer maar binnenkwam. Hij had geen woord gezegd, dronk zijn thee, las de krant die hij had meegebracht. In de niet grote huiskamer waar het gas suisde, met de wind langs de ramen, snurkte de foxterriër soms, in dromen die hem deden kreunen en steunen op de slepende rand van de jurk van zijn meesteres.

‘Koest!’ zei zij dan.

Verder spraken ze geen van beiden, en lazen ze, de één haar boek, de ander zijn avondblad. En deze twee mensen, van wie de levens aaneengesmeed waren door wettige overeenkomst toen de man dit gevoel had van conventionele eerlijkheid, van niet anders kunnen doen dan zo te handelen als man-van-eer; deze twee mensen hadden elkaar eens – jaren geleden, twintig jaar geleden – hartstochtelijk begeerd: de man de vrouw, en de vrouw de man. Toen Steyn de Weert eerste luitenant was, een mooie kerel, net dertig, had hij mevrouw Trevelley gezien. Hij kende haar leeftijd niet en wat deed die er ook toe? Hij ontmoette een vrouw die zo verleidelijk mooi was dat hij ogenblikkelijk, de eerste keer toen hij haar zag, zijn bloed had voelen vlammen en gelijk had gedacht: ‘Die vrouw moet ik hebben...’

Toen was ze al veertig, maar een vrouw, zo bloeiend mooi, dat men haar nog altijd ‘mooi Lietje’ noemde. Klein, maar volmaakt van vormen, lief in het gezicht, lief in de nog heel jonge lijnen van hals en borst, melkblank, met enkele fijngouden sproetjes. Lief met haar blauwe onschuldogen, en haar blonde, zachte krulhaar. Lief als een kindvrouw van liefde, bedoeld om het gloeiend verlangen te wekken.

Toen Steyn de Weert haar zo zag, voor de eerste keer, in wat luchtige Haagse salons, in Indo-Hollandse kring, was zij voor de tweede keer getrouwd, met die halve Engelsman Trevelley, die geld in Indië scheen te hebben verdiend – en Steyn zag haar als moeder van drie al grote kinderen: een meisje van vijftien, twee jongens nog wat jonger. Maar de verliefde officier had niet willen geloven dat zij uit haar eerste huwelijk, met Pauws, van wie zij voor Trevelley gescheiden was, een dochter had in Luik, op het conservatorium, en thuis een zoon van achttien! Mooi Lietje? Ze was jong getrouwd, in Indië, ze bleef altijd mooie Lietje. Zulke grote kinderen? Was die vrouw veertig?! De jonge officier had misschien even gearzeld, probeerde mevrouw Trevelley met andere ogen te zien nu hij zoveel van haar wist, maar toen hij in de hare keek, en merkte dat zij hem net zo begeerde als hij haar, was hij alles vergeten. Waarom niet een moment van geluk plukken? Wat was een liefdesmoment met een nog verleidelijke mooie vrouw? Een gelukje van een week, een maand, een paar maanden, en ieder weer een andere kant uit.

Zo had hij eenmaal gedacht, maar nu, nu zat hij hier. Die ploert van een Trevelley, die Ottilie wel kwijt wilde, had geprofiteerd van hun affaire, maakte er een schandaal van en een strijd om van haar te scheiden. Heel Den Haag had over Ottilie gesproken, toen ze er alleen voor stond met haar minnaar. En omdat Steyn toch een eerlijke vent was, zat hij nu hier, met tegenover zich die oude vrouw.

Geen woord werd er tussen hen gesproken. De thee werd gedronken, het blad werd weggehaald en Jack droomde kreunend. De wind huilde. De bladzijden volgden elkaar snel in Ottilies vingers en Steyn las na het oorlogsnieuws de advertenties en na de advertenties het oorlogsnieuws. De kamer rondom hen, de echtgenoten, stond zoals ze er al jaren bij stond, onpersoonlijk en ongezellig. Onder de stolp tikte de pendule altijd, altijd door. De salon leek wel een wachtkamer; een wachtkamer waar, na vele dingen die voorbij waren gegaan, twee mensen zaten te wachten... waarop? Op het langzame einde, op de eindelijke dood.

Steyn verbeet zich en las de advertenties nog eens door. Maar zijn vrouw, die haar boek ineens dichtsloeg, zei plotseling: 'Frans...'

'Hè?'

'Ik sprak zo-even met Lot.'

'Ja...'

'Zou je er iets op tegen hebben als zij bij ons bleven wonen, hij met Elly?'

'Nee, integendeel.'

Maar het leek alsof Steyns kalme toestemming zijn vrouw juist tot tegenspraak prikkelde, misschien tegen haar eigen wens in.

'Ja, maar zo gemakkelijk zal het niet gaan!'

'Waarom niet?'

'Het huis is te klein.'

'We kunnen verhuizen.'

'Een groter huis kost meer geld. Heb jij er het geld voor?'

'Ik denk, dat met wat Lot verdient en met wat Elly meekrijgt...'

'Nee, een groter huis is te duur.'

'Nou, dan hier.'

'Dit is te klein.'

'Dus dan gaat het niet.'

Mama Ottilie stond driftig op.

'Nee, natuurlijk niet: nooit gaat iets. Om dat lamme geld. Maar dit zeg ik je: als Lot trouwt, dan kan ik-ik...'

Ze stotterde als ze driftig was.

'Nou, wat?'

‘Dan kan ik-kan ik niet alleen me-met jou blijven! Dan ga ik naar Nice, naar Otilie.’

‘Ga maar.’

Hij zei het kalm en onverschillig en pakte zijn krant weer op. Maar het was genoeg om de gestreste mama Otilie in snikken te doen uitbarsten.

‘Je geeft níets meer om me!’

Steyn haalde de schouders op en ging de kamer uit, naar boven; de hond wipte blaffend voor hem uit.

Mama Otilie bleef alleen en haar snikken stopten al snel. Ze wist zelf, door de jaren wijs geworden, dat ze gauw driftig werd, dat ze een kind bleef. Maar waarom dan ouder worden in steeds grotere eenzaamheid?! Daar zat ze nu, een oude grijze vrouw, alleen in die ongezellige kamer, en alles was voorbijgegaan.

Als Lot tenminste maar bij haar bleef, haar Charlot, haar jongen! En steeds heviger voelde ze de jaloezie opsteken die ze eerst bedwongen had, om Lot, op Elly, en de jaloezie om Steyn. Hij ergerde haar als hij alleen al de kamer binnenkwam, maar toch bleef ze jaloers op hem zoals ze altijd geweest was, bij iedereen die haar had liefgehad. De gedachte alleen al dat hij niet meer om haar gaf, omdat ze oud was geworden; dat hij nooit meer een lief woord zei, haar nooit meer een zoen op het voorhoofd gaf. Op Elly was ze jaloers, vanwege Lot, op Lot was ze jaloers vanwege Steyn, omdat Steyn nu eigenlijk meer van Lot hield dan van haar.

Wat waren de jaren wreed, dat ze haar langzamerhand alles ontnamen. Voorbijgegaan waren de jaren, die lieve lachende liefdesjaren vol liefkozing; voorbijgegaan was het alles. Zelfs de hond was nu met Steyn mee, geen levend wezen was lief voor haar, en waarom moest Lot nu ook zo opeens gaan trouwen! Het kunstmatige snikken had ze gestopt toen het niet meer nodig was. Nu voelde ze zich zó verlaten dat ze in een stoel viel en zachtjes huilde, nu écht huilde van liefdeslege verlatenheid.

Haar nog mooie kinderogen, vol tranen, keken in het verre verleden. Toen was al het aardige altijd voor haar, mooie Lietje, geweest. Het aardige, het lieve, liefkozende, spelende, schertsende, het bijna aanbeddende en smekende was voor haar, omdat ze zo mooi was en vrolijk en aardig en omdat ze een aanbiddelike lach had gehad en een humeurtje van allerliefste grilletjes. Door dat alles liep altijd wel de stekel van haar jaloezie, maar toen kwam er zoveel naar haar, alle liefkozende genegenheid die de wereld van mannen aan een mooie vrouw verspilt. Door haar tranen lachte ze erom en de herinnering kronkelde rondom haar, glanzend als lieve, verre wolkjes.

Wat een vleierijen waren er om haar geweest. Nu waren al die mannen oud of dood. Alleen haar eigen drie mannen, die leefden. En Steyn was nog jong. Hij

was *te* jong. Als hij niet zo jong was geweest, had ze hem langer geboeid en zouden ze nog wel lief voor elkaar zijn, gelukkig zijn, zoals ook oudere mensen toch wel eens samen zijn, ook al is alle jonge warmte voorbij. Ze zuchtte heel diep en kwam bij uit haar tranen. Ze zat in de stoel als een hulpeloos kind dat stout is geweest en nu niet weet wat het moet doen.

Wat moest ze nu doen? Rustig naar bed gaan in haar eenzame oude vrouwenkamer, in haar eenzame bed, en morgen wakker worden en aan de oude, oude dagen nog een nieuwe oudedag vast voortslepen. Ach, waarom had ze niet jong mogen sterven?

Ze belde, de meid zou sluiten en zulke kleine gewoontes hadden voor haar de troosteloosheid van de dagelijkse herhaling, omdat alles onnodig leek. Nu ging ze naar boven. Het huisje was klein: een kleine suite beneden, een kamer-en-suite boven die ze bewoonde met Lot, terwijl Steyn zich op de zolderkamer had opgesloten, vast om niet al te dicht bij zijn vrouw te zijn. En terwijl ze zich nu uitkleedde, dacht ze: als Elly zich wel wat wilde behelpen, kon het misschien. De grote kamer met drie ramen, die zij nu bewoonde, kon ze aan Lot en Elly afstaan. Zij kon zelf slapen in de kleinere kamer van Lot, wat kon het haar schelen. Als er maar niet te gauw kinderen kwamen. Als ze Lot maar niet helemaal verloor!

Hij vroeg *haar* waarom hij Elly gevraagd had! Hij vroeg het schertsend, zoals gewoonlijk, maar het was niet aardig dat hij het vroeg. Ze was blij dat ze rustig had geantwoord en niet driftig was geworden. Hoeveel pijn, fysieke pijn deed dat soms, die stekel in het vlees van haar hart om liefde, genegenheid, zelfs een liefkozing, als die naar een ander uitging. En treurig, zichzelf beklagend, ging ze in bed liggen.

Haar slaapkamer was leeg om haar heen, ongezellig, het vertrek van een vrouw die niet geeft om kleinigheden voor comfort en uiterlijke verzorging, maar wel een grote passie beleeft in het verlangen naar liefde, het verlangen naar de liefkozing van degenen die ze aantrekkelijk vond, naar die meestal bedekte hysterische kracht die heen en weer schoot tussen hen en haar. Daarom had ze heel het andere leven van vrouw en moeder, zelfs van vrouw-van-de-wereld en van elegante vrouw verwaarloosd en niet op waarde geschat. Ze had hulpmiddelen veracht, verzekerd van haar bekoring. Ze was niet zo'n moeder van nature.

Nu was ze oud en alleen en ze lag eenzaam in het kille bed en er was vanavond zelfs niet de troost dat Lot naast haar uit de kamer zou komen om haar een nachtzoen te geven, zoals hij kon doen, strelend, lang en innig op haar voorhoofd. Hij zat dan nog een ogenblik op de rand van haar bed, praatte nog

even wat na, streelde met zijn fijne hand over haar wang en zei wel eens een enkele keer: 'Mama, wat heb je een zacht velletje.'

Als hij nu thuiskwam, zou hij denken dat ze sliep en dan zou hij naar bed gaan. Ze zuchtte. Het was zo eenzaam. Boven Lots kamer – het was gehorig – hoorde ze Steyn stommelen. De meid ging nu ook naar bed. Mama Ottilie merkte al die geluiden vanuit haar bed op: het openen van de deuren, het neerzetten van schoenen, het gieten vanuit een kom. Nu werd het stil en zij bedacht: heel goed dat ze altijd oude meiden zocht. Daar dacht ze aan met leedvermaak, blij dat Steyn zo geen kans had, met oude meiden. Nu was het huis al zo stil als de nacht, al was het nog geen twaalf uur.

Had ze geslapen? Waarom werd ze plotseling wakker? Wat kraakte er op de trap? Was het Lot, die thuiskwam? Of was het Steyn, die weer stilletjes de deur uitging? Was het Lot? Was het Steyn? Haar hart klopte. En vlug stond ze op, en voor ze het zelf wist, had ze de deur geopend en zag ze in de gang een lucifer flikkeren, die net werd afgestreken.

'Lot, ben jij het?'

'Nee, ik ben het.'

'Jij, Frans?'

'Ja. Wat is er?'

Zijn stem klonk geïrriteerd omdat zij hem gehoord had.

'Wat ga je doen?'

'Ik ga naar buiten.'

'Op dit uur?'

'Ja. Ik kan niet slapen. Ik ga wandelen.'

'Op dit uur ga je wandelen?'

'Ja.'

'Frans, je bedriegt me!'

'Ach, wat bedrieg ik je. Ga toch naar bed.'

'Frans, ik wil níet hebben dat je nu weggaat!'

'Zeg...'

'Toe Frans, blijf thuis! Lot is er nog niet, en ik ben bang alleen. Toe, Frans...'

Haar stem klonk als van een smekend kind.

'Ik heb behoefte aan lucht!'

'Je hebt behoefte aan...'

Ze maakte haar zin niet af, plotseling vol van drift. Op de zolderverdieping, aan een deur op een kier, luisterde en lachte de oude meid, ze wist het. Grinnikte. Ze wist dat. Ze stikte van drift, nerveuze drift. Ze trilde over haar hele huiverende lichaam in nachtjapon.

De voordeur was al geopend en weer gesloten. Steyn was weg en zij stond daar nog boven aan de trap. Ze balde haar vuisten, ze hijgde, ze had hem wel in haar nachtjapon kunnen volgen. De grote tranen sprongen uit haar kinderogen, maar beschaamd voor de meid ging ze terug naar haar kamer.

Ze huilde zachtjes zodat de meid het niet zou horen, zodat de meid niet nog meer zou genieten. Die pijn, die stekel, hier, in haar hart, een fysieke pijn! Wie het niet zo voelde als zij, kon niet weten hoeveel fysieke pijn het haar deed, genoeg om aan een dokter te zeggen.

Waar ging Steyn nu toch heen? Hij was nog zo jong, hij zag er nog zo knap uit. Hij was toch haar man, háár man! Waarom was hij niet lief tegen haar gebleven, ook al was ze oud? Nooit raakte ze ook nog maar zijn hand aan. En hoe had ze hem ooit eens zo geheel innig aangeraakt! Nooit meer, nooit meer zelfs een lieve zoen, zoals oude mensen elkaar toch nog geven.

Ze ging niet naar bed, ze wachtte. Zou Steyn niet gauw terugkomen? Kwam hij daar terug? Nee, het was Lot; ze hoorde zijn sleutel, zijn lichtere stap. En ze opende de deur.

'Lot...'

'Moesje, ben je nog niet naar bed?'

'Nee, jongen. Lot, kom eens hier.'

Hij kwam in haar kamer.

'Lot, Steyn is naar buiten.'

'Steyn is weg?'

'Ja, hij is eerst naar zijn kamer gegaan en toen heb ik hem stilletjes de trap af horen gaan, toen is hij stilletjes de deur uitgegaan.'

'Om je niet wakker te maken, moesje.'

'Ja, maar waar is hij naartoe?'

'Gaan wandelen. Dat doet hij wel meer. Het is benauwd, het is heel zwoel.'

'Gaan wandelen, Lot, gaan wandelen? Nee, hij is gaan...'

Ze stond vlammend van drift voor hem, hij zag het in het kaarslicht. Haar kleine gestalte in witte nachtjapon raasde van woede met de krullende haren die blond en grijs oplichtten. Al het lieve in haar werd tot een razernij, alsof ze tot het uiterste geprikkeld was. Ze voelde een neiging om plotseling haar hand op te heffen en Lot om zijn oren te slaan met haar kleine, trillende hand. Een klap omdat hij Steyn verdedigde. Ze hield zich in en ze hield al haar woede in, maar vuile scheldwoorden en brandende verwijten schuimden haar naar de bevende lippen.

'Kom moesje, toe!'

Lot probeerde haar te kalmeren. Hij nam haar in zijn armen en hij streelde haar rug, zoals men bij een opgewonden kind doet.

‘Moesje, kom moesje.’

Nu barstte ze in snikken uit. Maar hij sprak haar zachtjes tegen, zei dat ze overdreef, dat ze heel gestrest was de laatste tijd, dat hij zeker niet trouwde als zij niet kalmer werd, en zachtjesaan kalmeerde hij haar zo en kreeg hij haar naar bed. Hij dekte haar toe en schudde het kussen lekker op.

‘Kom moedertje, ga nu slapen en wees niet meer dwaas. Laat Steyn nu rustig wandelen, denk niet meer aan Steyn, denk aan niets meer.’

Zo werd ze rustig, onder de streling van zijn heel fijne hand over haar haar, over haar wang.

‘Ga je nu slapen, dwaas moesje? Zeg, wat heb je een zacht velletje...’

Elly Takma was heel gelukkig en zag er beter uit dan ze in lange tijd gedaan had. Nicht Adèle, die al zo lang het huishouden van opa Takma deed, zelf ook een Takma en ongehuwd, dacht er eens over na. Een eerste liefdesromannetje, dat een meisje van net twintig beleeft en dat haar ongelukkig maakt, een verbroken verloving met een kerel die zijn minnares opzoekt nadat hij 's avonds bij zijn meisje was geweest: zo'n romannetje is niet van invloed op het leven. Al had Elly een tijdje gekwijnd, Lot Pauws maakte haar gelukkig en beter, blij van lach en roze op de wangen.

Nicht Adèle, of 'tante', zoals Elly haar op zijn Indisch noemde, was gezet, rond van boezem, fris voor haar leeftijd en ze had niets van een nederige bloedverwante die het huishouden doet. Zij was geheel en al de degelijke vrouw des huizes die op alles let en die zich uitsluitend bezighoudt met huishoudelijke zaken, een vrouw die trots is op haar nette huis. Zij – nooit in Indië geweest – beheerste opa's woning met Hollandse nauwgezetheid. Ze liet Elly geheel over aan haar manie van het moment, want Elly had haar obsessies waarin ze doorging tot in perfectie, om na dat verkregen meesterschap een andere bezigheid op te pakken.

Zo was Elly een beroemde tennisspeelster geweest met achttien jaar. In de matches veroverde ze medailles, ze stond bekend om haar keurig, sterk en sierlijk spel, zo stond het in de sportbladen. Toen ze de perfectie in tennis had behaald, verveelde het Elly plotseling, dus hing ze haar racket aan een roze lint in haar kamer met de medailles stralend eromheen. Ze was gaan ijveren voor de Armeenzorg, heel praktisch bezig met armenbezoek en ziekenverpleging. In het bestuur stelde men haar op prijs. Maar op een dag toonde een zieke man haar zijn verwonde been dat één groot gat was en zij was flauwgevallen. Daarmee had ze haar grens in mensenliefde overschreden, vond ze zelf en ze trok zich terug.

Omdat er in haar nerveuze vingertoppen ook een bijzondere handigheid trilde, was ze haar eigen hoeden gaan maken en gelijktijdig begonnen met boetseren. Ze deed beide dingen goed. De hoeden waren zo leuk dat ze er serieus over dacht een modezaak op te zetten en te werken voor de kost. Ook het boetseerwerk was alleraardigst: een paar lessen en ze boetseerde naar model. Haar kop van een 'Arme Jongen' werd gewaardeerd.

Toen was Elly verliefd geworden en ze was heel erg verliefd geweest. Haar verloving had drie maanden geduurd. Toen was het verbroken en Elly, die geen half karakter was, ook al was ze uit vele karakters samengesteld, had zeer



geleden, gekwijd, ze was zwaar ziek geweest, tot ze op een dag herstelde, met een gevoel van weemoed als herinnering. Ze was toen 23 en ze was gaan schrijven. Onder een pseudoniem had ze haar eigen relatie als novelle uitgegeven en de novelle was niet slecht. Haar nieuwe bezigheid bracht haar meer en meer in aanraking met Charles Pauws, die ook schreef, voornamelijk voor kranten: artikelen, ditjes en datjes. Elly vond dat ze haar grens in de literatuur al spoedig had bereikt. Ze zou na deze novelle, gebloed en gebloed uit haar hart, nooit meer iets schrijven. Ze was 23, ze was oud. Ze had haar leven gehad, in verschillende tinten.

Toch was er nog iets: er was Charles. Hij was rustig, zacht, grappig, met de lieve ogen van zijn moeder, met de blonde haren, zorgvuldig in model, met zijn te licht blauwe dassen. Hij was niet de man die zij zich had gedroomd en zij voelde soms nog wel hevig de weemoed van haar liefdesleed. Maar ze hield van hem, ze hield heel veel van hem. En ze vond dat hij zijn talent vergooide aan klein werk, aan journalistiek, wat hij heel gemakkelijk deed. Charles wierp dan tegen dat het toch een heel apart genre was. Maar zijn twee romans waren zo mooi en sinds tien jaar had hij geen ernstig werk meer begonnen. En in dit meisje, een doorzetter – tot op zekere hoogte, bloeide een roeping op uit de romantische basis van haar leed en weemoed: haar roeping was die van Lot op te wekken tot werken, tot echt werken, tot mooi werken. Niet meer leven voor zichzelf, maar voor een ander; met Lot leven, die zo veel kwaliteiten had, maar ze niet serieus ontwikkelde. Ze zocht Lot vaker en vaker op; hij dronk thee bij haar; ze spraken, ze spraken veel. Lot, niet verliefd van karakter, vond het waarlijk prettig om met Elly te zijn, liet zich aansporen, begon een roman, bleef hangen... In hem voelde hij haar suggestie, dat hij haar nodig had. En hij deed haar een aanzoek.

Zij was heel gelukkig en hij ook, ook al waren ze kalm in de liefde. Ze keken ernaar uit om samen te leven, samen te praten, te wonen, te werken, te reizen, in de glimlachende verwantschap van hun zielen. Zijn ziel wat klein, ijdel, sceptisch, artistiek, vooral lief en toegevend voor anderen, met een tintje lachende bitterheid en één Angst die de ziel beheerste, de angst voor de ouderdom. Haar ziel, op dit ogenblik, vol ernst om haar roeping getrouw te blijven en haar leven een mooi doel te geven met het opgaan in een ander.

Elly zong die morgen, terwijl de wind vroege herfstbladeren goudzonnig langs de ramen joeg. Ze was bezig een najaarshoed te bewerken met een nog niet geheel verleerd talent toen Adèle binnenkwam.

‘Opa heeft slecht geslapen vannacht. Ik heb hem telkens horen bewegen,’ zei Adèle.

‘Ja, dan heeft hij last van suizingen, die net als stemmen zijn. Je weet wel,’ zei Elly, ‘dan hoort opa altijd van die stemmen. Dokter Thielens zegt dat het een voorbode is van spoedig totaal doof worden. Arme opa. Ik ga zo naar hem toe. Even mijn hoed... ik wil hem vanmiddag opzetten. We gaan naar oude mevrouw Dercksz en naar tante Stefanie. Tante, ik ben zo gelukkig. Lot is zo lief. En hij heeft zo’n mooi talent. Ik ben ervan overtuigd dat wij heel gelukkig worden. Ik wil veel reizen en Lot houdt er ook van. Er is de vraag van inwoners bij Steyn en mama Ottilie... ik weet het niet. Ik ben liever op mezelf. Toch, ik weet het niet. Ik hou wel van mama Ottilie. Ze is wél de mama van Lot. Maar ik hou van harmonie om me heen, en Steyn en zij kibbelen. Ik zeg maar Steyn tegen hem. ‘Meneer’ is te stijf, en ‘papa’ kan ik niet tegen hem zeggen. Trouwens, Lot zegt ook Steyn. Het is wel moeilijk, zo’n familie. Steyn zou het zelf vreemd vinden, als ik ‘papa’ zei. Vind je de hoed zo schattig? Ik zal morgen die van jou bewerken. Kijk, het is een nieuwe hoed... Ik ga even naar opa. Arme opa, heeft hij slecht geslapen.’

Ze liet de kamerdeur open. Adèle keek rond, de kamer lag vol hoed-fournituren; de Arme Jongen glunderde in een hoek; de medailles schitterden om het racket aan het roze lint; de schrijftafel lag vol met vellen papier.

‘Wat een rommel,’ zei Adèle.

Ze durfde niet aan de papieren te komen, hoewel ze ze graag had opgeruimd. Ze kon zo veel verspreide papieren niet aanzien en moest de jeuk in haar vingers inhouden. Maar de furnituren ruimde ze vlug op in kartonnen dozen en borg ze op. Toen ging ze naar beneden waar de meiden de eetkamer leegruimden.

Elly wipte de trap op en hoorde de slagen waarmee een fauteuil werd geklopt. Ze voelde de slagen als op haar rug en liep sneller de trap op naar de eerste verdieping waar opa woonde. Voor de deur haalde ze adem, ze klopte, en deed open. Ze kwam met kalme tred binnen.

‘Hoe gaat het vandaag, opa?’

De oude heer zat aan een bureau, te zoeken in een la. Hij sloot ‘m rustig toen Elly binnenkwam. Ze naderde en kustte hem.

‘Heeft u niet goed geslapen?’

‘Nee kind, ik geloof helemaal niet. Maar opa kan wel zonder slapen.’

Hij was 93, opa Takma. Hij was laat getrouwd, zijn zoon was laat getrouwd, en daardoor was het mogelijk dat hij een kleindochter had van de leeftijd van Elly. Hij leek echter jonger, veel jonger misschien omdat hij van buiten een schijnbare onverschilligheid combineerde met een echte, bestudeerde zorg. Om zijn ivoren schedel hing nog een dunne krans van grijze haren; zijn geschoren gezicht was als verweerd perkament, maar de mond was, rondom zijn

kunstgebit nog jong en lachend van lijn gebleven en de ogen stonden helder bruin, fris, zelfs scherp achter zijn bril. Zijn figuur was klein, tenger als van een jong mens en fijn. Om zijn licht gebogen vermagerde rug hing een heel kort colbertje; het hing open en stak puntig naar achteren. De handen, te groot voor de kleine man, waren geaderd en verzorgd en beefden voortdurend. Hij had een tic in zijn halsspier, waardoor het hoofd af en toe schokte. Opgewekt was zijn toon en warm, met te veel goedhartigheid om niet gedwongen te zijn. Zijn woorden waren langzaam en weloverwogen, ook als het over eenvoudige dingen ging. Als hij zat, zat hij rechtop, op een kleine stoel, nooit in elkaar gezakt, steeds op zijn hoede, zo leek het. Als hij liep, dan liep hij vlug, met heel kleine stapjes van stijve benen die de reumatiek niet wilden tonen. Hij was ambtenaar geweest in Indië, als laatst Lid van de Raad van Indië, nu al jarenlang gepensioneerd. In zijn conversatie bleek dat hij op de hoogte was van politiek, op de hoogte van koloniale dingen; hij lachte erom, gematigd ironisch.

Er waren nog maar een paar leeftijdgenoten: de oude mevrouw Dercksz, Dillenhof, 97 jaar en dokter Roelofsz, 88. In de omgang met jongeren was hij goedig neerbuigend. Hij begreep dat de wereld zelfs voor mensen van zeventig en van zestig anders was dan voor hem, maar hij was te goedhartig, te uitbundig om niet te doen denken dat hij steeds anders dacht dan hij sprak. Hij maakte de indruk van een diplomaat die altijd op zijn hoede is en steeds peilt wat de ander weet. Soms sprankelde een vonk op in de heldere ogen achter zijn bril, alsof hem plotseling iets trof, een heel acute gewaarwording. De halsspiertic wierp het hoofd opzij, alsof hij plotseling iets hoorde. Lacherig trok zijn mond dan na en hij werd het haastig eens met wie hij sprak.

Vooraf binnen in hem bevond zich die nerveuze, vlugge helderheid voor zo'n oude man. Het was alsof hij door een vreemde capaciteit zijn zintuigen had gescherpt zodat ze goed waren gebleven, want hij las nog veel, met een bril; hij hoorde scherp; hij was moeilijk door wijn; gevoelig voor luchten; hij kon in het donker iets vinden. Alleen soms, midden in een gesprek, was het of een onoverwinnelijke vermoeidheid over hem viel, staarden plots zijn heldere ogen glazig, viel hij in zijn slaap. Men liet hem, had de beleefdheid het niet aan hem te laten merken. Vijf minuten daarna ontwaakte hij, sprak verder, negeerde dat moment van onbewustheid. De inwendige schok waarmee hij wakker werd, was voor niemand te bespeuren.

Elly ging 's ochtends altijd even naar haar opa.

'Vanmiddag gaan we visites doen bij de familie,' zei Elly. 'We zijn nog nergens geweest.'

'Zelfs nog niet bij oma.'

‘We gaan vanmiddag het eerst naar haar. Opa, we zijn drie dagen verloofd. Je kan toch niet gelijk iedereen met je geluk lastigvallen.’

‘En je bent gelukkig, kind,’ begon opa met zijn goedhartigheid.

‘Ik geloof het wel.’

‘Het spijt me dat ik je niet bij me kan houden, met Lot erbij,’ ging hij luchtigjes verder. Hij had soms een zweverige manier om serieuze dingen te behandelen en zijn dunne stem miste dan nadruk. ‘Maar zie je, daar ben ik te oud voor: een jong huishouden, ingebouwd in het mijne. Trouwens, op jezelf wonen heeft meer charme. Kindje, we spreken nooit over geld. Je weet, papa heeft niets nagelaten en het geld van je moeder heeft hij opgemaakt. Dat was met verschillende ondernemingen op Java; het lukte niet. Ze hebben geen geluk gekend, je arme ouders. Zie je kindje, ik ben niet rijk, maar ik kan zo wonen op mijn Mauritskade omdat een oude man niet veel behoeften heeft en omdat Adèle alles zo handig doet. Ik heb uitgerekend dat ik je tweehonderd gulden per maand kan geven. Maar meer niet, kind, meer niet.’

‘Maar opa, dat is echt heel mooi.’

‘Je mag het van je opa aannemen. Je bent toch mijn erfgenaam, hoewel je niet de enige bent. Nee, opa heeft nog anderen: goede kennissen, goede vrienden. Het zal niet lang meer duren, kind. Rijk zal je niet worden, want mijn enige luxe is mijn huis. Verder, dat weet je, gaat alles zuinig. Maar je hebt, vooral later, genoeg en Lot schijnt nogal te verdienen. Ach, geld maakt het hem niet, mijn kind. Wat het hem maakt, dat is...’

‘Wat, opa?’

Een vermoedheid kwam plots over de oude heer. Maar hij hervatte na enkele minuten: ‘Er is sprake van wonen bij Steyn...’

‘Ja, maar er is niets zeker.’

‘Otilie is lief, maar driftig,’ zei de oude heer, in gedachten verzonken. Het was alsof hij aan andere dingen dacht, aan belangrijker dingen vooral.

‘Als ik het doe, doe ik het voor mama Otilie, opa. Omdat ze zo op Lot gesteld is. Ik zou liever mijn eigen huisje hebben. Maar we zullen in elk geval veel reizen. Lot zegt dat hij dat goedkoop kan doen.’

‘Je zou het misschien met wat tact kunnen doen, kind, bij de Steyns wonen. Otilie is wel heel alleen. Arme meid. Wie weet, je geeft haar misschien nog iets liefs, wat sympathie om haar heen.’ Zijn luchtige stem vertederde, werd voller, van een innigere klank.

‘We zullen zien, opa. Blijft u vanmiddag boven, of komt u toch beneden lunchen?’

‘Nee, stuur mij maar wat op mijn kamer. Ik heb niet veel honger.’ De stem klonk weer luchtig en zweefde. ‘Het waait en ik denk dat het gaat regenen.’

'Gaat u toch uit vanmiddag?'

'Een ogenblik, denk ik. Naar mevrouw Dercksz.'

'Naar oma.'

'Jaja, zeg nu maar oma. Als je haar ziet, zeg dan straks maar oma. Dat is minder stijf: ze zal het lief vinden, ook al ben je nog niet getrouwd met Lot.'

Zijn stem zakte. Hij kreunde, alsof hij aan andere dingen dacht, aan belangrijkere dingen vooral. Met de tic van zijn halsspier schrok hij op, bleef zo een ogenblik zitten, het hoofd opzij, alsof hij iets hoorde, ergens naar luisterde.

Elly vond dat het vandaag niet zo goed ging met opa. De lusteloosheid kwam weer over hem; het hoofd zakte, de ogen stonden glazig. En hij zat daar, zo breekbaar, alsof men het leven uit hem weg zou kunnen blazen, als bij een zwevend veertje. Elly liet hem, even aarzelend, alleen.

De oude heer schrok op toen hij de deur zacht hoorde sluiten en hij kwam volledig bij bewustzijn. Een ogenblik bleef hij onbeweeglijk zitten. Toen deed hij de la van zijn bureau open, waarin hij bezig was geweest. Hij haalde er de stukken uit van een al verscheurde brief. Hij verscheurde de stukjes nog kleiner, zo allerkleinst mogelijk, en strooide ze in zijn papiermand, tussen andere weggegooide papieren. Een tweede brief verscheurde hij daarna, een derde daarna, zonder ze nog eens over te lezen. Hij strooide de stukjes klein in de mand en schudde de mand. Het scheuren vermoeide zijn stijve vingers, het schudden vermoeide zijn arm.

'Vanmiddag nog een paar,' mompelde hij. 'Het wordt tijd, het wordt tijd.'

De oude heer ging tegen drie uur alleen naar buiten. Hij hield er niet van vergezeld te worden als hij wegging, hoewel hij graag werd teruggebracht, maar dat zou hij nooit vragen. Adèle keek uit het raam en volgde hem met haar ogen, toen hij bij de kazerne omsloeg en over de hoge brug ging. Hij ging ook niet verder dan net in de Nassaulaan, naar mevrouw Dercksz, maar die afstand haalde hij met zijn fijne, rechte gestalte en stramme benen. In zijn hoog dichtgeknoopte jas leek hij niet eens zo'n heel oude heer, ook al was iedere stap overdacht, gesteund met de zware stok met ivoren knop. Hij moest iedere stap wel overdenken om niet te laten blijken dat de kleine wandeling voor hem een sport en inspanning was, veel sport en veel inspanning. Maar hij slaagde erin stijfrecht te lopen alsof het geen moeite kostte, en hij bestudeerde zichzelf in de spiegelramen van de begane grond van de huizen. Op straat viel het niet op dat hij zo heel oud was.

Toen hij aanbelde, haastte de oude Anna zich en de poes schoot dwars door haar rokken, poes en meid in één ren naar de voordeur.

'Zeker de oude heer...'

En ze joeg de poes terug naar de keuken, bang dat de oude heer zou struikelen. Ze haalde hem binnen met woordjes over het weer en vraagjes naar zijn gezondheid terwijl Takma grote moeite deed zijn overjas, die hij in de gang uitdeed, van de schouders en armen in de handen van de meid te laten glijden. Hij deed dat langzaam, een beetje moe van de wandeling, maar hij kwam zo stilstaand genoeg op adem om met de stok de trap op te gaan, een enkele.

'De stok houden we er maar bij, Anna.'

Mevrouw Dercksz kwam nooit meer in de benedenkamer. Ze wachtte op hem. Hij kwam meestal iedere dag en als hij niet kwam, liepen Adèle of Elly langs om het even te zeggen. Ze zat in haar grote stoel bij het raam en keek uit op de villatuinen van de Sofialaan.

Hij murmelde luidruchtig en toch onverstaanbaar zijn groet: 'Zo Otille, het waait. Ja, je hoestte laatst nogal. Oppassen maar, hoor. Mij gaat het goed, dat zie je.'

Met nog wat luidruchtige enthousiaste woorden tussendoor ging hij stram zitten in de fauteuil aan het andere raam, terwijl Anna nu pas zijn hoed van hem overnam. Zijn handen steunden op zijn stok, met de wijds geplooid handschoenen nog aan.

'Ik heb je nog niet gezien na het grote nieuws,' zei mevrouw Dercksz.

'De kinderen komen zich straks presenteren.'

Ze zwegen beiden, blik in blik, zuinig met woorden. En zo zaten ze een poosje stil tegenover elkaar, ieder aan een raam van de smalle salon. In de schemer van de wijnrode geribde overgordijnen, crèmekleurige tule-en-linnen vitrage, en dan weer een wijnrood fluwelen tochtdoek die met een bocht langs het kozijn hing, zat de oude, oude vrouw. Ze had zich alleen bewogen om haar dunne hand in zwarte handschoen wat hoger te heffen, zodat Takma haar een hand kon geven. Nu zaten ze beiden alsof ze ergens op wachtten en toch tevreden dat ze samen wachtten.

De oude mevrouw was 97 en ze wist dat wat zij afwachtte, zou komen voor de honderd geslagen was. In de schemer van die gordijnhoek, tegen het donkere behang, was haar gezicht een porseleinachtig wit vlak, gecraqueleerd met rimpels die je zelfs zag in de schaduw waar zij zich terugtrok, uit gewoonte van een vroegere voorzichtigheid om niet te veel van haar verwoeste gezichtskleur te tonen. Haar pruik was gladzwart, overkapt met een zwart kanten kapje. De zwarte losse jurk had een slanke lijn en viel ruim om de bijna breekbare, magere vrouw en verborg haar volledig in altijd dezelfde plooiën van soepel kasjmier, zodat men haar haast niet zag, maar alleen raadde dat zij het was in die donkere omhulling.

Behalve het gezicht leken alleen de broze vingers levend; bevend in de schoot toonden zich de slanke staafjes uit de handschoenen zonder vingertoppen. Mofjes omsloten de polsen. In een stoel met hoge leuning zat ze rechtop als in een troon, gesteund door een stijf hard kussen. Ook was er een kussen onder haar voeten, die ze nooit toonde omdat ze licht misvormd waren door jicht. Bij haar op het tafeltje haakwerk, sinds jaren niet meer aangeraakt, en de kranten, waaruit een gezelschapsjuffrouw voorlas, een oudere dame die zich terugtrok zodra meneer Takma kwam.

De kamer was netjes, eenvoudig, met wat portretten hier en daar in lijsten, als enige versiering tussen glanzend zwart-houten meubelen; de canapé en stoelen waren wijnrood; in de etagère glinsterde wat porselein. De nu gesloten schuifdeuren gaven toegang tot de slaapkamer. De oude vrouw bewoonde niet meer dan deze twee vertrekken. Haar lichte maal gebruikte ze in de stoel.

Goudzonnig was de nazomerdag en de wind ging vrolijk door de tuinen van de Sofialaan in een gestuif van de eerste gele bladeren.

‘Dat is een mooi uitzicht,’ zei mevrouw Dercksz, zoals ze al zo vaak had gezegd, en haar hand wees hoekig in die richting.

De stem, soms gebroken, klonk zachter dan zuiver Hollands, was ronder, met een creools accent en nu ze naar buiten keek, werden ook de ogen in het porseleinen gelaat creoolser en donkerder. Ze zag de dingen daar buiten niet

goed, maar toch was het haar dierbaar om te weten dat voor die gesluisde blik bloemen en bomen waren.

‘Mooie asters in de tuin tegenover,’ zei Takma.

‘Ja,’ beaamde mevrouw Dercksz, die ze niet zag, maar nu wist dat ze er waren.

Hem verstond ze heel goed. Dat ze anders doof was, liet ze niet merken doordat ze niet vroeg wat er gezegd was. Als antwoord glimlachte ze met dunne gesloten lippen of een beweging van het hoofd.

Na een poosje zei ze, terwijl ze beiden uit hun eigen raam naar buiten keken: ‘Ottilie heb ik gisteren gezien.’

De oude heer voelde zich een ogenblik vermoeid. ‘Ottilie?’ vroeg hij.

‘Lietje. Mijn kind.’

‘O ja. Gisteren heb je Lietje gezien. Ik dacht dat je over jezelf sprak.’

‘Ze huilde.’

‘Waarom?’

‘Omdat Lot gaat trouwen.’

‘Ze blijft wel eenzaam, arme Lietje. Toch is Steyn een brave vent. Het is jammer. Ik mag Steyn wel.’

‘We zijn allen eenzaam,’ zei mevrouw Dercksz en haar gebroken stem klonk droef, alsof ze treurde over een verleden vol nu vervaagde schimmen.

‘We zijn het niet allemaal, Ottilie,’ zei Takma. ‘Wij hebben elkaar. Wij hebben elkaar altijd gehad. Ons kind heeft, als Lot trouwt, niemand, zelfs haar eigen man niet.’

‘Sjt!’ zei de oude mevrouw. In de schemer trilde de rechte, magere figuur van schrik.

‘Er is niemand, we kunnen rustig spreken.’

‘Nee, er is niemand.’

‘Dacht je dat er iemand was?’

‘Nee, nu niet. Soms.’

‘Soms?’ vroeg Takma.

‘Soms, je weet wel. Dan denk ik het.’

‘Er is niemand.’

‘Nee, er is niemand,’ zei de oude vrouw.

‘Waarom ben je bang?’

‘Bang? Ben ik bang? Waarom zou ik bang zijn? Ik ben te oud, veel te oud om nog bang te zijn. Zelfs al staat hij daar.’

‘Ottilie!’

‘Sjt!’

‘Er is niemand.’



'Nee...'

'Heb je hem de laatste tijd dan gezien?' vroeg Takma.

'Nee. Nee, in maanden niet, misschien in jaren niet. Maar lange jaren heb ik hem gezien. Jij nooit?'

'Nee.'

'Maar jij hoorde hem.'

'Ja, ik hoorde hem. Mijn gehoor is heel scherp geweest, en altijd gevoelig. Het waren hallucinaties. Ik hoorde dikwijls zijn stem. Laat ons er niet over spreken. Wij zijn beiden zo oud, Otilie. Hij moet ons zeker vergeven hebben. Anders waren we niet zo oud geworden. Ons leven is jaren, lange, oude jaren kalm voorbijgegaan. Nooit heeft ons iets verontrust. Hij moet ons zeker vergeven hebben. Nu... staan we beiden aan de rand van ons graf.'

'Ja, het zal gauw komen. Ik voel het.'

Maak Takma speelde zijn goedgehartigheid: 'Jij, Otilie? Je wordt honderd!'

Hij deed een poging tot luidruchtig stemverheffen en zijn stem sloeg over, krijste schel.

'Ik word geen honderd,' zei de oude vrouw. 'Nee. Ik sterf deze winter.'

'Deze winter?'

'Ja, ik zie het voor me. Ik wacht erop. Maar ik ben wel bang.'

'Voor de dood?'

'Niet voor de dood. Maar voor hem.'

'Geloof je dat je hem terugziet?'

'Ja. Ik geloof in God, in terugzien. In een leven hierna. In vergelding.'

'Ik geloof niet in vergelding hierna, omdat wij beiden al zo veel hebben geleden in ons leven, Otilie!' De oude man smeekte bijna.

'Maar er is geen straf geweest.'

'Ons leed was straf.'

'Niet genoeg. Ik geloof dat, als ik gestorven ben... dat hij me zal aanklagen.'

'Otilie, we zijn zo oud geworden, rustig aan. Wij hebben alleen inwendig moeten lijden. Maar dat is genoeg geweest, dat zal God straf genoeg vinden. Wees niet bang voor de dood.'

'Ik zou niet bang zijn, als ik zijn gezicht met een zachtere uitdrukking had gezien, met iets van vergeven. Hij heeft me altijd aangestaard. O, die ogen!'

'Stil, Otilie.'

'Als ik hier zat, stond hij daar, in de hoek bij die etagère, en dan keek hij me aan. Als ik in bed lag, verscheen hij in mijn spiegel en keek me aan. Jaren, jarenlang. Misschien was het hallucinatie, maar zo ben ik oud geworden. Tranen heb ik niet meer. Mijn handen wringen doe ik niet meer. Ik beweeg me

alleen van deze stoel naar mijn bed. Ongerustheid, angst, heb ik sinds jaren niet meer, want niemand weet ervan. Van de baboe...'

'Ma Boeten?'

'Ja, van haar heb ik in jaren niet meer gehoord. Ze was de enige die het wist. Zij is zeker dood.'

'Roelofsz weet ervan,' zei de oude heer heel zacht.

'Ja, hij weet het, maar...'

'Oh, hij heeft altijd gezwegen.'

'Hij is bijna als wij: een medeplichtige.'

'Ottilie, je moet er kalm over denken. We zijn zo heel oud geworden. Je moet er kalm over denken, zoals ik erover denk. Je bent altijd te nerveus geweest.'

Smekend klonk zijn stem, zo heel anders dan in zijn luchtige goedhartigheid.

'Ik ben vooral daarna heel nerveus geworden. Nee, ik heb er nooit kalm over kunnen denken! In het begin ben ik bang geweest voor de mensen. Toen voor mijzelf: ik dacht dat ik gek zou worden. Nu, nu het nadert, ben ik bang voor God.'

'Ottilie!'

'Het is een lange, lange marteling geweest. God, zou dit leven niet genoeg zijn?!'

'Ottilie, wij waren niet zo oud geworden, jij en ik en Roelofsz, als God en hij ons ook niet hadden vergeven.'

'Waarom is hij dan zo vaak daar komen staan? O, hij stond daar zo vaak. Hij sprak nooit. Hij staarde maar, bleek, met holle donkere ogen, ogen als twee vurige priemen, zó...'

De slanke vingers wezen als staafjes recht naar voren.

'Ik ben rustig, Ottilie. En als we later gestraft worden, na onze dood, dan zullen wij het ondergaan. Dan zal er een erbarming komen.'

'Ik wou dat ik Rooms was. Ik heb zo lang erover gedacht om katholiek te worden. Therèse heeft wel gelijk gehad om Rooms te worden. Ach, waarom zie ik haar nooit meer? Zou ik haar nog eens zien? Ik hoop het, ik hoop het. Als ik katholiek was geweest, had ik gebiecht.'

'Dáárvoor is bij de katholieken ook geen vergeving.'

'Niet? Ik dacht dat een priester alles vergeven kon: de ziel zuiver maken, voordat je sterft. De priester had me toch kunnen verlichten, me hoop kunnen geven? Onze godsdienst is koud. Ik heb daarover nooit kunnen praten met een predikant.'

'Nee, natuurlijk niet!'

'Met een priester had ik erover kunnen praten. Hij had me boete opgelegd, mijn leven lang, en dat zou me hebben verlicht. Nu ligt het altijd hier, op mijn

borst. En ik ben zo oud. Ik blijf ermee zitten. Ik lig ermee in bed. Ik kan er zelfs niet meer mee lopen, dwalen, me vergeten in beweging...'

'Ottilie, waarom spreek je er vandaag zo veel over? Soms maandenlang, jarenlang, spreken we er niet over. Dan gaan de maanden, de jaren rustig voorbij. Waarom spreek je er vandaag ineens zo heel veel over?'

'Ik ben erover gaan denken omdat Lot en Elly trouwen.'

'Ze zullen gelukkig zijn.'

'Is het geen schande, bloedschande?'

'Nee, Ottilie, denk toch na.'

'Ze zijn...'

'Ze zijn neef en nicht. Dat weten ze niet, maar dat is geen schande, bloedschande.'

'Het is waar.'

'Ze zijn neef en nicht,' zei Takma.

'Ja, ze zijn neef en nicht.'

'Ottilie is mijn kind. Haar zoon is mijn kleinzoon. Elly's vader...'

'Elly's vader?'

'Denk toch na, Ottilie. Elly's vader, mijn zoon, is de broer van Lietje. Hun kinderen zijn neef en nicht van elkaar.'

'Ja...'

'Meer is het niet.'

'Maar ze weten niet dat ze neef en nicht zijn,' zei de oude vrouw. 'Lietje heeft nooit geweten dat ze je kind is. Ze heeft nooit geweten dat zij de zus was van je zoon.'

'Wat doet dat ertoe? Neef en nicht kunnen trouwen.'

'Ja, het kan, maar het is niet goed. Voor de kinderen die komen, is het niet goed. Om het bloed en... om alles.'

'Om wat, Ottilie?'

'Zij erven ons verleden. Zij erven die Angst, zij erven onze zonde. Zij erven de straf voor wat wij gedaan hebben.'

'Je overdrijft, Ottilie. Nee, zoveel erven zij niet.'

'Ze erven alles. Misschien zien ze hem een keer staan, horen ze hem, in de nieuwe huizen waar ze zullen wonen. Het was beter geweest dat Elly en Lot ieder hun geluk los van elkaar hadden gevonden. In ander bloed, in een andere ziel. Ze zullen het gewone geluk niet kunnen vinden. Wie weet, hun kinderen zijn misschien...'

'Stil, Ottilie!'

'... misdadigers.'

‘Ottilie, ik smeed je, wees stil. Waarom spreek je zo? Jaren is het zo kalm geweest. Kijk Ottilie, wij zijn té oud. We hebben zo oud mogen worden. We zijn al gestraft. Laten we er niet meer over spreken, nooit meer. Laten we rustig afwachten en de dingen die na ons komen, verdragen, want we kunnen er niets aan doen.’

‘Ja, laten we kalm afwachten.’

‘Het zal gauw komen, voor jou en mij.’

Smekend had zijn stem geklonken; angstig blonken zijn vochtige ogen. Zij zat rechtop en stijf in haar stoel. Haar vingers trilden hevig in de diepe, zwart plooiende schoot. Maar een vermoeidheid overviel beiden. De vreemde helderheid en de angstige spanning van hun ongewone woorden leek maar even hun oude zielen te kunnen oprichten en doen tintelen, alsof er van buiten een suggestie was gekomen. Nu doofden ze beiden en werden ze heel oud. Lange tijd staarden ze, ieder voor het eigen raam, zonder woorden. Toen klonk de bel aan de voordeur.

Het was Anton Dercksz, de oudste zoon uit haar tweede huwelijk. Uit haar eerste had mevrouw Dercksz alleen een dochter, Stefanie de Laders, ongetrouwd. Ook Anton was ongetrouwd gebleven. Hij had in Indië carrière gemaakt, hij was oud-resident. 75 was hij, stil en somber, in zichzelf gekeerd door langdurig eenzaam leven, vol eenzame gedachten, over zichzelf, die in hem woelden en soms troebel voor zijn ogen kwamen. Het was zijn aard geweest, eerst van nature, later bedachtzaam, om zich te verbergen, zich niet te geven, zelfs niet in dat wat hem lof en sympathie zou hebben gegeven in de maatschappij. Hij had een ongewone intelligentie, maar had die, als man van studie, alleen voor zichzelf ontwikkeld en hij was nooit meer dan een middelmatig ambtenaar geweest. Zijn sombere ziel had behoefte aan privé-genietingen gehad, hij hield ze nu nog graag voor zich, zoals ook zijn grote lichaam behoefte had gehad aan duistere wellusten.

Hij kwam binnen in zijn jas die hij warm aanhield, kouwelijk, hoewel het nog zonnig september was en de eerste herfst nauwelijks deed huiveren. Eens in de week kwam hij zijn moeder bezoeken, uit de oude gewoonte van eerbied en ontzag. Haar kinderen, oudere mensen nu, kwamen allemaal geregeld, maar vroegen aan meid Anna, steeds met de poes in haar rokken, wie er boven was bij mama. Was er al iemand van de familie, dan gingen ze niet direct de trap op, om moeder vooral niet te vermoeien met een te groot aantal stemmen. Dan ontving Anna hen in de beneden-voorkamer, die zij 's winters verwarmde en vaak presenteerde de meid een pruimpje op brandewijn.

Was de oude heer Takma net aangekomen, dan liet Anna niet na dit te zeggen. De kinderen of kleinkinderen wachtten dan meer dan een kwartier beneden omdat zij wisten dat oma graag een poos alleen was met Takma, haar oude vriend. Was Takma er al enige tijd, dan berekende Anna of zij ze al direct boven kon laten. De gezelschapsjuffrouw was 's middags niet binnen tenzij mevrouw haar liet roepen, als er wel eens met slecht weer niemand kwam.

Anton Dercksz kwam binnen, twijfelend of hij niet stoorde vanwege Takma. Haar kinderen, hoe oud ze ook waren, bleven als kinderen naar de oude vrouw, die ze als strenge, driftige moeder leerden kennen en waren blijven zien in de autoriteit van haar moederschap. En zo zag Anton haar vooral nog immer, altijd gezeten in die stoel, als een rechte troon; onbekend met dat allerlaatste, breekbare leven, dat hing aan een broze, onzichtbare draad.

Aan het raam zat de moeder nu, in de late zon die van buiten kwam, in een wijnrode schemer van gordijnen en tochtdoek, alsof ze niet meer zou bewegen

tot het ogenblik was gekomen waarop duistere poorten zouden opengaan. Want de kinderen zagen haar niet bewegen, niet meer dan af en toe een enkel hoekig gebaar van de vroeger beweeglijke, nu jichtige, slanke staafjesvingers.

Anton Dercksz wist dat moeder – als die dag de poorten niet zouden openen – 's avonds rond acht uur in beweging zou komen om naar bed gebracht te worden door Anna en de juffrouw. Maar dit zag hij nooit. Wat hij zag, was de onbeweeglijkheid van het levensbroze figuur op de troonachtige stoel, in een lichtroze schemering. Op een man van leeftijd, zoals hij was, maakte het een indruk. De moeder zat daar zo vreemd, zo oneigenlijk: ze zat te wachten... Haar glazige blik staarde voor zich uit, alsof ze ergens bang voor was.

De eenzame man had in zich een scherp opmerkingsvermogen ontwikkeld, wat hij nooit aan iemand liet merken. Sinds jaren al meende hij dat moeder steeds aan iets dacht, steeds aan een iets, altijd hetzelfde. Wat was het? Misschien vergiste hij zich, zocht hij te diep, was de blik van moeder alleen het staren van haar halfblinde ogen. Of dacht zij aan de dingen die in haar leven verborgen waren, verzonken als in een diepe, diepe poel? Had zij haar geheimen, zoals hij ze zelf had, de geheimen van zijn sombere wellusten? Nieuwsgierig was hij niet; ieder had zijn geheimen, moeder had misschien de hare. Hij zou nooit proberen om ze te weten. Men had altijd gezegd dat Takma met moeder een affaire had gehad, ze dacht zeker aan die oude dingen. Of dacht ze niet meer, wachtte ze alleen, en staarde ze uit het raam. Wat het ook was, zijn ontzag bleef hetzelfde.

'Het is heel mooi weer voor september,' zei hij na begroeting. Hij was een grote man, breed in zijn buitenjas, met een donker gezicht waar diepe plooiën in hingen, met kwabben aan de zware neus en onder de wangen, een grauwgele snor als borstel boven een uitbundige mond met paarse, dikke lippen, waartussen verbrokkeld de nog stevige tanden geelden. Een zware baard, al was die net geschoren, stippelde zwart op zijn wangen als een donker pigment en een diep litteken kliefde over zijn gerimpelde voorhoofd, dat hogerop overging in een dunne kuif van grauwgeel haar, de schedel daarachter kaal. Ruw was het vel in de nek boven zijn lage kraag, gegroefd als van een arbeider, hoewel niet zo diep, toch met diepe, snijdende lijnen. Grof knuisterig waren de handen, als ze als klompen op de dikke knieën lagen en over de zware buik, die van het versleten vest een knoop had doen openspringen, bungelde slap een horlogeketting met grote bedeltjes. In grote laarzen, waarvan de schachten opbolden onder de broek, stonden de voeten stevig op het tapijt. Dit uiterlijk toonde alleen de ruwe, naar buiten gekeerde zinnen van een oudere man; het toonde hem niet in zijn intellect en vooral niet in zijn talent tot

verbeelding. De grote fantast die hij was, bleef geheim voor wie hem niet anders zag dan zo.

De zo vele jaren oudere Takma, met zijn goedgehartigheid en soms schelle luidruchtigheid, met een oude stem als een vogelgeluid, met zijn glinsterende kunstgebit en zijn korte colbertje, kreeg naast Anton Dercksz iets fijns, iets jeugdigers, beweeglijkers, zacht van een goedig, welwillend begrip; alsof de zo oude man, heel het leven van de jongere man begreep. Maar dit had Anton Dercksz juist altijd geïrriteerd gemaakt over Takma, omdat Anton het wel doorzag. Takma verborg iets, maar op een andere manier dan Anton. Hij verborg iets en als hij opschrok met die tic van zijn kop, was hij bang dat men hem doorhad. Nieuwsgierig was Anton niet. Maar die heel oude man, de vroegere minnaar van zijn moeder, van degene voor wie Anton nog altijd veel ontzag had als hij haar rechttop en afwachtend zag zitten op haar stoel bij het raam – die oude man hinderde hem, ergerde hem, hij had hem altijd al onaardig gevonden, altijd. Hij had het nooit laten merken en Takma had het nooit gemerkt.

Zonder veel woorden zaten de drie oude mensen in de smalle salon. Kalm was de oude vrouw nu, zich meester geworden van haar emoties, omdat haar zoon, haar kind daar zat. Voor zijn gallige, grauwe blik in die licht puilende ogen had zij zich altijd kalm gehouden. Rechttop zat ze, als op een troon, als een vorstin, waardig en zonder blaam, maar zo breekbaar en bros alsof de adem van de Dood straks haar ziel zou wegblazen.

Ze had in haar enkele woorden een klank van waardering omdat haar zoon haar was komen zien, omdat hij elke week kinderlijk plichtmatig naar haar gezondheid vroeg. Hierover was ze tevreden en het was niet moeilijk voor haar om rustig te zijn, plotseling vreedzaam gestemd door dat vriendelijk gebaar, ook al had ze net nog moeten spreken over de vroegere dingen, die zij voor haar blik voorbij had zien gaan. En toen er weer een bel klonk, zei ze: 'Daar zullen de kinderen zijn.'

Ze zwegen alle drie, luisterend. Oude Takma hoorde duidelijk het spreken in de gang met Anna.

'Ze vragen of het niet te druk zal zijn,' zei Takma.

'Anton, wil je roepen om ze boven te laten?' zei de oude mevrouw en haar stem klonk als een moederlijk bevel.

Anton Dercksz stond op, riep aan de deur: 'Kom maar boven, oma wacht op je.'

Lot en Elly kwamen en in binnenkomst leek het alsof ze bang waren de sfeer rondom de oude vrouw te verbreken, doordat zij met te grote jeugdigheid op haar afkwamen. Maar de oude vrouw hief met een hoekig gebaar haar armen

op in de zwart geplooid mouwen, stijfjes van jicht, in de roze schaduw van de gordijnen, terwijl ze zei: 'En jullie gaan trouwen: dat is goed.'

Het gebaar bracht de handen in handschoenen naar het hoofd van Lot, dat ze even vasthield om hem met bevende mond te kussen; Elly kustte zij ook en het meisje zei, liefjes: 'Oma...'

'Ik ben blij jullie samen te zien. Mama had het me al verteld, het grote nieuws. Word gelukkig kinderen, gelukkig.'

De woorden klonken als een korte toespraak vanuit de schemer van haar troonstoel, maar ze trilden, gebarsten van emotie. Word gelukkig, had mama gezegd, en Anton Dercksz meende dat moeder eraan dacht dat er niet veel gelukkige huwelijken in de familie waren geweest. Die achterdocht hoorde hij in haar woorden en hij was tevreden dat hij niet getrouwd was. Het gaf hem een stil, weldadig welbehagen terwijl hij naar Lot en Elly keek. Zij zaten er zo jong en beginnend, dacht hij, maar hij wist dat dit schijn was: Lot was toch al 38 en dit was Elly's tweede verloving.

Toch, hoe jong waren die beide levens en hoeveel frisse jaren hadden zij nog niet te leven. Jaloers werd hij erom en nijdig en zijn ogen werden er geel van toen hij bedacht dat zijn frisse jaren er al lang niet meer waren. En met de perverse blik van een man die zich somber verheugt in de geheimen van zijn gevoelsleven vroeg hij zich af of Lot wel een kerel zou zijn voor zijn vrouw.

Lot was fijntjes gebouwd, een mannetje, lijkend op zijn moeder, met zijn roze gezicht en blonde plakhaar, een blond snorretje boven een weifelende bovenlip. Hij was met zorg gekleed in een jasje dat hem glad omgoot en een klein dasje, een vlinderstrik op zijn dubbele boord. Toch lang geen domme jongen, dacht Anton Dercksz: zijn artikelen uit Italië, over Renaissance-dingen, waren heel mooi geweest en Anton had ze met plezier gelezen, zonder Lot ooit een compliment te maken. En mooi waren zijn twee romans: één uit Den Haag, één uit Indië, met een scherpe kijk op Indisch-Hollandse mensen. Er zat heel veel in die jongen, meer dan hij leek, want hij leek maar een mannetje, blond en popperig, een plaatje in zijn kleren.

Elly was niet mooi, een bleek maar verstandig gezichtje: hij geloofde niet dat zij een liefdesvrouw was, of dat moest zich later openbaren als ze het wel was. Hij dacht niet dat ze elkaar veel verliefd zouden zoenen en toch was dat de meest zekere troost in je beroerde leven en altijd geweest voor hem. Het werd hem troebel voor de ogen, de spijt om verloren dingen, maar hij luisterde toch naar het gesprek dat kalmpjes verliep om oma niet te vermoeien: over wanneer Lot en Elly zouden trouwen, wanneer ze op reis zouden gaan...

'We trouwen over drie maanden: er is geen reden om te wachten,' zei Lot. 'Via Parijs gaan we naar Italië. Ik ken Italië goed en kan Elly leiden.'



Anton Dercksz stond op, nam afscheid en toen hij beneden kwam, vond hij in de voorkamer zijn zus, Ottilie Steyn de Weert en de oude dokter Roelofsz.

‘De kinderen zijn boven,’ zei hij.

‘Ja, dat weet ik,’ zei mama Ottilie. ‘Daarom wacht ik even. Het is anders te druk voor mama.’

‘Zo-zo-zo,’ murmelde de oude dokter. Hij zat in een stoel gezakt, wanstaltige massa van vocht en zwaarlijvigheid. Zijn ene stijve been hield hij strak vooruit en de golving van zijn buik hing daar schuin overheen. Zijn gladgeschoren, maar door rimpels verknoeid gezicht was als dat van een heel oude monnik; zijn dunne, grijze haar leek weggevreten door motten en hing in rafels aan zijn schedel, die als een wereldbol was, met aan de slaap één ader als een dikke rivier in reliëf op de huid. Hij lispelde en murmelde uitroep na uitroep; achter een gouden bril zwommen zijn waterige ogen.

‘Zo-zo-zo, Ottilie, gaat jouw Lot eindelijk trouwen.’ Hij was 88, de oude dokter, de laatste tijdgenoot van oma en meneer Takma. Hij had in Indië Ottilie geboren zien worden toen hij nog een jonge dokter was, niet lang uit Holland en hij noemde haar bij de naam, of ‘kind’.

‘Eindelijk?’ riep mama Ottilie geërgerd. ‘Voor mij is het vroeg genoeg!’

‘Jaja, jawel, kind, je zal hem missen, je zal je jongen wel missen. Toch een aardig paar, hij en Elly, zozo, jawel. Uit de kunst, samen, ja, zo. Die goeie Anna, ze stookt nog niet! Deze kamer is warm, welja, maar boven is het heel kil. Takma, die gloeit altijd van binnen, nietwaar? Mama houdt ook van een frisse kamer, nou ja, zo, fris: ik zeg koud. Hier vind ik het warmer, welja, zo: hier is het warmer. Mama was gisteren niet goed, kind.’

‘Kom, dokter,’ zei Anton Dercksz, ‘u brengt mama nog tot de honderd!’

En hij knoopte zijn jas toe en ging weg, tevreden dat hij zijn kinderlijke plicht volbracht had voor die week.

‘Nou nou nou!’ riep de dokter, maar Anton was al weggegaan. ‘Tot de honderd! Tot de honderd! Ach nee, welnee, ja, nee. Nee, ik kan niets. Ik ben zelf oud. Acht-en-tachtig jaren, Lietje. Jaja, dat telt mee, zozo. Nee, ik kan niets meer, wát zeg je? En het is maar goed dat mama dokter Thielens heeft. Die is jong, ja. Daar komen de kinderen beneden! Zozo,’ begroette de dokter.

‘Gefeliciteerd, welwel, heel aardig. Uit de kunst, nietwaar! Oma maakt het goed? Dan ga ik even naar boven, welzo, jaja.’

‘Kinderen, waar gaan jullie nu naartoe?’ vroeg mama Ottilie.

‘Naar tante Stefanie,’ zei Elly. ‘En misschien daarna naar oom Harold.’

Anna liet hen uit en mama Ottilie ging achter dokter Roelofsz aan, die zich trede voor trede ophees. Ze poogde te verstaan wat hij murmelde, maar ze verstond niets.

Hij praatte in zichzelf: 'Jaja, die Anton, welzo. Tot de honderd! Nou, hij haalt zeker de honderd nog. Welja, al is hij nog zo'n beest geweest. Jawel, een beest. Ken ik hem niet? Wel ja! Misschien zwijnt hij nog wel!'

'Wat zegt u, dokter?'

'Niets kind, niets. Tot de honderd? Ik, die zelf oud ben, acht-en-tachentig.'

Puffend van de trap kwam hij binnen en hij zei tot de beide ouderen, zijn tijdgenoten, die hem ieder vanaf hun raam toeknikten: 'Zozo, ja, dag Otilie, dag Takma. Welzo, jaja. Nou, warm is het hier niet.'

'Kom,' zei Takma, 'het is pas september.'

'Ja, jij gloeit altijd van binnen.'

Achter hem kwam mama Otilie binnen, als een kind, en zij kuste haar moeder heel zacht en voorzichtig en toen ze daarna Takma begroette, trok hij aan haar hand zodat ze ook hem een kus gaf.

Papa Dercksz had weinig geld nagelaten, maar Stefanie de Laders was rijk, als enig kind uit het eerste huwelijk. En dat oude mama niet veel meer had van het fortuin van haar oude man, was omdat ze nooit zuinig was geweest. Stefanie had echter gespaard en opgepot, nooit wetend waarom – vanuit een erfelijke drang om geld bij geld te voegen. Ze leefde in een klein huisje in de Javastraat en was bekend in de liefdadigheid, waaraan zij meewerkte zonder veel nadenken.

Lot en Elly vonden tante thuis. Ze stond op, te midden van een getwetter van vogels in kooitjes en ze had zelf iets van een groot, oud vogeltje: klein, mager, verschrompeld, trippend als met vogelpasjes, beweeglijk ondanks haar leeftijd. Met haar smalle schouderdjes en knokige handen was ze een heel lelijk oud vrouwtje, een heksje. Ze was in haar kleine egoïsmetjes schadeloos oud geworden, nooit getrouwd geweest, zonder passies, zonder levensbehoeften, met alleen één grote angst die haar haar hele leven was bijgebleven: de angst om na haar dood, die toch naderde, in de verschrikking van de Hel te komen.

Ze was dus heel godsdienstig, ervan overtuigd dat Calvin het geweten had voor iedereen en voor alle volgende eeuwen. Ze vertrouwde blindelings op haar geloof en las in die richting alles wat ze maar in de hand kon krijgen, van traktaatjes tot theologische werken, hoewel ze de laatste niet begreep en de eerste haar vol huiver achterlieten.

‘Een hele verrassing, kinderen!’ schreeuwde tante Stefanie de Laders nogal hard, alsof Lot en Elly doof waren. ‘En wanneer trouwen jullie?’

‘Over drie maanden, tante.’

‘In de kerk?’

‘Ik denk het niet, tante,’ zei Lot.

‘Dat dacht ik al!’

‘Dan heeft u dat mooi geraden.’

‘Het is toch niet zoals het hoort. Wil jij ook niet in de kerk trouwen, Elly?’

‘Nee, tante, ik ben het met Lot eens. Ik zeg maar ‘tante’?’

‘Zeker, goed, kind, zeg maar tante. Nee, het is niet zoals het hoort. Maar jullie hebben dat van de Derckszen; die hebben nooit gedacht aan wat voor hiernamaals er op hen wacht.’

De vogeltjes twitterden en tantes hoge stem klonk agressief.

‘Als opa er nog bij kon zijn, zou ik het misschien voor hem doen,’ zei Elly.

‘Maar hij is te oud. Mama Ottilie hecht er ook niet aan.’

‘Nee, natuurlijk niet!’ schreeuwde tante Stefanie.

‘Ziet u, tante, u bent de enige van de familie die eraan hecht,’ zei Lot. Hij zag tante Stefanie niet vaak, maar als hij haar zag, amuseerde het hem haar uit te dagen.

‘En voor mij hoeft u het niet te doen,’ zei tante zoetsappig, en ze dacht: ‘Ze erven geen cent als ze niet in de kerk trouwen en niet doen zoals het hoort. Ik had eerst nog gedacht ze wat na te laten. Nu laat ik alles na aan de kleinkinderen van Harold. Die doen tenminste zoals het hoort.’

Maar toen Elly wilde opstaan zei tante, die visite erg waardeerde: ‘Nou, blijf nog even, kom Elly! Zo vaak zie ik Lot niet en hij is toch een neef van zijn tante. Het is niet zoals het hoort, jongen. Je weet het, ik zeg gewoon de waarheid. Dat heb ik van jongs af gedaan. Ik ben de oudste en met een familie als de onze die niet altijd was zoals ze hoorde te zijn, heb ik altijd de waarheid moeten zeggen. Maar ik heb heel veel tact gehad. Zonder mij was oom Anton helemaal verloren geweest, al doet hij nu nog niet altijd zoals het hoort. Maar ik zal hem niet aan zijn lot overlaten. Oom Daniël, en vooral oom Harold, met hun kinderen, hoe vaak hebben zij mij niet nodig gehad.’

‘Tante, u bent altijd onmisbaar geweest,’ zei Lot. ‘Maar aan tante Therèse heeft u niet veel kunnen doen. Die is katholiek geworden en dát was toch niet door uw invloed.’

‘Therèse is verloren!’ riep tante Stefanie heftig. ‘Van Therèse heb ik me al lang teruggetrokken. Maar ik offer me op voor wie ik wat kan doen. Voor oom Harold doe ik wat ik kan en ook voor zijn kinderen. Voor Ina ben ik een tweede moeder en ook voor d’Herbourg; dat is een man zoals het hoort, en Leo en Gus, dat zijn pas jongens zoals ze horen te zijn.’

‘Om niet te vergeten,’ zei Lot, ‘Lili, die haar zoon en erfgenaam zonder aarzelen naar u genoemd heeft, hoewel ik Stefanus een rare naam vind.’

‘Nee, jij zal je kinderen niet noemen naar mij!’ schreeuwde tante tussen de vogeltjes door, ‘al kreeg je een half dozijn meisjes. Wat zal ik je zeggen, jongen. De familie van oom Harold is altijd meer aan tante gehecht geweest dan de familie van je moeder, de kinderen Trevelley nog het meest. En toch, God alleen weet wat je moeder aan mij te danken heeft: zonder mij was ze verloren, Lot! Dat zeg ik niet om je iets onaangenaams te zeggen hoor, jongen, maar zonder mij was ze verloren! Nee, je mag me dankbaar wezen. Je begrijpt toch, je lieve mama, twee keer gescheiden, van haar eerste twee mannen: nee Lot, dat was helemaal niet zoals het hoorde.’

‘Tante, in onze brave familie is mama het zwarte schaapje.’

‘Nee, nee, nee,’ schudde tante Stefanie het beweeglijke vogelhoofdje en de vogeltjes rondom haar waren het met haar eens en stemden twetterend met haar in. ‘Zo braaf is de familie niet. Over het algemeen is ze nooit geweest zoals

het hoorde! Ik zeg niets van mijn moeder, maar dit is zeker: vader is haar te vroeg ontvallen. Je kon papa Dercksz niet met hem vergelijken.'

'Trouwens, je kan geen een Dercksz met een De Laders vergelijken,' zei Lot.

'Jij spot!' zei tante, en de vogeltjes twetterden verontwaardigd mee. 'Maar je zegt zonder het te willen de waarheid. Ik zeg het niet voor je moeder, die een lief kind is, van wie ik hou, maar: al de andere Derckszen zijn, oom Harold uitgezonderd...'

'Zijn wat, tante Stefanie?'

'...zijn een hysterische, zondige troep!' riep tante Stefanie, agressief. 'Oom Anton, oom Daan, tante Therèse, en dan jongen, al is ze geen Dercksz, het zit toch in haar bloed, je zus Ottilie! Die zijn een hysterische, zondige troep!' En zij dacht: 'Je moeder hoort daar ook bij, mijn jongen, al zeg ik het anders.'

'Ik ben dan alweer blij,' zei Lot, 'dat mijn Dercksz hysterie in evenwicht wordt gehouden door meer Pauwse kalmte en bedaardheid.' En hij dacht: 'Tante heeft gelijk, maar het komt allemaal van haar eigen moeder. Tante Stefanie is het alleen misgelopen.'

Maar tante ging verder, bijgestaan door de vogeltjes: 'Ik zeg het niet om iets aangenaams over de familie te zeggen hoor, jongen. Ik ben misschien hard, maar ik zeg de waarheid, zoals het hoort. Wie in onze familie zegt de waarheid zoals het hoort?'

'U, tante, u!'

'Ja, ik, ik, ik!' riep tante en in alle kooitjes stemden alle vogeltjes luid twetterend met haar in. 'Ga toch niet weg, blijf toch nog zitten, Elly. Ik vind het zo aardig dat jullie gekomen zijn. Elly, bel eens: dan brengt Klaartje een vruchtje-op-brandewijn. Ik maak ze volgens het recept van Anna, van oma, en die maakt ze zoals het hoort.'

'Tante, echt, wij moeten nog verder.'

'Kom, een enkel pruimpje!' drong tante aan, en de vogeltjes nodigden ook uit. 'Anders denkt tante dat je boos bent omdat tante de waarheid gezegd heeft...'

De pruimpjes werden geproefd en daarom was tante in een goed humeur, en zelfs toen Lot over de vogeltjes heen riep: 'Tante, bent u nooit hysterisch geweest?' antwoordde tante Stefanie: 'Ik, hysterisch? Nee, zondig wel, zondig ben ik zoals wij allemaal zijn. Maar hysterisch ben ik Goddank nooit geweest. Hysterisch als oom Anton, tante Therèse en je zus Ottilie ben ik nooit geweest.' Dit moesten de vogeltjes wel beamen.

'Maar u bent toch verliefd geweest, tante. Ik hoop dat u me toch eens uw roman vertelt, dan maak ik er een heel mooi boek van.'

'Jij hebt al zo veel over de familie in je zondige boeken losgelaten, dat tante je dit niet gaat vertellen, al was ze tienmaal verliefd geweest. Foei, je moest je

schamen! Schrijf een deugdelijk werk, dat een troost is om te lezen, maar duikel de zonde niet op om die te beschrijven, ook al kies je er nog zulke mooie woorden voor.'

'U vindt mijn woorden dus wel mooi.'

'Ik vind niets mooi van wat jij schrijft. Het zijn vervloekte boeken die je schrijft! Ga je nu werkelijk weg, Elly? Toch niet omdat ik Lots boeken niet mooi vind? Niet? Dan nog een enkel pruimpje... Je moet het recept maar aan Anna vragen, van oma. Nou, goeiedag dan kinderen en bedenk eens wat voor cadeautje je van tante wil hebben. Je mag kiezen kind, je mag kiezen: tante geeft een cadeau, zoals het hoort!'

Hiermee waren de vogeltjes het eens en terwijl Lot en Elly afscheid namen, twetterden zij hen opgewekt de deur uit.

‘Oef!’ zei Lot op straat en hij stopte twee vingers in zijn oren, doof van de vogeltjes. ‘Nu geen ooms en nichten meer, Elly, ik ga niet meer naar oom Harold en de d’Herbourgs! Een oma, een aanstaande opa, een oom, een tante en een heel oude huisdokter: ik vind het genoeg leeftijd voor vandaag. Ik kan vandaag geen oude mensen meer verteren, zelfs niet meer oom Harold, die lang niet de onsympathiekste is. Zo veel oude mensen op een dag, ze drukken op me, ze beklemmen me. Laten we wandelen, als je niet moe bent. Het weer is mooi, de wind is fris, regenen zal het niet meer. Ga met me de duinen in. Daar komt de stoomtram net: vlug even naar de Witte Brug en dan naar de duinen, kom!’

Ze tranden tot aan de Witte Brug en waren snel in de duinen, waar ze in het zand gingen zitten, een sterke zeebries om hun hoofden.

‘Ik hoop nooit oud te worden,’ zei Lot. ‘Elly, vind jij het niet vreselijk om oud te worden, iedere dag ouder?’

‘Je stokpaardje, Lot?’ vroeg Elly.

Ze glimlachte. Hij keek haar ernstig aan, bijna bleek, maar omdat hij haar zag lachen, kon hij er luchtig over praten: ‘Meer dan dat: mijn nachtmerrie. Iedere dag meer en meer rimpels zien in je vel, grijze strepen in je haar, voelen hoe je geheugen suf wordt en je emotie afstompt, een vetrol om de buik waardoor je vest slecht om je middel zit; voelen hoe je talent verslapt en hoe je rug krom wordt onder al het gewicht van het verleden dat je meesleept zonder dat je er iets aan kan doen, zonder dat je iets kan doen. Als je pak oud is, koop je een nieuw, vanuit kapitalistisch oogpunt gezien. Lijf en ziel krijg je maar één keer in je leven en je moet het ermee doen tot het graf. Ben je zuinig op beide, dan heb je niet geleefd. Verspil je ze, dan kom je zeker tekort. En dan dat verleden dat je meezeult, iedere dag gooit er weer wat bij, onverbiddelijk. Wij arme muilezels, we trekken maar voort tot we niet meer kunnen en er dood bij neervallen. Elly, het is iets vreselijks! Herinner je je die oude mensen vandaag, denk aan opa Takma en oma! Huiveringwekkend vind ik ze. Bijna iedere dag zitten ze daar uit het raam te kijken, 97 en 93. Wat bespreken ze met elkaar? Vast niet veel, over hun kwaaltjes, over het weer: zulke oude mensen spreken niet meer, ze zijn afgestompt. Ze herinneren zich niet meer alles. Hun jarenzware verleden verplettert hen, zorgt ervoor dat ze nog maar slechts in schijn leven. Náleven... ze hebben hun leven gehad. Was het interessant of niet? Ik weet wel: ik denk dat het van die oude mensen interessant is geweest, anders zouden ze niet meer samenkomen. Er moet veel geweest zijn dat zij samen hebben meegemaakt.’

‘Men zegt immers dat opa...’

‘Ja, dat hij de minnaar is geweest van oma. Die oude mensen: kun je dat geloven als je ze nu ziet?! Liefde, passie, in die oude mensen te moeten zien... Ze moeten samen veel hebben doorleefd. Ik weet het niet, maar als ik ze samen zag leek het mij altijd of er iets tussen hen bewoog, iets vreemds, heen en weer; iets van een tragedie die zich heeft ontrafeld, waarvan de laatste draden nu bijna los tussen hen zweven. En toch moeten ze afgestompt zijn, ik kan niet geloven dat ze veel spreken, maar ze kijken elkaar aan, of kijken uit het raam. De losse draden zweven, maar verbinden hun levens nog samen. Wie weet, misschien was het interessant en zou het iets zijn voor een roman.’

‘Je hebt geen idee, op dit moment?’

‘Nee, ik heb al jarenlang geen idee meer voor een roman. Ik geloof ook niet dat ik er nog een schrijf. Zie je, Elly, ik word te oud om te schrijven voor heel jonge mensen en wie lezen anders romans?’

‘Maar je schrijft toch niet alleen voor je publiek; je hebt toch je kunst voor jezelf!’

‘Wat een steriel idee, zo’n principe. Dat is allemaal heel mooi als je heel jong bent, dan is het heerlijk om je met die kunstpassie een beetje aan te stellen, dan ben je ermee bezig zoals een ander aan sport doet of aan lekker eten. Kunst is heus niet alles in het leven. Het is iets heel moois, maar het mag eigenlijk geen doel zijn. Kunstenaars hebben met heel veel pretentie eigenlijk een klein levensdoel.’

‘Maar Lot, de invloed die van ze uitgaat...’

‘Van een boek, een schilderij, een opera? Het is voor de mensen die erom geven niets meer dan een pleziertje. Maak je toch niet wijs dat er veel invloed uitgaat van kunstenaars. Alle kunsten zijn ivoren torentjes met kleine deurtjes voor de ingewijden. Op het leven hebben ze bijna geen invloed. Al die malle definities die mensen geven aan kunst, aan Kúnst, door de moderne auteurs. Kunst is dít, kunst is dát, het is een serie van overdreven zinnen. Kunst is amusement, en een schilder is een amuseur, een componist ook, een romanschrijver ook.’

‘Hè nee, Lot...’

‘Ik verzeker je van wel. Jij bent nog zo hoog-artistiek, Elly. Kind, dat slijt allemaal. Het is aanstellerij. Artiesten zijn amuseurs, voor zichzelf en voor anderen. Sinds de eerste troubadours zijn ze het altijd geweest, in de mooie betekenis van het woord. Maak de betekenis ervan zo mooi mogelijk, maar ze blijven amuseurs. Halfgoden, zoals wij ze zien als we 23 zijn, Elly, zoals jij, ach nee, dat zijn artiesten niet. Een artiest vermaakt zichzelf en anderen, is meestal ijdel, klein, nijdig, jaloers, gunt de andere artiesten niets, is vol van zijn eigen



principes en zijn kunst als edel levensdoel en even klein en jaloers als wie dan ook in een ander vak naar een andere collega. Waarom mag ik dan auteurs geen amuseurs noemen? Ze amuseren zich met hun eigen verdriet en emoties, en amuseren de jongelui met de weemoed in een sonnet of een meer of minder vage roman. Want degenen die over de dertig zijn en niet in het vak zitten, lezen geen romans of gedichten meer. Ik ben te oud om te schrijven voor jongelui. Als ik nu schrijf, heb ik de burgerlijke pretentie om gelezen te willen worden door mijn tijdgenoten, bijna veertigers. Hun interesseert het actuele leven, psychologisch gezien, maar weergegeven in concrete waarheden en niet vervaagd en verdicht en gedramatiseerd voor gefingeerde personages. Daarom ben ik journalist en wil ik dat zijn. Mijn lezer direct te pakken en hem direct weer los te laten, omdat hij en ik niet meer tijd hebben... het leven gaat verder. Maar ik pak hem morgen weer en ook dan verwacht ik niet dat ik hem langer boei dan ik zijn aandacht pak. In onze kortdurende levens is dát, journalistiek, de kortdurende en ware kunst, want ik wil de vorm ervan breekbaar en zuiver. Ik zeg niet dat ik al zo ver ben, maar dat is nu mijn ideaal als kunstenaar.'

'Schrijf je dan nooit meer romans?'

'Wie kan zeggen wat hij nooit meer doet? Zeg het en je doet toch anders. Wie weet wat ik denk of doe over een jaar. Als ik van oma's intieme leven wist, zou ik misschien een roman schrijven. Het is bijna historie, en net zo goed als ik belang stel in de geschiedenis van onze tijd, in het vooruit-weten van de toekomst, zo heeft historie een grote charme voor me, ook al drukt geschiedenis op de mensheid en de mens en ook al drukken onze oudjes op mij. Oma's leven is bijna historie: emotie en gebeurtenis uit een andere tijd.'

'Lot, ik wou dat je serieus ging werken.'

'Ik ga werken zodra we in Italië zijn. Het is het beste, Elly, om nog niet aan wonen te denken. Niet bij mama en ook niet op onszelf. Laat ons nog blijven rondtrekken. Zijn we heel oud, dan kunnen we altijd nog vastroesten. Wat mij naar Italië trekt is dat ontzaglijke Verleden. Ik probeer via de renaissance bij de oudheid te komen, maar ik ben nog nooit zo diep geweest en in het Forum Romanum denk ik nog te veel aan Rafaël en Leonardo.'

'Dus over Parijs, naar Nice...'

'En naar Italië, als je wilt. In Parijs zoeken we weer een tante op.'

'Tante Thérèse.'

'Roomser dan de paus... en in Nice Ottilie. Elly, je weet dat Ottilie met een Italiaan leeft, ze is niet getrouwd. Je zult haar ondanks dat toch wel willen zien?'

'Ik denk het wel, Lot,' glimlachte Elly zacht. 'Ik verlang ernaar om Ottilie weer te zien. Ik heb haar voor het laatst horen zingen in Brussel.'

‘Ze heeft een goddelijke stem.’

‘En ze is een heel mooie vrouw.’

‘Ja, ze lijkt op papa, ze is groot, ze heeft niets van mama. Ze kon met mama nooit overweg. Ze is ook meer bij papa geweest. Ze is niet jong meer, twee jaar ouder dan ik. Ik heb haar twee jaar niet gezien. Hoe zal ik haar aantreffen? Zou ze nog met haar Italiaan zijn? Weet je hoe ze hem heeft leren kennen? Bij toeval, in de trein... Ze reisden samen van Florence naar Milaan. Hij was officier en ze spraken samen... en ze hebben elkaar sinds die dag niet meer verlaten. Hij heeft zijn ontslag genomen om haar te volgen, overal waar ze zong. Tenminste, ik geloof dat ze nog samen zijn. ‘Zondig en hysterisch,’ zou tante Stefanie zeggen. Wie weet, Ottilie heeft misschien een groot geluk gevonden. En ze heeft niet gearzeld dat geluk te grijpen. Ach, de meeste mensen aarzelen en zoeken.’

‘Wij zijn anders dan Ottilie, Lot. Maar wij zoeken toch niet en aarzelen niet.’

‘Elly, weet je zeker dat je van me houdt?’

Ze boog over hem heen, naar waar hij uitgestrekt in het zand op zijn ellebogen leunde. Ze voelde heel innig haar liefde in zich, als een warme behoefte om voor hem te leven, zichzelf uit te wissen voor hem, om hem op te wekken tot werken, maar tot heel groots werk. Zo was haar liefde opgebloeid na haar smart.

Onder de wijde lucht, waar de wolken dreven als een grote vloot met bollende witte zeilen, was misschien heel vaag en onbewust een ogenblik van twijfel in haar of hij haar nodig zou hebben zoals zij zichzelf wilde geven. Maar die vage onbewustheid waaide weg in de bries die langs haar slapen ging en haar bijna moederlijke liefde was zo innig en warm. Ze boog zich voorover en kustte hem en zei, geheel overtuigd en zeker van zichzelf, of zelfs van leven en toekomst: ‘Ja Lot, dat weet ik zeker.’

Welke twijfel er ook in hem was, hij glimlachte die lief weg in zijn ziel na die zo tedere, eenvoudige bevestiging dat zij hem liefhad om niets anders dan om hemzelf. Dit dacht hij, in een zachte, verwonderende zaligheid van het geluk dat naderde.

Harold Dercksz, de tweede zoon van mevrouw Dercksz, was twee jaar jonger dan Anton. Hij was 73, weduwnaar, en hij woonde samen met zijn enige dochter Ina. Zij was getrouwd met jonkheer d' Herbourg en had drie kinderen: Lili, een jong, zilverblond vrouwtje, getrouwd met Van Wely, officier in de krijgsmacht, en twee jongens, Pol en Gus, student en gymnasiast.

Voor Ina d' Herbourg was het soms wel eens heel onaangenaam dat de familie van haar vader niet die correcte onberispelijkheid vertoonde die zij aangenaam zou hebben gevonden voor de kringen waarin zij verkeerde. Ze was geheel op de hand van tante Stefanie, die ze ook om andere redenen het hof maakte. Ze vond net als tante dat oma het niet goed had gedaan door na het huwelijk in de familie De Laders te hertrouwen in de veel minder aanzienlijke familie Dercksz – ook al was Ina zelf een Dercksz en zou haar eigen bestaan onzeker zijn geweest als oma niet was hertrouwd.

Maar zo ver dacht Ina niet na. Zij betreurde het alleen niet een De Laders te zijn en het was het beste maar zo min mogelijk over papa's familie te praten. Daarom negeerde zij voor de kennissen oom Anton, die een lastige oude vuilak was over wie rare verhalen rondgingen. Hoewel, ze liet hem als erfboom toch wel in het oog houden, vooral door het jonge paartje Van Wely, want Ina was in haar heel kleine ziel zowel een goede dochter voor haar vader als een goede moeder voor haar kinderen en ze had graag gezien dat oom Anton zijn geld – hoeveel zou hij wel niet hebben? – naliet aan haar kinderen.

Dan was er de Indische familie van oom Daniël, met wie papa samen Indische zaken deed, en die geregeld in Holland kwam. Ina was maar blij als de zaken goed gingen, want dat bracht geld in huis. En ze was ook blij als oom Daniël met dikke Indische tante Floor weer rustig op de boot zat, want heus, die twee waren totaal niet presentabel, oom Indisch geworden en tante zo'n nonna, dat Ina zich voor haar schaamde.

Nou, dan had je in Parijs tante Therèse van der Staff die na een vrij rumoerig leven rooms katholiek was geworden. Kijk, dat was weer zo excentriek, en de De Ladersen waren altijd Waals-hervormd geweest en de d'Herbourgs ook. Eigenlijk was Waals-hervormd chiquer dan katholiek, in Den Haag. Het beste was om maar nooit over tante Therese te praten.

Last but not least, tante Ottilie Steyn de Weert, helaas wonende in Den Haag, drie keer getrouwd, twee keer gescheiden; met een dochter die als zangeres het zondige, brede pad had gekozen; een zoon die twee immorele romans had geschreven. Nee, snap je, dat was gewoon verschrikkelijk voor Ina d'Herbourg. Dat was zo weinig correct en chic en dat wisten alle kennissen, ook al sprak ze nooit over tante Ottilie en over haar drie mannen die alle drie nog leefden. En

als Ina d'Herbourg aan tante Ottilie dacht, dan trokken haar vermoede voorname ogen radeloos naar boven en zuchtte ze diep. En met die blik en haar wanhoop leek zij volledig op een IJsselmonde. Want zij vond dat ze zelf meer het aristocratische bloed had van haar moeder, een freule IJsselmonde, dan dat ze een Dercksz was.

Als jong meisje en als enige dochter had zij dankzij de tantes IJsselmonde kunnen uitgaan in wat betere kringen dan de al te Indische van haar vaders familie, voor zo ver er zo'n kring was, want de familie stond wat minder gunstig bekend. De Dercksz'en leken geïsoleerd te zijn, ze hadden weinig kennissen en ook haar moeder had papa nooit wat meer als Indische specialiteit op de voorgrond kunnen schuiven, ze had hem nooit het koloniale werk doen ambiëren, hoe ze dit ook tijdens haar leven geprobeerd had.

Nee, vader was niet uit zijn aangeboren, stilzwijgende angstvalligheid naar voren te halen. Al was hij zacht en meegaand, al deed hij mee aan de onvermijdelijk geachte visites, al gaf hij diners en ging hij naar diners, hij bleef wie hij was, een stille, rustige zakenman, lijdend aan zijn gezondheid en zwijgend, met een gebroken ziel. In zijn oog en om zijn mond was er een pijn en smart, maar nooit klaagde hij, hij was in zichzelf gekeerd.

Nu was Harold Dercksz een lange, magere oude man en dat gebroken lijdende en altijd zwijgende scheen met de jaren te verergeren vanwege smart en pijn. Het leek bijna niet meer te verbergen, maar hij sprak alleen met zijn dokter, en ook maar weinig. Verder zweeg hij, hij sprak nooit over zichzelf, zelfs niet met zijn broer Daan die geregeld in Holland kwam voor de zaken waarin zij beiden belang hadden.

Ina d'Herbourg was een goede dochter. Als haar vader ziek was, verzorgde ze hem zoals ze alles in haar huis verzorgde: correct en niet zonder liefde. Maar wel vroeg zij zich af of haar moeder niet teleurgesteld was geweest in haar huwelijk, want geld had papa niet veel, ondanks alle Indische zaken. Ja, het geld was mama tegengevallen en Ina viel het geld altijd tegen. Maar het Indische geld viel ook Ina's man tegen, Leopold d'Herbourg, die als meester in de rechten eerst gedacht had over de diplomatie, maar zich ondanks zijn gewicht toch niet begaafd genoeg vond voor die werkkring en nu een advocaat was zonder praktijk. En toen meende Ina, na enkele huiselijke scènes, dat het haar noodlot zou zijn altijd naar geld te moeten verlangen en nooit geld te zullen hebben.

Nu woonden ze wel in een groot huis, papa was heel gul en nam de financiering van Pol in Leiden geheel op zich, maar toch ging het niet, het geld stroomde weg tussen Ina's vingers en ze had graag gehad dat er meer geld was, heel veel meer geld. Daarom was ze vriendelijk tegen tante Stefanie de Laders

en stiekem ook tegen oom Anton. Haar noodlot bleef haar achtervolgen: in plaats van dat Lili nog wat had gewacht en een mooi huwelijk had gevonden, was zij, net twintig jaar, zo verliefd geworden op Frits van Wely, officiertje zonder een cent, dat Ina er niets aan had kunnen doen, vooral toen papa gezegd had: 'Laat de kinderen toch gelukkig zijn.'

En hij had ze een toelage beloofd, maar het was puur armoede en toch waren Frits en Lili getrouwd en in een mum van tijd was er een jongen. Toen was het enige wat Ina voor elkaar kon krijgen dat ze het kind naar tante Stefanie vernoemden. 'Stefanus?' had Lili verschrikt uitgeroepen. Ja, in Godsnaam, de jongen zouden ze Stef noemen, dat klonk nogal aardig, want tante had 'Etienne' nooit goed gevonden. Het liefst had Ina gewild 'Stefanus Anton', maar dit was niet de keuze van Frits en Lili.

Het was het principe van Ina d'Herbourg om nooit over geld te praten en nooit over familie, maar omdat het heel moeilijk was om principes te volgen, werd er in het huis van de d'Herbourgs altijd over geld gesproken en veel over de familie. Het waren beide dankbare gespreksonderwerpen tussen Ina en haar man en nu Lot verloofd was met Elly Takma, volgde het gesprek vanzelf, op een avond na het diner terwijl Harold Dercksz stil voor zich uit zat te kijken.

'Hoeveel zullen ze hebben, denkt u, papa?' vroeg Ina.

De oude heer maakte een vaag gebaar en staarde.

'Lot heeft natuurlijk niets,' zei d'Herbourg. 'Zijn beide ouders leven. Hij verdient wel wat met die artikelen, maar het zal niet veel zijn.'

'Hoeveel krijgt hij voor een artikel?' vroeg Ina, toch nieuwsgierig.

'Daar heb ik in de verste verte geen idee van!' riep d'Herbourg.

'Zou hij van de oude Pauws wat meekrijgen? Die woont in Brussel, nietwaar?' vroeg Ina.

'Ja, maar die oude Pauws heeft ook niets!'

'En van tante Ottilie: die heeft toch het erfdeel van haar vader. Steyn heeft niets, nietwaar vader? Trouwens, waarom zou Steyn wat aan Lot meegeven...'

'Nee,' zei d'Herbourg. 'Maar de oude heer Takma, die zit er goed bij, Elly krijgt van hem zeker wat.'

'Hoe ze moeten leven is mij een raadsel,' zei Ina.

'Ze zullen niet minder hebben dan Lili en Frits.'

'Maar hoe die moeten leven, is mij ook een raadsel!' wierp Ina tegen.

'Had jij dan maar een rijke man voor je dochter gevonden!'

'Toe,' zie Ina, die moe en deftig de ogen sloot, met de blik van de Ijsselmondes, 'laat ons niet over geld praten. Ik voel me er akelig van. En geld van anderen, dat is de minste van mijn zorgen. Het kan me niets schelen

hoeveel een ander heeft. Toch geloof ik dat oma meer fortuin heeft dan wij denken.'

'Ik weet wel ongeveer hoeveel ze moet hebben,' zei d'Herbourg. 'Notaris Deelhof zei laatst nog...'

'Hoeveel?' vroeg Ina gulzig. Haar vermoeide ogen glinsterden weer.

Maar omdat d'Herbourg zag dat zijn schoonvader het gezicht vertrok van pijn en omdat hij niet wist of die pijn fysiek of moreel was, vanwege zijn maag of van de zenuwen, ontweek hij het antwoord. En hij zei alleen, want het was zo moeilijk ineens te stoppen, zelfs al keek papa pijnlijk: 'Tante Stefanie, die moet er toch warmpjes bij zitten.'

'Nou, maar,' riep Ina, 'ik geloof dat oom Anton als resident zo gespaard heeft dat hij er veel warmer bij zit dan tante Stefanie. Ongetrouwd, hij hield geen recepties als resident, dat weet ik. Het residentiehuis was een vervallen boel toen hij na acht jaren wegging.'

'Maar oom Anton,' zei d'Herbourg levendig, 'is een oude smeerlap en dát heeft hem geld gekost.'

'Nee!' zei Harold Dercksz. Hij zei het alsof hij pijn had, met een afwijzende beweging van zijn hand, maar hij had direct berouw van dit enkele woord dat zijn broer wilde verdedigen, want Ina vroeg, gulzig: 'Niet, papa? Maar oom Anton heeft toch alles behalve correct geleefd?'

En d'Herbourg vroeg: 'Hoe kon hij zich dan als een zwijn gedragen voor niets?'

Harold Dercksz zocht naar een woord, vergoelijkend. Hij zei: 'Ze mochten Anton wel, de vrouwen.'

'Maar oom Anton mocht de kleine meisjes liever!

'Nee, nee,' verdedigde Harold Dercksz; zijn oude, magere hand weerde af.

'Ssjt!' zei Ina en ze keek om. De jongens kwamen binnen.

'Oom Anton heeft immers een zaak gehad, dertig jaar geleden,' ging d'Herbourg verder.

'Nee, nee,' verdedigde Harold Dercksz.

Pol, de student, en de jongere Gus kwamen binnen en er werd die avond niet meer over geld en familie gesproken. Dankzij de jongens was de avondthee gezellig. Echt, Ina was een goede moeder en ze had haar jongens een opvoeding gegeven. Bij hun oude opa waren ze niet luidruchtig en toch vrolijk, wat Harold Dercksz een prettig huiselijk gevoel gaf. Ze waren beiden heel beleefd, tot grote voldoening van Ina, die wel kon zeggen dat Pol en Gus dat niet van de Derckszzen hadden. Toen opa opstond om naar zijn kantoor boven te gaan, was Gus direct bij de deur en die hield hij open met veel achting. De oude man

knikte zijn kleinzoon vriendelijk toe, klopte hem op de schouder en ging de trap op, terwijl hij bedacht dat Ina ook een goede dochter was, al had ze haar fouten.

Hij voelde zich prettig in haar huis. Hij zou alleen wel heel eenzaam geweest zijn. Die twee jongens, hij hield van ze. Het was nog iets jongs, iets wat nog vrolijk en blij overkwam, die twee jonge jongenslevens. Het was niet, zoals al het andere, iets wat voorbijging. Dingen, die gingen voorbij, langzaam en dreigend, jaren, jarenlang.

In zijn kantoor draaide Harold Dercksz de gaskachel hoger en hij viel in zijn stoel en staarde. Stil verborg het leven soms de dingen, de vreselijke dingen, levenslang en dan waren ze niet zo dreigend. En zo lang de dood ze niet had weggevaagd, gingen ze steeds weg, hoe langzaam ze ook gingen. Maar wel gingen ze langzaam voorbij, de dingen.

Hij was nu een oude man, een man van 73 en hij was ziekelijk en hij sleepte zijn ouderdom voort naar het graf, waar hij naar verlangde. Hoeveel kwalen had hij wel niet gehad! Hij begreep niet waarom hij zou oud moest worden, terwijl de dingen zo langzaam voorbijgingen, stil voorbij. Maar zo slepend waren ze, de dingen van vroeger, alsof ze spoken waren die als lange sluiers langs hele lange paden sleepten, sluiers die ritselden over de neerdwarrelende bladeren op het pad.

Zijn heel lange leven had de oude man de dingen voorbij zien gaan en hij had vaak niet begrepen dat het niet te veel was voor het verstand van een mens om ze zo te zien voorbijgaan. Maar de dingen hadden hun sluiers meegesleept en de bladeren hadden maar even geritseld. Nooit was de dreiging verwezenlijkt, niemand was van achter een boom naar voren gestapt. Het pad was eenzaam gebleven onder zijn blik en het pad slingerde voort en de spookachtige dingen gingen weer. Soms keken ze om, met spookachtige ogen... en ze gingen weer slepend langzaam voort. Ze waren nooit tegengehouden.

Hij had ze gezien in zijn kinderjaren, stil gingen ze door zijn jongensjaren, toen hij zo oud was geweest als Pol en Gus. Hij had ze zien gaan door zijn hele gewone leven als koffieplanter in Indië, in zijn industriële leven daarna; door zijn huwelijksleven met een vrouw, die een vergissing van hem was zoals hij een vergissing was voor haar. Hij zeker, omdat hij maar de dingen zag, de dingen die gingen.

Nu kuchte hij, hoestte hij en zijn borst deed pijn, zijn maag deed pijn, door zijn verdorde benen schoten de pijscheuten. Hoe lang zou het nog duren voordat hij ze zou zien, de dingen? Ze gingen, ze gingen en wachtten, wachtten steeds. Waarom gingen ze toch niet sneller?

Hij was een ventje was geweest van dertien jaar, een vrolijk, speels ventje dat op blote voeten speelde in de rivier voor het assistent-residentiehuis, blij met de

vruchten en vogels en dieren, blij om heel het vrolijke kinderleven van een kind op Java dat kan spelen op grote erven, bij stromende wateren, klimmen in grote, rood bloeiende bomen. Maar vanaf het moment – eerst een zwoele, dreigende nachtlucht en toen een uitstortende verpletterende regenvloed – vanaf het moment dat hij de dingen had gezien, de eerste dingen, het eerste vreselijke Ding... vanaf dat moment was een verbijstering over zijn tere hersens gekropen, als een monster dat het kind niet had verpletterd, maar het sindsdien altijd in zijn klauwen had gehad, bezeten.

Als een visioen had hij het Ding weer zien oprijzen, alle jaren van zijn leven, het vreselijke Ding dat daar gebarst en geboren was, in die nacht toen hij wat koortsig was en niet had kunnen slapen in die zware, zwarte nacht die de regen nog vasthield in sterke zeilen die niet konden barsten en die geen adembare lucht doorlieten. Het visioen, nee, het Ding, het werkelijke Ding...

\*

In de bergen, een eenzaam hotelletje. Daar is hij alleen met zijn beide ouders: hij, de kleine lieveling van zijn vader die ziek is en daarom verlof heeft gevraagd. De andere broers en zussen zijn in de stad gebleven, in het assistent-residentiehuis.

Hij kan niet slapen en roept de hulp: 'Baboe, kom hier!'

Zij antwoordt niet. Waar is ze? Normaal gesproken ligt ze voor zijn deur op haar matje en wordt ze direct wakker.

'Baboe, baboe, kom hier!'

Hij wordt ongeduldig. Hij is een grote jongen, maar hij is bang omdat hij ook koorts heeft, net als papa, en omdat de nacht zo zwoel is, alsof er een aardbeving zal komen.

'Baboe...'

Ze is er niet.

Hij staat op en raakt verstrikt in de klamboe die hij door zijn koortsige angst niet kan openrukken. Nu bevrijdt hij zich uit de tulen plooien en weer wil hij de baboe roepen. Maar hij hoort stemmen die fluisteren in de achtergalerij.

Het bloed stolt het kind in het lijf. Hij denkt aan dieven en rovers en hij is heel bang. Nee, ze spreken geen Javaans, het zijn geen Javaanse rovers. Ze spreken Hollands en Maleisisch ertussen. En dan herkent hij ook de stem van de baboe. En hij wil een gil uitstoten van angst, maar van angst kan hij het niet... Wat doen ze, wat gebeurt er?

Het kind is klam, koud. Hij heeft zijn moeders stem gehoord en nu herkent hij de stem van meneer Emile, dat is meneer Takma, de secretaris die in de stad zo vaak bij hen komt. Wat doen ze daar in de nacht? Hij was eerst bang, maar nu



vooral koud en hij huivert, hij weet niet waarom. Wat gebeurt er dan toch, wat doen mama en meneer Takma en baboe Ma-Boeten daar in de nacht?

Nieuwsgierigheid overwint zijn angst...

Nu houdt hij zich stil, alleen zijn tanden klapperen. Nu doet hij heel zacht, zonder kraken de deur van zijn kamer open. De middengalerij is donker, de achtergalerij is donker.

'Stil baboe, stil, o God, stil, zachtjes, zachtjes, als de jongen het hoort...'

'Hij slaapt, mevrouw.'

'Als de bewaker het hoort!'

'Hij slaapt, mevrouw.'

'O God, o God, als hij wakker wordt... O, baboe, wat moeten we doen?'

'Stil, stil, Otilie!'

'Kan niet anders, mevrouw. In de rivier, in de rivier...'

'O God, o God, nee, nee, níet in de rivier!'

'Stil dan toch, Otilie!'

'O God nee, niet in de rivier!'

'Het kan niet anders, Otilie! Wees stil. Stil! Hou je mond, zeg ik je. Moet je ons beiden laten oppakken... voor moord?'

'Ik? Heb ik hem vermoord?'

'Ik kon het niet helpen! Ik verdedigde mezelf! Jij haatte hem, ik haatte hem niet, Otilie. Maar je hebt het samen met mij gedaan.'

'O God, nee, nee!'

'Ontwijk je schuld niet!'

'Nee, nee, nee!'

'Jij hing aan hem...'

'Ja, nee...'

'.. toen ik zijn kris van hem wegrukte.'

'Ja, ja.'

'Stil, stil, mevrouw!'

'O God, o God, het bliksemt. O, wat een slag!'

De bergen weerkaatsen de rollende donder, talloze keren. Alsof de regenzeilen scheuren, als een waterval stort de regen neer.

Het kind hoort de gil van zijn moeder.

'Stil, stil, Otilie!'

'Ik kan niet meer, ik val flauw!'

'Hou je stil! Hou je vast aan zijn been. Baboe, jij het andere been!'

'Er ligt bloed op de grond...'

'Veeg het weg!'

'Straks, meneer. Nu naar de rivier.'

'O God! O God!'

Het kind klappertandt en zijn ogen tranen en zijn hart bonst koortsachtig. Hij is doodsbang, maar hij wil het ook zien. Hij begrijpt het niet en hij wil het vooral zien. Zijn kinderlijke nieuwsgierigheid wil het vreselijke Ding zien, dat wat hij nog niet begrijpt. Stil, op blote voeten, sluipt hij door de donkere galerij. En in de nachtschemer buiten ziet hij... Hij ziet het Ding.

Een bliksem, vreselijk; een donderslag, alsof het gebergte in elkaar stort. Hij heeft het gezien! Hij kijkt nu naar de vaagte, het vage voortbewegen van iets wat zij dragen, van iemand die zij dragen, mama, meneer Emile Takma, en baboe Ma-Boeten. In zijn onschuld begrijpt hij niet wie het is. In zijn onschuld denkt hij alleen aan vreselijke dingen en mensen, aan rovers, aan schatten, aan griezelligheid uit zijn kinderboeken.

Wie droegen ze daar de tuin in? Hoorde papa hen niet dragen? Werd hij niet wakker? Sliep hij zo vast? Nu hoort hij hun stemmen niet meer. Ze zijn in de tuin verdwenen. Hoort de bewaker het niet? Nee, alles blijft stil. Alles is in het regenende donker verdwenen, hij ziet niets. Alleen het storten van de regen, een ruisende, razende stroom. Vanwege het razen en ruisen hoort noch vader, noch de bewaker iets. De hemel is gebarsten en alle regen van de hemel ruist neer.

Hij rilt van kou en van koorts. Daar voelt hij zijn blote voetje in iets lauws en nats stappen. Het is bloed, dik geworden.

Nu durft hij niet meer verder en niet meer terug. Nu staat hij tandenklapperend en het geruis van de regen is rondom hem. Nu wil hij zijn vader toch wakker maken; vluchten, zich in zijn armen verbergen en daar snikken van angst. Hij gaat op de tast terug naar de middengalerij. Hij ziet de deur van mama's kamer open, een lampje bibbert er flauw. Weer voelt zijn voet dat natte, lauwe en hij rilt vanwege die vreselijke modder, die geronnen bloed is en die overal op de mat ligt.

Maar hij wil naar het lampje, het enige licht, om het mee te nemen naar papa's kamer, ver weg, bij de voorgalerij. Hij gaat naar het lampje en pakt het en ziet het bed van mama, rommelig, de kussens over de grond. Daar ziet hij op de grond het al zwartige rood en hij schrikt, hij voelt zich ijskoud en hij loopt met het lampje om, om niet over een kris te lopen, een mooi sierwapen dat papa gisteren van de regent cadeau heeft gekregen. Daar ligt het, en het lemmet is rood! Nu wordt het rood en mistig voor zijn kinderogen, vreselijk rood in de galerij met dansende schaduwen, waardoor hij met zijn lampje loopt, zo klein, in verschrikking en koorts; misschien droomt hij. Naar de kamer van papa...

'Papa, o papa, papa!'

Hij stottert van angst, radeloos zonder papa's bescherming. Hij opent papa's deur.

'Papa, o papa, papa!'

Hij nadert met zijn lampje het bed. Papa heeft er geslapen, maar hij is er niet meer. Waar is papa? En ineens openbaart het zich voor zijn kinderverstand; ziet hij het vreselijke Ding, ziet hij het als een ontzettend, ontzaglijk, bloedrood spook. Dat wat zij daar door de tuin hebben weggedragen, door de stromende regen naar de rivier; dat was papa, dat is papa! Dat wat mama en meneer Emile en Ma-Boeten daar wegdragen, dat is papa!

Nu is hij alleen in huis. Nu is papa dood en zij dragen hem naar de rivier. Nu heeft hij het Ding gezien. Nu ziet hij het Ding nog steeds. Nu zal hij het altijd zien. Hij weet niet waarom, hij is ineens jaren ouder, maar hij sluit papa's deur, gaat terug, zet mama's lampje op zijn plaats en gaat terug naar zijn eigen kamer. In het donker rilt hij en hij klappertandt en zijn ogen tranen. Maar hij wast in het donker zijn voeten en de handdoek werpt hij direct in de wasmand. Hij kruipt in bed, trekt de klamboe dicht, trekt de spreij tot over zijn oren. En hij ligt daar, schokkend van koorts. Het ijzeren bed onder hem schokt mee.

Hij is alleen in het hotel en hij heeft het vreselijke Ding gezien. Eerst de werkelijke beweging ervan en toen het openbarende spook, in het licht van de bliksems, onder de dreiging van de bergenbarstende donder. Nu ligt hij en schokt. Hoe lang duurt het? Een half uur, drie kwartier? Hij hoort de baboe terugkomen en mama kreunt, snikt, steunt. En Ma-Boeten mompelt: 'Stil, mevrouw, stil.'

'Ze hebben ons zeker gezien!'

'Nee, er was niemand. Denk aan de jonge Harold, mevrouw.'

Nu wordt alles stil. Doodstil. Het kind ligt te schokken van koorts en heel de nacht staren zijn tranende ogen en ziet hij het Ding.

Hij heeft het sindsdien altijd gezien en hij werd een oude man.

De volgende dag wordt het lijk van papa gevonden tussen de rotsblokken van de rivier. Er wordt gedacht aan een vrouwenkwestie in het dorp, aan jaloezie. Maar dokter Roelofsz constateert dat de verwonding ontstaan is door niets anders dan scherpe rotsstenen waaraan Dercksz zich heeft willen vastklampen toen hij verdronk. Praatjes van de bewoners hier hoeft men niet te geloven; van een misdaad is geen sprake.

De controleur maakt het rapport: de assistent-resident Dercksz, tijdelijk verblijvend in het hotel, is 's nachts naar buiten gegaan voor wat frisse lucht toen hij niet kon slapen van de koorts en het zwoele weer. De bewaker heeft hem gehoord en verwonderde zich erover, want het stortregende. Maar de heer

ging wel vaker 's nachts het woud in vanwege zijn slapeloosheid. Hij is verkeerd gelopen en de rivier was gestegen. Het was voor hem onmogelijk om tussen de rotsblokken te zwemmen, hij is verdronken in de onweersnacht. Ruim een kilometer van het hotel af is zijn lijk door inheemse bewoners gevonden, terwijl mevrouw Dercksz 's morgens erg ongerust was omdat zij na het wakker worden haar man niet in zijn kamer vond.

Harold Dercksz staart. In zijn stille, sombere kantoor, kamer van een zakenman, ziet hij het Ding voorbijgaan, maar zo slepend en langzaam. En hij heeft niet gemerkt dat de deur is opengegaan en dat zijn dochter Ina binnenkomt.

'Vader...'

Hij antwoordt niet.

'Vader! Vader...'

Hij schrikt op.

'Ik kom u goedenacht zeggen. Waar dacht u zo aan, vader?'

Harold Dercksz strijkt met de hand over zijn voorhoofd.

'Aan niets, kind. Aan dingen van vroeger.' Hij ziet ze: daar gaan ze. Ze slepen lange spooksluiers over ritselende bladeren. En dreigt daar iets achter de boomstammen van dat eindeloze pad?

'Aan dingen van vroeger? Och vader, die zijn al voorbij. Ik denk nooit aan dingen van vroeger. Het leven van vandaag is al moeilijk genoeg voor mensen die geen geld hebben.'

Ze geeft hem een nachtzoen.

Nee, de dingen van vroeger, ze zijn nog niet voorbij. Ze gaan, maar ze gaan zo langzaam!

Lot Pauws zat op zijn kamer te werken toen hij beneden de stemmen hoorde van zijn moeder en van haar man Steyn. De stem van mama Otilie klonk scherp in een stijgende drift en de kalme, onverschillige basstem van Steyn sprak ritmisch met korte, hakkende zinnen en hitste mama's woorden op zodat ze stotterde en hijgde en er bijna in stikte. Lot legde met een zucht zijn pen neer en ging naar beneden. Aan de deur van de keuken zag hij de oude meid gretig luisteren, maar zij verdween toen ze Lots stap op de trap hoorde kraken.

Lot kwam binnen.

'Wat is er?'

'Wat er is? Wat er is? Er is dit: dat ik gék ben geweest om in gemeenschap van goederen te trouwen! Ik had anders kunnen doen wat ik wou. Zijn het niet mijn kinderen, mijn eigen kinderen? Als ze geld nodig hebben, mag ik ze niets sturen? Moeten ze honger lijden, terwijl hij...'

Ze wees op Steyn.

'Nou wat?' daagde Steyn haar uit.

'Terwijl hij mijn geld met meiden opmaakt, met vuile meiden.'

'Hè mama!'

'Ja, dat is waar!'

'Stil mama, foei: praat toch niet zo. Maar wat is er dan toch, Steyn?'

'Mama heeft een brief uit Londen.'

'Van de Trevelleys?'

'Van Hugh. Hij vraagt geld.'

'En mag ik mijn zoon geen geld sturen als ik dat wil?' riep mama Otilie tegen Lot. 'Is Hugh niet mijn kind, is hij niet mijn zoon? Jij wil al niet hebben dat ik ze veel zie, maar moet ik ze helemaal afschrijven? Als Hugh op het moment zonder baan zit, mag ik hem dan geen geld sturen? Is het niet mijn geld? Steyn heeft zijn geld, zijn pensioen. Ik vraag hem niet om zijn geld.'

'Lot,' zei Steyn, 'mama kan natuurlijk doen wat ze wil. Maar er is nauwelijks genoeg, dat weet je, voor ons gewone huishouden. Als mama vijftig pond aan Hugh wil sturen, dan weet ik niet hoe het moet. Dat is alles, en verder kan het me niet schelen wat mama zegt.'

'Met vuile meiden maak jij mijn geld op, want je bent een vuilak, en altijd geweest!'

'Mama, schei uit. En wees stil. Ik kan niet tegen schelden en kijven. Wees stil, mama. Laat mij Hughs brief lezen.'

'Nee, ik laat hem jou ook niet lezen. Wat denk je wel niet? Ik sta niet onder toezicht van mijn zoon. Trek je ook al partij tegen je moeder met die vent daar? Jullie zouden allebei willen dat ik mijn eigen kinderen, mijn vlees en bloed, mijn

lievelingen, afschreef omdat dat jullie goed van pas komt. Wanneer zie ik ze? Wanneer? Mary, John, Hugh? Wanneer zie ik Hugh? Al heb ik me vergist in de vader, zijn ze niet mijn kinderen, net zo goed als jij en Ottilie? Ik kan mijn jongen toch geen honger laten lijden!’

‘Ik weet heel goed dat Hugh misbruik maakt van uw goedheid, van uw zwakheid – om van de twee anderen niet te spreken.’

‘O nee, spreek maar niet over ze! Schrijf jij je broers en zussen maar af! Denk jij maar dat je alleen bestaat op de wereld, dat je moeder niemand anders heeft dan jou en trouw jij dan maar en laat je moeder dan maar alleen met hem, met die vent die ’s nachts stilletjes naar zijn meiden gaat. Omdat hij altijd jong blijft, hij is zo jong en zijn vrouw is oud. Maar als hij naar zijn meid moet en als jij trouwt, dan verzeker ik je, dan blijf ik niet alleen in huis en ik zweer je, dan ga ik naar Hugh. Mijn lieve jongen, mijn lieveling. Wanneer zie ik hem? Een jaar heb ik hem niet gezien!’

‘Toe mama, schreeuw niet en wees kalm. Praat rustig. U maakt me zo verschrikkelijk moe met dat schreeuwen en schelden en kijven, ik kan er niet tegen. Ik vraag u Hughs brief niet meer te lezen. Maar Steyn heeft gelijk en voor zover ik op het moment onze gezamenlijke financiën ken, is het gekkenwerk om zeshonderd gulden te sturen naar Hugh, die altijd vage baantjes in Londen heeft. U kunt het niet doen.’

‘Jawel, ik kan het wel doen, egoïst die je bent! Wat weet jij van je moeders geld? Ik heb altijd geld als ik wil.’

‘Ja, ik weet het: u verliest het en dan vindt u het weer in uw kast.’

‘En als ik het deze keer niet in mijn kast vind en als Steyn op zijn sleutels blijft zitten, dan ga ik kalm naar de bankier en dan vraag ik erom en ze zullen het me niet weigeren. En ik laat het versturen door de bankier. Zie je, dat kan ik wel doen, inhalige egoïsten die jullie zijn! Ik zet mijn hoed op en ik ga, ik ga nu direct naar de bankier. En morgen, overmorgen, of wanneer dan ook... heeft Hugh... heeft Hugh zijn geld. Ik zou het voor jou doen, Lot, en voor Ottilie en ik doe het ook voor Hugh. Ik ben zijn moeder en ik doe het. Ik doe het, ik doe het. Daar!’

Ze stotterde, ze stikte van woede. Een pijn van jaloezie – dat Lot Steyn had verdedigd en dat Steyn meer van Lot dan van haar hield – stak met een stekel in het vlees van haar hart en deed haar zo lijden dat ze niet meer wist wat ze zei. Ze had Lot een oorvijs willen geven en Steyn... Steyn had ze kunnen vermoorden. Zo struikelde ze de deur uit, bleek van drift, ze stootte tegen de meubelen, sloeg met de deuren, holde de trap op naar boven. Om die pijn had ze kunnen snikken. Beneden hoorden Steyn en Lot haar boven hun hoofden hard stampend lopen, zich aankleden en ze praatte in zichzelf, ze schold aan één stuk door. Een wanhopige trek maakte plots Steyns onverschillige, ruwe trekken in zijn volle baard zachter van smart.

'Lot,' zei hij, 'beste kerel. Dat verdraag ik al bijna twintig jaar.'

'Kom, Steyn.'

'Al bijna twintig jaar. Schreeuwen, schelden, kijven... Ze is je moeder. Laat me er verder niet over spreken.'

'Steyn, ze is mijn moeder en ondanks alles hou ik van haar, maar je weet het, ik voel wat je hebt moeten lijden.'

'Lijden? Ik weet het niet. Je raakt afgestompt. Maar ik denk wel eens dat ik mijn leven jammerlijk heb weggegooid. En wie heeft er wat aan gehad? Zij zelfs niets.'

'Probeer haar als een kind te zien, als een driftig, verwend kind. Wees af en toe eens lief voor haar. Een lief woord, een liefkozing, daar heeft ze behoefte aan. Ze is een vrouw van liefkozing, arme mama. Ik ken niemand die er zo behoefte aan heeft als zij. Ze kan soms tegen me aanleunen terwijl ik haar streef. Dan is ze gelukkig. Als ik haar een zoen geef, is ze gelukkig. Als ik haar zeg dat haar huid zacht is, is ze gelukkig. Ze is een kind. Probeer haar zo te zien en wees eens lief, een enkele keer.'

'Ik kan niet meer. Ik ben dol op haar geweest, dolverliefd, vroeger. Als ze niet altijd had geruzied en als ze niet altijd onmogelijk onverstandig was geweest, dan hadden we nog vriendelijk bij elkaar kunnen blijven wonen. Al is ze ouder dan ik, we hadden nog goed met elkaar kunnen omgaan. Maar ze is onmogelijk. Je ziet het. Er is geen geld en omdat ze het deze keer niet in haar kast terugvindt, neemt ze het gewoon bij de bankier op om het aan Hugh te sturen. Het zijn geregeld die brieven van de Trevelleys die scènes geven. Ze buiten haar uit, om de beurt, en het gemeenste is dat de vader erachter zit, dat weet je.'

'Is dat nu wel zeker?'

'Ja. Trevelley zit er altijd achter. Hij heeft invloed op die kinderen. Voor hém, voor Trevelley steken wij ons in de schulden. Lot, ik heb er vaak over gedacht om te scheiden. Ik wilde het niet doen omdat mama al twee keer gescheiden is. Maar soms vraag ik me af: gooi ik mijn leven niet weg voor niets? Wat heeft zij aan mij, wat heb ik aan haar? Wij blijven samen om niets, om dingen die voorbij zijn. Om passie die voorbij is: één moment van dol, krankzinnig, blind zijn, van niets meer weten, van alleen willen hebben. Vanwege dingen die voorbij zijn gooi ik mijn leven weg, dag na dag, twintig jaren lang. Ik ben een eenvoudige kerel, maar ik had plezier in mijn leven, ik was officier met plezier. Ik heb van alles een afkeer gekregen en ik ga verder met mijn leven wegslijten, dag na dag, om iets wat helemaal voorbij is.'

'Steyn, je weet het, ik waardeer wat je doet. En je doet het alleen voor mama. Maar je weet het, ik heb je vaak gezegd: ga je eigen weg. Ik heb geen sympathie voor zinloze opofferingen. Denk je dat je nog een leven kunt vinden door van mama weg te gaan? Doe het dan.'

Maar Steyn scheen zijn onverschilligheid te hebben teruggevonden.

‘Nee kerel, wat vermodderd is, is vermodderd. In twintig jaren slijt de energie om van je leven nog iets beters te maken. Ik vond dat ik mama niet alleen kon laten toen ze er alleen voor stond, misschien niet helemaal door mijn schuld, maar toch grotendeels. Haar nu verlaten, nu ze oud is, zou ik iets ploertigs vinden: ik kan het niet doen. Ik doe dat niet als een zinloze opoffering; ik doe het omdat ik het niet anders kan doen. Een hel maak ik van mijn leven niet. Als ik wil, ga ik mijn eigen weg, hoewel mama overdrijft. Ik ga niet laat in de nacht naar een meid.’

‘Mama is jaloers en ze is nog altijd jaloers op jou.’

‘En ze is jaloers op jou. Ze is een ongelukkige vrouw en hoe ouder ze wordt, hoe ongelukkiger ze zal worden. Ze is een van die mensen die niet oud zouden moeten worden. Kom Jack, beest, we gaan de frisse lucht in. Maar Lot, als mama zo doorgaat, dan moeten we haar onder curatele stellen. Er zit niets anders op.’

Lot schrok, hij stelde zich voor dat mama onder toezicht zou staan. En toch had Steyn gelijk. Hij dacht dat hij maar eens kalm met mama zou praten. Op het moment was er niets aan te doen: mama was wanhopig, ze was als een dolle en ze stuurde de vijftig pond aan Hugh. Lot ging terug naar zijn kamer en probeerde weer te werken.

Hij schreef een essay over kunst: dat kunst amusement was en een kunstenaar een amuseur. Of hij het met zichzelf eens was, wist hij niet, maar dat kon hem niet schelen en het deed er niet toe. Het was een onderwerp om even, enkele bladzijden lang, heel schitterend over te schrijven met al zijn woordtalent en het zou pakken, men zou het lezen. Het zou aan de ene kant verontwaardiging wekken, aan de andere kant een glimlach, omdat het heus wel zo kon zijn en omdat Charles Pauws wel gelijk kon hebben. Hij schreef met liefde zijn mooiewoordenzinnen, die hij in hun schittering overtuigend maakte. Maar tussen de zinnen door dacht hij aan arme mama en opeens kon hij niet meer schrijven. Hij treurde om haar. Hij voelde mee met Steyn, maar hij treurde om zijn arme mama.

Hij stond op, liep zijn kamer door, vol herinnering aan Italië: een paar bronzen beelden, veel foto's van de Italiaanse meesters. Een goeie kerel, Steyn, die hem die grote kamer afstond naast die van mama en zelf de zolder op ging. Maar hij treurde om zijn moeder, zij was een kind. Ze was altijd een kind geweest; ze kon het niet helpen dat ze een kind was en bleef. Ze was zo heel mooi geweest en zo verleidelijk, een poppetje altijd, en hij herinnerde zich hoe allerliefst mama eruit had gezien, toen hij al een jongen van zeventien was: zo jong met dat beeldig lieve gezichtje, met die blauwe kinderoogen, met dat zuivere, zachte figuur. Ze was toen 38 en ze had geen leeftijd, ze was een mooie vrouw in volle bloei van lieflijkheid.



Hij hoefde niet de portretten te zien uit die tijd en uit vroegere jaren: hij herinnerde zich mama zo: hij herinnerde zich dat ze in een lage, lichtgelig-witte kanten japon, die ze niet eens heel correct droeg, eruit had gezien als een jong meisje, vooral zo lief, zo innig lief. Hij herinnerde zich haar in een bruin geweven japon met bont en een bonten mutsje op haar krulharen, op het ijs, en ze schaatste met hem, zo lief en zo luchtig en de mensen hadden gedacht dat ze zijn zus was. Arme mama, en nu werd ze oud!

Toch zag ze er nog heel goed uit, maar ze werd oud en ze was een vrouw van niets dan liefde, hier was hij wel zeker van. Vijf kinderen had ze, maar ze was geen moeder; Lot lachte er hoofdschuddend om. Hij had zichzelf opgevoed, Otilie was zich al heel gauw bewust geweest van haar groot talent, haar mooie stem en ook zij had zichzelf opgevoed; de Trevelleys waren wat wilder geworden... Nee, mama was geen moeder, geen huisvrouw, zelfs geen wereldvrouw: mama was niets dan een vrouw van liefde. Ze had behoefte aan liefde – nu zeker niet meer aan passie – maar nog steeds aan liefde en waar ze vooral levensbehoefte aan had, dat was aan liefkozing, als een kind. En niemand liefkoosde haar meer dan hij, omdat hij wist dat mama er zo dol op was.

Ze had hem eens gezegd, wijzend op een portret van zijn halfbroer Hugh Trevelley, een heel knappe jongen van in de twintig: 'Lot, in geen acht maanden heb ik een zoen van hem gehad!' En hij had in mama iets gezien, alsof ze smachtte naar de zoen van Hugh, die haar toch soms zo kortaf en ruw behandelde. Dat was natuurlijk ook wel een moederlijkheid in mama, maar het was misschien nog meer een behoefte dat die jongen, haar zoon, haar liefkoosde.

Onder curatele? Het zou misschien moeten! Het zou zo vreselijk akelig zijn: dat lieve moesje, ze was soms ook zo dwaas! Zo onverstandig, zo'n kind, voor zo'n oude vrouw. Het was vreselijk, dat ouder worden en toch altijd blijven wie je was. Wat leerde het leven je weinig! Wat vormde het je weinig! Het liet je wie je was en sleet alleen je scherpe en mooie kantjes af. Arme mama, haar leven was niet meer dan van dingen die voorbij waren en vooral dingen van liefde.

Tante Stefanie sprak van hysterie en door de familie had een lijn gelopen van grote passionele lichamelijkeheid, maar het kwam niet van de Derckszen, zoals tante Stefanie dacht: het kwam van oma zelf. Hij had altijd gehoord dat ook zij, net als zijn moeder, een vrouw van liefde geweest was. Men vertelde dat zij vele avontuurtjes had in Indië, totdat ze Takma ontmoet zou hebben. Als een noodlot lag het op hun familie, het noodlot van ongelukkige huwelijken. De twee huwelijken van oma waren ongelukkig geweest: generaal De Laders was een bruit geweest, ook al verdedigde tante Stefanie haar vader. Met opa Dercksz was oma, naar men zei, heel ongelukkig geweest. Uit die tijd dateerden de avontuurtjes...

Opa Dercksz was verdronken, 's nachts verkeerd gelopen in de gestegen rivier achter een hotel in de berglanden van Tegal. Lot herinnerde zich hoe daar altijd over gesproken werd, hoe de geruchten jarenlang hadden aangehouden. Zestig jaar geleden was die geschiedenis nu. Opa Dercksz zou een meid hebben gehad in het dorp en hij zou door een Javaan overhoop zijn gestoken, uit jaloezie. Het waren praatjes geweest. Dokter Roelofsz zei dat het praatjes waren.

Een noodlot van ongelukkige huwelijken... Oom Anton was nooit gehuwd, maar in hem werd die lijn van passie zeker een dikke streep van hysterie. Oom Harold, sympathiek maar raadselachtig, ongelukkig getrouwd met zijn freule, die té Hollands was voor een Indische planter. Oom Daan, in Indië – ze zouden naar Holland komen – leek niet ongelukkig getrouwd met een al te Indische vrouw, tante Floor. Nu waren ze oud en bedaagd, bedaard. Destijds had ook door hen beiden de noodlottige lijn gelopen; door tante, een Dillenhof, van oma's familie, de streep, de dikke streep. Ach, dat was alles voorbij, ze waren nu oude mensen. Tante Therèse van der Staff, rooms geworden na een ongelukkig huwelijk. Men zei dat haar zoon Theo niet de zoon was van haar man. Zijn arme moeder drie keer getrouwd en drie keer ongelukkig.

Hij had dat nog nooit zo gezien, het rijtje langs, maar als hij het zo beschouwde, dan was het verschrikkelijk, alsof men zich vastklampte aan sociale wetten door te trouwen, terwijl men niet deugde voor die temperamenten. Waarom waren zij getrouwd? Nu waren ze allen oude mensen, maar als ze nu jong waren geweest, zouden ze dan zijn getrouwd? Hun bloed, vaak tot hysterie toe verhit, had die dwang van huwelijk nooit kunnen dulden. Ze hadden de meest sympathieke liefdesgenoten gevonden, want ze waren allen om passionele redenen getrouwd, oom Harold misschien uitgezonderd – maar zodra hen de huwelijksdwang knelde, hadden ze hun noodlot gevoeld. De sociale wet, die ze altijd gedachteloos, instinctief hadden gerespecteerd en die niet bij hen paste, had ze noodlot doen voelen, het noodlot van ongelukkig getrouwd te zijn.

En hij nu... waarom trouwde hij? Hij vroeg het zich plotseling af, ernstig, zoals hij het eens schertsend aan zijn moeder gevraagd had. Waarom trouwde hij? Was hij een man om te trouwen? Kende hij zichzelf niet nogal goed? Hij was sceptisch over zichzelf, kon zichzelf zo beschouwen en kende zijn egoïsme heel goed. Hij kende zijn ijdelheden, op zijn uiterlijk, op zijn mooie stijl. Hij glimlachte. Hij was niet slecht, er waren slechtere dan hij, maar in Godsnaam: waarom trouwde hij? Waarom had hij Elly gevraagd?

Toch voelde hij zich gelukkig en nu hij zich ernstig afvroeg waarom hij trouwde, voelde hij heel ernstig dat hij Elly liefhad, misschien meer dan hij zelf wist. Maar de gedachte was onbedwingbaar: waarom trouwen? Zou hij het familienoodlot ontwijken? Waarom trouwen? Had Otilie in Nice eigenlijk niet

gelijk, die niet trouwde en vrij leefde met haar Italiaanse officier net zo lang tot ze elkaar niet meer lief zouden hebben? Zij had hem dat zelf geschreven. Liep de streep door haar heen of had zij gelijk? En hij niet? Was zij, zijn zus, een vrouw, sterker in het leven dan hij, een man? Waarom... waarom trouwen? Kon hij tegen Elly, die zo verstandig was, niet zeggen dat hij met haar wilde leven, maar dan vrij?

Nee, het ging niet. Er was toch nog samenleving en maatschappij, hoe weinig belangrijk dan ook voor hen. Er was haar opa, er waren mensen en dingen, conventie, moeilijkheden. Nee, hij kon dat niet zo zeggen tegen Elly en toch zou zij het wel begrepen hebben. Dus dan maar gewoon trouwen en hopen dat het noodlot op hen niet zijn doem zou drukken, het juk van een ongelukkig huwelijk, omdat zij elkaar zo innig lief hadden en niet alleen uit passie.

Die mensen, die ooms en tantes, ze waren getrouwd en ongelukkig geweest. Nu waren ze oud, nu ging dat alles van vroeger voorbij. Kwam het voor hem, die nog jong was? Kwam het vanwege hem, nu hij ouder werd? O, oud te worden, ouder! De vreselijke nachtmerrie van oud worden, van de wintergrauwe toekomst te zien openen. Het betekende nog niet zo veel om geknakt te worden in zijn ijdelheid op zijn uiterlijk; in zijn ijdelheid op zijn talent, dat deed al meer pijn; maar geknakt te worden in zijn hele fysieke en morele bestaan, dat was het vreselijke, de nachtmerrie! Niet ineens geknakt, maar langzamerhand de verdorring van het jeugdige, frisse lichaam, de verwelking van intelligentie en geest...

Oud te worden zoals oma en zoals opa Takma, hoe ontzettend! En dan waren dat nog oude mensen die lééfdén voor hun negentig en nog meer jaren. Er scheen nog iets van emotie tussen hen beiden over en weer te zijn, iets van herinnering. Wie weet, misschien spraken ze wel over vroeger. Maar zó oud te worden, 97, o nee, niet zo oud: liever sterven voordat hij verdorde, verwelkte! Hij voelde dat hij er koud van angst door werd en hij rilde, nu hij zich er zo intens van bewust werd dat het mogelijk was dat hij zo oud kon worden: 97. God, nee. Jong sterven, zodat het nog jong voor hem gedaan zou zijn.

Hij was geen pessimist, hij hield van het leven, het was mooi, het straalde. Er waren zo vele mooie dingen, in kunst, in Italië, in zijn eigen intellect, in zijn ziel zelfs nu die emotie om Elly. Maar hij hield van het frisse, jonge leven en hij wilde niet de verdorring en verwelking. De frisheid altijd, de jeugd altijd! Jong te sterven! Hij smeekte erom, bij Dat wat hij aannam als God, dat Licht, dat Geheim, maar dat misschien, vanuit ondoorgrondelijke diepten van Macht, niet zou luisteren naar een bede van hem: zo klein, zo egoïstisch, zo weinig mannelijk, zo weinig moedig, zo ijdel, ongelofelijk ijdel! Kende hij zichzelf niet? Verborg hij zich voor zichzelf? Had hij geen helder inzicht?

Hij liep door zijn kamer en had niet gehoord dat de deur open was gegaan. 'En de vijftig pond zijn verzonden!'

Hij schrok. Voor hem stond zijn moeder als een kleine furie: haar blauwe kinderogen vlamden als van een kleine demon en haar mond stond als die van een heel stout kind.

'O... mama!'

'Lot, wat héb je?'

'Ik? Ik heb niets.'

'Mijn jongen, wat heb je?'

Hij rilde alsof hij koorts had. Hij zag erg wit. Hij probeerde zich te beheersen, mannelijk te zijn, flink en moedig. Een donkere verschrikking overviel hem. Het werd zwart voor zijn ogen.

'Mijn kind, wat is er?'

Ze had hem in haar arm genomen, trok hem mee naar een divan.

'Mama...! Oud worden, oud worden!'

'Stil toch jongen, stil toch.'

Ze streelde zijn hoofd, dat tegen haar aan lag. Ze kende hem zo: dat was zijn ziekte, zijn zwakte. Regelmatig kwam die terug en dan lag hij zo tegen haar aan te klagen: oud worden, oud worden. Ach, het was zijn ziekte, zijn zwakte. Ze kende dat wel in hem en ze werd heel kalm, zoals ze ook was geworden als hij koorts had gehad. Ze streelde hem regelmatig over zijn haar en probeerde het daarbij niet in de war te doen. Ze kuste hem herhaaldelijk. Ze voelde zich goed omdat ze hem liefkoosde. Haar moederlijkheid moest hem kalmeren: 'Stil toch jongen, stil toch.'

Hij bleef zowaar een ogenblik stil.

'Vind je dat nu zo vreselijk... om misschien later oud te worden?' vroeg mama Ottilie, droevig ondanks zichzelf.

'Ja...'

'Ik heb het ook niet prettig gevonden. Maar jij, je bent nog zo jong!'

Hij herwon zich al en schaamde zich. Hij was een kind, net als zijn moeder, een ziek, zwak, hysterisch kind soms. Dat was de hysterie in hem, die vrees voor de ouderdom. En hij zocht troost bij zijn moeder die geen moeder was. Nee, hij herwon zich, hij schaamde zich.

'O ja, ik ben ook nog jong,' probeerde hij onverschillig te zeggen.

'En je gaat trouwen: je leven begint pas.'

'Omdat ik trouw?'

'Ja, omdat je trouwt. Als je maar gelukkig wordt kind en niet zoals je moeder...'

Hij schrok even, maar glimlachte nu. Hij herwon zich en herwon tegelijkertijd zijn moeder, bij wie hij een ogenblik troost had willen vinden en die hem alleen had geliefkoosd. En hij streelde haar op zijn beurt en gaf haar een innige zoen.

'Wij arme mensjes!' zei hij. 'We doen en denken soms zo vreemd. We zijn wel heel ziek en heel oud, zelfs al zijn we nog jong. Mama, ik moet eens ernstig met

u spreken. Maar ernstig, hoor. Een andere keer. Nee, nu niet. Nu moet ik werken. Laat mij nu alleen en wees kalm. En lief. Heus, ik ben weer in orde. Doet u nu niet meer als een kleine furie?’

Zij lachte in zichzelf, met leedvermaak.

‘Ik heb toch de vijftig pond verzonden,’ zei ze, achter de al geopende deur. En ze was weg.

Hij schudde het hoofd. ‘Over haar,’ dacht hij, zijn beweegredenen voor zichzelf analyserend. ‘En over mij. Over mij nog meer. Wij arme, arme mensen. We moesten allemaal maar onder toezicht, maar van wie? Kom, het beste is maar te gaan werken, veel te werken, altijd te werken.’

De oude Takma kwam net aan, van de hoge brug af, langs de kazerne, stijf in zijn dichtgeknoopte jas, iedere stap overdenkend en steunend op de wandelstok met ivoren knop. Otilie Steyn de Weert kwam van de andere zijde, zag hem en liep hem tegemoet.

‘Dag, meneer Takma.’

‘Zo, dag Otilie, ga je ook naar mama?’

‘Ja.’

‘Vanmorgen regende het en dacht ik niet te kunnen gaan. Adèle bromde omdat ik nu toch ging, maar het weer is mooi.’

‘Toch denk ik dat het straks weer gaat regenen, meneer Takma. En u heeft niet eens een paraplu.’

‘Ja, zie je, kind, een paraplu, dat vind ik een ellendig ding. Daar loop ik nooit mee. Zo’n dak boven je hoofd!’

Otilie glimlachte. Ze wist dat de oude man niet op zijn stok kon steunen als hij een paraplu vasthield.

‘Nou,’ zei ze, ‘als het regent, mag ik u dan naar huis brengen? Als u tenminste niet met een rijtuig wil.’

‘Nee kind, een rijtuig vind ik nog vreselijker dan een paraplu.’

Zij wist dat het schokken van een koets hem veel pijn deed.

‘Het enige rijtuig waar ik nog mee zal rijden, dat zal de zwarte koets zijn. Goed kind, als het regent, dan mag jij me thuisbrengen en je dakje boven mijn hoofd houden. Geef me je arm, dat wil ik wel.’

Ze gaf hem haar arm en nu hij op haar steunde, werd zijn stijve stap onregelmatig, liet hij zich gaan en strompelde hij als een heel oude, oude man.

‘Je bent zo stilletjes, kind.’

‘Ik, meneer Takma?’

‘Ja, ja.’

‘U merkt toch alles op.’

‘Ik hoorde het direct in je stem, dat je niet in je nopjes bent.’

‘Nou, ik heb misschien wel verdriet. Hier, we zijn er.’

Ze belde aan bij de oude mevrouw Dercksz. Binnen haastte de oude Anna zich enorm om open te doen.

‘Even uitblazen, Anna,’ zei de oude heer. ‘Even uitblazen. De jas maar aanhouden en in de voorkamer een ogenblik uitblazen.’

‘Het wordt al frisjes,’ zei oude Anna. ‘We zullen gauw stoken in de voorkamer. Ook al komt mevrouw er nooit, er wacht toch vaak iemand en dokter Roelofsz is heel kouwelijk.’

‘Niet te gauw stoken,’ zei de oude heer ontevreden. ‘Stoken is de pest voor ons oude mensen.’

Hij ging moe in de voorkamer zitten, de beide handen op de ivoren knop van zijn stok. Anna liet hen alleen.

‘Kom kind, wat is er? Verdriet?’

‘Een beetje... Ik blijf zo alleen. Morgen trouwen ze immers.’

‘Ja ja, morgen trouwen Lot en Elly. Nou, ze zullen wel gelukkig zijn.’

‘Ik hoop het. Maar ik...’

‘Kom kind, wat is er met jou?’

‘Ik zal ongelukkig zijn.’

‘Nou, nou...’

‘Wat heb ik? Niemand van mijn kinderen bij me. Ik denk dat ik maar eens naar Engeland ga. Daar heb ik John en Hugh. En Mary komt terug uit Indië.’

‘Ja kindje, als we ouder worden, blijven we heel alleen. Kijk mij... Nu Elly trouwt, heb ik alleen Adèle. Gelukkig dat ik nog naar buiten kan en dat ik mama dus soms nog zie en jullie, jullie allemaal, en dokter Roelofsz. Maar als ik invalide was, wie zou ik dan hebben? Jij, jij bent nu nog jong.’

‘Ik? Ben ik jong?’

‘Ja kind, ben jij niet jong?’

‘Maar meneer Takma, ik ben al zestig?’

‘Ben jij al zestig? Kind! Ben jij al zestig?!’

De oude man zocht in zijn geheugen, strijdend tegen een plotselinge sufheid, die alles als een mist vervaagde.

‘Nee, je moet je vergissen. Je kán nog geen zestig zijn.’

‘Ja heus, meneer Takma: ik ben zestig!’

‘Ach Lietje, kind, ben jij al zó oud!’ Hij dacht na en sloot de ogen. ‘Al zestig,’ mompelde hij. Meer dan zestig, meer dan zestig jaar...’

‘Zestig, zestig precies.’

‘Ja, ja, zestig! Ach kind, ben jij al zestig. Ik dacht dat je hoogstens veertig, vijftig was... Ik zat te suffen. De oude man sufte... zestig, meer dan zestig jaar geleden.’ Zijn stem murmelde, zij verstond hem niet.

‘Was u een beetje in de war?’

‘Wanneer?’ schrok hij op.

‘Zojiust.’

‘Zojiust?’

‘Toen u dacht dat ik veertig was.’

‘Wat zeg je?’

‘Toen u dacht dat ik veertig was.’

‘O ja. Ja, ik hoor je wel. Ik hoor nog heel scherp. Ik heb altijd goed gehoord, té goed.’

‘Hij raaskalt,’ dacht Otilie, ‘dat heeft hij nog nooit gedaan.’

‘Ach kind, ben jij al zestig!’ zei de oude man kalmer. Hij had zijn stem teruggevonden. ‘Ja, je moet het wel zijn. Zie je, wij oude, heel oude mensen denken dat jullie altijd kinderen blijven. Nee, geen kinderen, maar jong, dat jullie altijd jong blijven. Ach, en jij wordt ook oud.’

‘Ja, heel oud. En dan heb je nog maar zo weinig.’ Haar stem klonk, ach, zo verdrietig.

‘Arme meid,’ zei oude Takma. ‘Je moet ook niet zo kibbelen met Pauws. Ik bedoel, met Trevelley.’

‘Met Steyn, bedoelt u.’

‘Ja, ik bedoel met Steyn, natuurlijk.’

‘Ik kan hem niet uitstaan,’ zei mama Ottilie.

‘Maar je kon hem vroeger wel uitstaan...’

‘Ja, als je verliefd bent, dan...’

‘Ja, je kon hem vroeger wel uitstaan,’ zei de oude man hardnekkig. ‘En morgen trouwen ze dus, toch?’

‘Ja, morgen.’

‘Ik kan er niet bij zijn, het spijt me wel, maar...’

‘Ja, het zou u te veel vermoeien. Ze komen straks afscheid nemen van oma.’

‘Dat is aardig van ze.’

‘Het is ook zo’n saai huwelijk,’ zei mama Ottilie. ‘Ze zijn zo saai. Er is niets, geen feest, ze willen niet in de kerk trouwen.’

‘Ja dat zijn hun ideeën,’ zei de oude man onverschillig. ‘Ik begrijp dat niet, niet in de kerk trouwen, maar dat moeten zij weten.’

‘Elly heeft niet eens een bruidsjurk, ik vind dat zo raar. Elly is wel heel serieus voor zo’n jong meisje. Ik zou er niet van houden om zo te trouwen als je voor het eerst trouwt. Maar aan de andere kant, voor wie doe je al die moeite, zegt Lot. Voor wat familie en kennissen, die het eigenlijk toch niets kan schelen. En het kost geld.’

‘Elly had alles kunnen krijgen wat ze wilde,’ zei de oude heer, ‘een diner of een dansfeest, of wat dan ook. Maar ze wou niet.’

‘Nee, ze willen geen van beiden.’

‘Het zijn zo hun ideeën,’ zei de oude man onverschillig.

‘Meneer Takma...,’ aarzelde mama Ottilie.

‘Mijn kind.’

‘Ik wou u wat vragen, maar ik durf niet.’

‘Nou kind, waarom zou je niet durven, heb je wat nodig?’

‘Nee, snapt u, dat niet, maar toch...’

‘Toch wat, kind, is het geld?’

Ottilie snikte luid.

‘Ik vind het zo akelig om het aan u te vragen! Ik vind het niet mooi van mezelf. U moet het ook nooit tegen Lot zeggen, dat ik het wel eens doe. Maar



ziet u, ik zeg het u ronduit: ik heb geld aan Hugh gestuurd en nu, nu heb ik eigenlijk zelf niets. Als u niet altijd zo allerliefst voor me was geweest, zou ik het u nooit durven vragen. Maar u heeft me altijd verwend, dat weet u wel. Ja, dat weet u wel, u heeft altijd een zwak voor me gehad. Als u het niet akelig van me vindt dat ik het u vraag en als u me zou kunnen helpen met...'

'Met hoeveel, kindje?'

Mama Ottilie keek naar de deur of niemand haar kon horen.

'Met driehonderd gulden maar...'

'Maar natuurlijk, kind, natuurlijk. Kom morgen maar even langs, morgenavond na het huwelijk. En als er iets is, vraag het maar hoor, vraag het maar gerust. Je kan het altijd vragen.'

'U bent toch zo lief voor me.'

'Ik heb altijd veel van je gehouden. Omdat ik zo veel van je moeder hou. Vraag het maar hoor, kind, vraag het gerust. Alleen, wees verstandig en doe...'

'Wat, meneer Takma?'

De oude man werd plotseling heel vermoeid. 'Doe... geen onvoorzichtige dingen.'

'Wat bedoelt u?'

'Zestig jaren, meer dan zestig jaren...'

Hij mompelde en zij zag hem in slaap vallen, stijf rechtop, zijn handen op de ivoren knop. Ze werd bang en ging geruisloos naar de deur, opende die en riep: 'Anna, Anna!'

'Mevrouw...'

'Kom eens hier, kijk eens. Meneer Takma is in slaap gevallen. We zullen even bij hem blijven tot hij weer wakker wordt, nietwaar?'

'Ach, de oude ziel!' beklagde de meid.

'Hij zou toch niet...?' vroeg mama Ottilie, als een bang kind.

Maar Anna schudde geruststellend het hoofd. De oude man sliep, stijf rechtop in zijn stoel, de handen leunend op de stok. De twee vrouwen gingen zitten en keken toe.

Er werd aangebeld en mama Ottilie zei zachtjes: 'Zou dat meneer Lot zijn met juffrouw Elly?'

'Nee,' zei Anna, die uit het raam keek, 'het is meneer Harold.' En ze ging opendoen. Mama Ottilie liep haar broer tegemoet in de gang.

'Dag Ottilie,' zei Harold Dercksz. 'Is er niemand bij mama?'

'Nee, ik ontmoette meneer Takma net bij de deur. Kijk, hij is in slaap gevallen. Ik wacht hier tot hij wakker wordt.'

'Dan ga ik maar vast naar mama.'

'Je ziet er slecht uit, Harold.'

'Ik voel me ook niet goed. Ik heb pijn.'

'Waar?'

'Overal... hart, lever, alles is in de war. Dus morgen is de grote dag, toch, Ottilie?'

'Ja,' zei mama Ottilie treurig. 'Morgen. Ze zijn zo saai. Geen feest en geen kerk.'

'Lot heeft mij als getuige gevraagd.'

'Ja, jij en Steyn. Dokter Roelofsz en d'Herbourg voor Elly. Anton wou niet.'

'Nee, Anton vindt die dingen vervelend.'

Hij ging zachtjes naar boven. Hij klopte en deed de deur open. De juffrouw zat bij de oude vrouw en las met een dode stem iets voor uit de krant. Ze stond op.

'Daar is meneer Harold, mevrouw.'

De juffrouw ging en de zoon boog zich pijnlijk over zijn moeder, gaf haar een lichte kus op het voorhoofd. Omdat het donker was, was het porseleinachtige, gerimpelde gezicht van de oude vrouw nauwelijks te zien in de wijnrode schemering van gordijnen en tochtdoek. Ze zat er op haar stoel, in de kasjmieren plooien van haar wijde jurk, stijf rechtop als op een troon. In de schoot sidderden de slanke, broze staafjesvingers in zwarte handschoenen.

Enkele woorden gingen heen en weer tussen moeder en zoon. Hij zat op een stoel naast haar, want nooit nam iemand de stoel bij het raam; die bleef vrij voor meneer Takma. Woorden over het weer en gezondheid en het huwelijk morgen van Elly en Lot... soms trok een pijn over het galgele gelaat van Harold en vertrok zijn mond in een kramp. En terwijl hij sprak over Lot en het weer en gezondheid, zag hij wat hij altijd zag als hij naast mama zat, boven haar: de dingen die voorbij gingen en hun spooksluiers over het pad sleepten, ritselend door dorre bladeren. De dingen die zo langzaam voorbijgingen, jarenlangzaam, zodat het leek alsof ze nooit voorbij zouden zijn en alsof hij ze altijd zou blijven zien, terwijl ze weggingen over het jarenlange pad.

Terwijl hij sprak over gezondheid en het weer en Lot, zag hij wat hij altijd zag als hij naast mama zat, boven haar: het ene ding, het ene vreselijke Ding, het Ding van de klaterende regennacht en het eenzame hotel van Tegal en hij hoorde de gedempte stemmen. De mompelende stem van de baboe, de nerveuze, driftige stem van Takma, de wanhopige snikstem van zijn moeder. Hij was zelf een kind van dertien jaar. Hij wist het: hij had het gezien, gehoord. Hij was de enige die het had gehoord en had gezien. Zijn hele leven, en hij was een oude, zieke man nu, had hij het Ding zien gaan, zo langzaam voorbij, en de anderen hadden niets gezien, niets geweten.

Hadden ze het niet gezien, niet geweten, niet gehoord? Hij vroeg het zich vaak af. De wond had Roelofsz toch wel moeten zien. Nooit had Roelofsz over een wond gesproken, integendeel, hij had het ontkend. Geruchten deden de ronde, vaag, van een vrouw in het dorp, van een uithaal met een kris, van een spoor van bloed. Hoeveel geruchten gingen er niet rond!

Zijn vader was in de rivier verdronken, in een zwoele nacht waarin hij voor frisse lucht de tuin in was gegaan en overvallen werd door de stortende regen. Het ding, het vreselijke Ding ging voorbij, was een stap verder, keek om, naar hem, met starende ogen... Waarom werden zij allen zo oud en ging het Ding zo langzaam voorbij?

Hij wist ervan: hij had meer geweten. Door de geruchten, die hij gehoord had; door wat hij instinctief geraden had in de latere jaren, toen hij geen kind meer was geweest. Zijn vader, die lawaai hoorde, stemmen in de kamer van zijn vrouw. Takma's stem, de vriend die zo vaak in huis kwam. De achterdocht: vergiste hij zich niet? Was het Takma? Ja, het was Takma. Takma bij zijn vrouw. Zijn razernij, zijn jaloezie. Zijn ogen, die rood zagen. Zijn hand, die naar een wapen zocht. Geen ander wapen dan de mooie sierkris, een cadeau van de regent, gisteren nog aan hem gegeven.

Hij sluipt naar de kamer van zijn vrouw, daar, daar: hij hoort hun stemmen. Zij lachen, lachen gedempt. Hij rukt aan de deur, de grendel van bamboe schuift weg. Hij stort naar binnen. De twee mannen over elkaar om die vrouw... Hun strijd, hun passie, als in oertijden. De kris, weggerukt van zijn vader, door Takma. Geen mensen, geen mannen meer, maar beesten die om een wijfje vechten. Geen andere gedachten in hun rode hersenen en voor hun rode blik dan hun passie en hun jaloezie en hun wraakzucht. Zijn vader dodelijk gewond!

Maar Harold Dercksz ziet zijn moeder daar niet. Hij ziet haar niet, hij weet niet hoe zij handelt, wat zij heeft gedaan tijdens de strijd van die twee mannen die beesten waren. Hij ziet niet wat het wijfje gedaan heeft. Dat kwam in zijn begrip niet voor, hoe vaak hij het ook heeft nagestaard, het Ding dat voorbijgaat, hoe vaak hij ook zo, jarenlang al, weer telkens en telkens naast zijn moeder zat en sprak over weer en gezondheid.

En het is vandaag veel sterker dan hemzelf en hij vraagt aan de heel oude vrouw: 'De juffrouw las u voor uit de krant?'

'Ja.'

'Leest ze prettig?'

'Ja. Het is wel eens moeilijk voor haar om te kiezen.'

'De politiek interesseert u niet.'

'De oorlog toch wel, dat is vreselijk, zo veel mensenlevens verloren.'

'Het is een moord, op grote schaal.'

'Ja, het is een moord.'

'Leest de juffrouw het feuilleton?'

'Nee, nee. Romans, daar stel ik geen belang in.'

'Ik ook niet.'

'Daar zijn we te oud voor.'

'Ja, wij oude mensen, we hebben onze eigen romans.'

'Ja, een rustig leven is het beste.'

'Dan heb je niets te verwijten.'

Hij ziet de slanke staafjesvingers trillen. Heeft zij zichzelf iets te verwijten, meer dan ontrouw aan haar man? Hij heeft het nooit voor zich gezien en het Ding heeft toch altijd en altijd zijn spooksluiers gesleept, ritselend over dorre bladeren.

'Heeft de juffrouw u niet voorgelezen van die misdaad?'

'Van welke misdaad?'

'In Engeland, een vrouw die...'

'Nee, nee, zulke dingen leest ze niet voor.'

Haar woorden smeken bijna. Wat is ze oud. De tandeloze mond trilt en mompelt, de vingers sidderen hevig. Hij heeft medelijden, de zoon die het weet en die vermoedt wat hij niet weet, omdat hij de ziel van zijn moeder kent. Haar ziel is nu afgestompt en versleten, in afwachting van het sterven van het lichaam, maar haar ziel was eens vol passie, vol drift, van een vrouw vol liefde, een creoolse, van op één ogenblik de hele wereld en het leven kunnen vergeten voor één moment van zaligheid, of misschien van haat.

Hij weet dat zij zijn vader heeft gehaat, nadat ze hem eerst had aanbeden, gehaat omdat haar eigen passie voor hem neerstortte in een hoopje as. Dat alles is jaar na jaar, langzamerhand, bij hem opgekomen, toen hij geen kind meer was, maar een man werd en een man was en het begreep en terugblikte en nadacht en verbond wat hij had begrepen en had gezien. Hij vermoedt iets, omdat hij haar ziel kent. Maar wat is die ziel nu afgestompt en wat is zij oud! Een medelijden maakt zijn eigen oude ziel zacht, zijn eigen oude ziel die ook droef is om alle dingen van het leven van vroeger, om zijn moeder en om zichzelf, de oude man.

Wat is zij oud... stil, laat haar nog even wat ouder worden en dan zal het gedaan zijn en het Ding zal voorbij zijn gegaan, de laatste slip van de spookachtige sluier zal verdwenen zijn, het laatste blad over dat eindeloze pad zal hebben geritseld. En al heeft een gerucht eenmaal, vaag, met een sombere wind door de bomen gehuiverd, het is nooit een stem geworden en een aanklacht en tussen de stammen is nooit wie dan ook tevoorschijn gekomen met een dreigende hand, die het Ding tegenhield, het sombere spookding dat zich langs zijn lange weg voortsleepte, jaren, jarenlang.

De voordeurbel liet de oude Takma wakker schrikken. En hij wist dat hij geslapen had, maar hij kwam er niet voor uit en hij deed kalmpjes aan alsof hij alleen maar wat had zitten rusten, de handen steunend op de stok met ivoren knop. En toen dokter Roelofsz binnenkwam, zei hij met dezelfde scherts die hij altijd had: 'Wel Roelofsz, jij wordt er ook niet magerder op met de jaren!'

'Zo zo,' zei de dokter, 'vind jij dat, Takma?'

Hij waggelde binnen met zijn enorme buik, die vol vocht schuin afhing naar zijn ene stijve en te korte been. In zijn oude, gladgeschoren monnikengezicht glommen de natte oogjes achter de gouden bril, ontevreden omdat Takma het altijd over zijn buik had en dat kon hij niet goed hebben.

'Harold is boven,' zei Ottilie Steyn.

'Kom kind,' zei Takma, terwijl hij met moeite opstond. 'Laten we nu naar boven gaan, dan jagen we Harold weg.'

Ze gingen naar boven, maar aan de voordeur klonk weer de bel.

'Het is soms zo druk,' zei oude Anna tegen de dokter, 'maar mevrouw wordt niet verlaten op haar oude dag. We zullen gauw moeten gaan stoken in de voorkamer, want daar wacht zo vaak iemand.'

'Ja ja,' zei de dokter, terwijl hij kleumend in zijn korte, dikke vleeshanden wreef. 'Het is killetjes, Anna. Je mag wel stoken.'

'Meneer Takma vindt stoken de pest.'

'Ja, maar die gloeit ook altijd van binnen,' zei dokter Roelofsz venijnig. 'Zo zo, dat zijn de kinderen.'

'Kunnen wij naar boven gaan?' vroeg Elly, die binnenkwam met Lot.

'Ja, gaat u maar! Daar komt meneer Harold al naar beneden en boven zijn alleen mama en meneer Takma.'

'Oma houdt audiëntie,' zei Lot grappend. Maar zijn stem aarzelde even in de grap, want een ontzag drukte altijd op hem zodra hij het huis van zijn grootmoeder betrad. Het was vanwege die sfeer van het verleden, waarin hij, overgevoelig, soms aarzelde om binnen te treden; een sfeer waaruit altijd herinneringen en dingen van vroeger tevoorschijn kwamen. Die oude dokter, die had iets van een monnik en een sater tegelijk. Hij was zo oud en toch jonger dan oma; hij had haar als jonge en verleidelijke vrouw gekend.

Daar kwam oom Harold de trappen af. Hij was veel jonger, maar een diepe melancholie en raadselachtigheid tekende pijnlijk zijn galgele gezicht, dat ook nog door fysieke pijn verwrongen was.

'Tot morgen, kinderen,' zei hij zacht, en hij vertrok met een handdruk, 'tot morgen, Roelofsz.'

Die stem, gebroken van melancholie, deed Lot altijd huiveren. Hij volgde Elly de trap op terwijl de dokter nog beneden bleef, pratend met oude Anna: 'Jajaja, zozozo!'

De uitroepen achtervolgden Lot. Iedere keer dat hij hier kwam, werd hij gevoeliger voor die sfeer van vroeger, het was net of die iets meegesleept had, ritselend. Achter de joviale houding van de roepende dokter schuilde een heel verleden. O, oud worden! Hij rilde ervan op die eerste herfstachtige dag.

Nu traden ze binnen, daar zaten ze: oma, opa Takma en zijn moeder, als een kind tussen hen in, zo vreemd. En Lot deed rustiger in zijn stappen, zijn gebaren, zijn stem, achter Elly en ook zij was voorzichtig, dacht hij, alsof ze bang was om die glasachtige antieke sfeer te breken met te veel jeugdigheid.

'En morgen gaan jullie trouwen, dat is goed,' zei de oude vrouw tevreden. Ze hief met een hoekig gebaar haar beide handen op en met voorzichtige en trillende lippen kustte ze Elly en daarna Lot op het voorhoofd.

Nu zaten ze in een cirkel en er gingen wat woorden over en weer. Lot voelde zich een kind, Elly was helemaal een kindje, zijn moeder een jonge vrouw. Ze leek wel op oma, maar wat in oma indrukwekkend was geweest, haar creoolse schoonheid, was bij mama vooral lief geworden, alles was nu nog liefjes. Ja, ze leek op oma, maar het trof hem weer zoals het hem al vele malen had getroffen: ze had iets, geen gelijkenis, maar in haar gebaren en in haar blik en lach had ze iets van opa Takma. Zou het dan toch waar zijn wat de mensen wel eens hadden gemompeld: dat het jongste kind, mama Ottilie, te lang geboren was na de dood van Dercksz, dus dat Takma wel de vader moest zijn? Zaten zij daar dan echt, vader, moeder en kind? Was hij Takma's kleinzoon? Was hij een neef van Elly?

Hij wist het niet zeker, niets was zeker. Er waren wat vage geruchten, hij had ze heel vroeger al gehoord. En er was die gelijkenis! Maar als het zo was, dan wisten zij dat beiden. Dan dachten ze daar nu aan, op dit moment, als ze niet helemaal afgestompt waren. Ze waren geen van beiden dement, die oude, oude mensen. Lot dacht dat een emotie er altijd voor had gezorgd dat hun zinnen scherp bleven, want het was verbazingwekkend hoe oma ondanks haar leeftijd toch goed op de hoogte was van zijn huwelijk nu, van familie zaken:

'Oom Daan en tante Floor komen uit Indië,' zei oma. 'Ik begrijp niet wat ze komen doen, zo tegen de winter. Tante Floor zal het niet prettig vinden. Ik wou dat ik maar in Indië was gebleven in plaats van hierheen te komen. Ja, nu zit ik al jaren hier, tot... tot...'

Ze stotterde en keek uit het raam, wachtend. Aan het andere raam zat Takma en hij wachtte ook en knikkebolde. Het was huiveringwekkend, vond Lot, en hij keek naar zijn moeder. Ze begreep zijn blik niet, ze was zijn ziekte en zwakte vergeten omdat ze die vergat als hij er niet over klaagde. Ze dacht alleen dat hij

op wilde staan. Ze glimlachte treurig zoals ze deze dagen deed, knikte en stond als eerste op.

‘Nu zullen we u maar verlaten, mama. Meneer Takma, moet ik u nu niet thuisbrengen?’

‘Nee, kindje, het regent niet, en ik kan wel alleen.’ Mama Ottilie’s stem had zo droef kinderlijk geklonken en de stem van oude Takma vaderlijk, maar luchtig, zweverig. Lot en Elly stonden op en weer werden er voorzichtige kussen gegeven. Ook meneer Takma kuste mama Ottilie. Nadat zij waren gegaan, waggelde de oude dokter binnen.

‘Zo Roelofsz,’ zei oma.

‘Zozo, jaja,’ mompelde de dokter en hij viel op een stoel. Ze zaten zo zonder woorden, de drie erg oude mensen. Buiten werd het donker en een gure herfstachtige wind joeg de eerste gele bladeren door de tuinen van de Sofialaan.

‘Je blijft te laat buiten, Takma,’ zei de dokter.

‘Nee, nee,’ zei de oude man.

‘Het wordt al kil om deze tijd.’

‘Nee, nee, ik heb het niet koud.’

‘Jij gloeit ook altijd, van binnen.’

‘Jawel. Zoals jij altijd dikker wordt.’

De dokter schudde van het lachen, nu niet venijnig, omdat hij het eerst geplaagd had. Takma had ook een schel lachje, gebarsten. De oude vrouw sprak niet, boog zich wat voorover, keek uit het raam. Boven de Nassaulaan schemerde al het donker van de vooravond.

‘Kijk,’ zei de oude vrouw en ze wees bevend met haar slanke vingers, de staafjes.

‘Wat?’ vroegen de twee mannen en ze keken.

‘Ik dacht...’

‘Wat?’

‘Ik dacht dat daar onder bomen iets bewoog.’

‘Wat bewoog er?’

‘Ik weet niet. Iets, iemand.’

Ze raaskalt, dacht de dokter.

‘Nee Ottilie,’ zei Takma, ‘er bewoog niets.’

‘O. Is er niets?’

‘Nee.’

‘Nee.’

‘Ik dacht dat er iets voorbijging... zo wazig.’

‘Ja, zo, dat is mist,’ zei de dokter.

‘Ja,’ zei Takma, ‘dat is mist.’

‘Je gaat veel te laat naar huis, Takma,’ zei de dokter.

‘Ik heb mijn jas, die is warm.’



'Zozo.'

'De bladeren ritselen,' zei de oude vrouw. 'En de wind huult. Dat wordt al winter.'

'Zo, jaja, dat wordt winter. Alweer eentje.'

'Ja,' zei de oude vrouw. 'De laatste. De laatste winter.'

'Nee, nee, nee!' blufte de oude dokter. 'De laatste! Ik breng je naar de honderd, Otilie.'

De oude Takma knikte het hoofd. 'Al meer dan zestig jaar...'

'Wat?!' schrok de dokter.

'... geleden.'

'Wat zeg je?' riep de oude vrouw schrill.

'Ik zeg,' zei Takma, 'Otilie, Lietje, die is nu al zestig.'

'O ja.'

'En het is al meer dan zestig jaar geleden, dat...'

'Dat wat?!' schrok de dokter.

'Dat Dercksz... verdronk,' zei Takma en hij knikte met zijn hoofd.

'O!' kreunde de oude vrouw. Ze hief haar handen hoekig en met pijnlijke beweging naar haar gezicht.

'Spreek daar niet over! Waarom zeg je dat?!'

'Nee,' zei Takma, 'ik heb niets gezegd.'

'Nee, nee, nee,' mompelde de dokter, 'niet over spreken. We spreken er nooit over, ja. Zo. Takma, hoe kom je erbij hierover te spreken? Nou nou nou, het is niets, maar het maakt Otilie treurig.'

'Nee,' zei de oude vrouw kalm, 'ik ben nooit meer treurig. Daar ben ik veel te oud voor. Ik wacht nu alleen maar af. Kijk, daar gaat niets voorbij.'

'Waar?'

'In de tuin hier tegenover. Of daar op straat, iets wits.'

'Waar? Zo, o, daar. Nee, Otilie, dat is mist.'

'De bladeren ritselen.'

'Jaja, dat is het najaar, de winter.'

'De laatste,' zei de oude vrouw.

De dokter mompelde, vaag ontkennend, Takma knikte het hoofd. Ze zaten heel stil, een tijdje. Ja, het was meer dan zestig jaar geleden. Ze zagen het alle drie. De oude man en de oude vrouw zagen het gebeuren en de dokter zag het gebeuren. Hij had het begrepen en hij had het geraden, direct. Hij had het geweten, al die jaren lang. Hij had, jaren geleden, heel veel van Otilie gehouden. Hij was een veel jongere man dan zij en er was een ogenblik geweest dat hij haar opgeëist had, sterk, omdat hij het wist. Hij had dat in zich begraven, maar hij zag het voor zich, het gebeurde. Het was meer dan zestig jaar geleden.

'Kom,' zei Takma, 'het wordt tijd. Anders wordt het te laat.'

Hij stond moeizaam op en bedacht tegelijkertijd dat hij vandaag geen brief had verscheurd. Dat was niet goed geweest, maar het scheuren vermoeide zijn vingers. Ook de dokter stond op, hij belde tweemaal om de juffrouw te roepen.

‘Wij gaan, juffrouw.’

Het was bijna donker in de kamer.

‘Dag Ottilie.’ Takma drukte de hand met handschoen, die ze even omhoog hield.

‘Dag Ottilie, jaja, tot morgen of overmorgen.’ Ook de dokter drukte de hand.

Beneden trof meneer Takma Ottilie.

‘Kind, ben je nog hier?’

‘Ja, meneer Takma. Ik breng u even naar huis. Het is echt te laat voor u geworden vandaag. Dat vond Elly ook en Adèle zal ongerust zijn.’

‘Goed kind, goed, doe jij dat dan maar. Breng de oude man maar naar huis.’

Hij nam haar arm en strompelde in zijn nu onregelmatige stappen, terwijl Anna hen uitliet.

‘Juffrouw,’ zei de oude vrouw boven, toen de juffrouw de lamp wilde aansteken. ‘Wacht nog een ogenblik en kijk eens even... en zeg mij dan: kijk daar, daar op straat, door die bladeren die zo vallen, beweegt daar niet iets, iets wits?’

De juffrouw keek naar buiten.

‘Nee mevrouw, daar beweegt niets. Maar er komt een mist op. Meneer Takma is weer veel te lang gebleven.’

Ze sloot de luiken en stak de lamp aan. De oude vrouw at nog haar soep voordat ze naar bed werd gebracht door de juffrouw en oude Anna.

In de avond, op het station van Brussel, haalde de oude heer Pauws hen op. 'Beste jongen, hoe gaat het! En daar is je vrouwtje: lief kind, van harte geluk, hoor!'

Zijn wijde armen omhelsden eerst Lot, toen Elly.

'En ik heb een kamer voor je in Métropole, maar ik heb erop gerekend dat je bij mij komt dineren. Zo ben ik er ook nog bij op de dag van je huwelijk. Je bent vast niet moe! Nee, het reisje is niets. Je koffers laten we maar naar het hotel brengen. Ik heb een rijtuig: gaan we dan maar gelijk naar huis? Kunnen we met z'n drieën in het bakje? Ja, het gaat wel!'

Elly zag de oude heer, een frisse, flinke zeventiger, voor de tweede keer. Tijdens hun verloving was ze hem met Lot komen opzoeken. Hij had iets beslists en iets gezaghebbends, in combinatie met een opgewekte blijheid, nu vooral omdat hij Lot terugzag. Hij zou hen thuis op zijn kamers ontvangen, want hij woonde als vrijgezel alleen. Hij maakte zelf de deur open. De koetsier had hij vlug betaald voordat Lot betalen kon en hij dreef de jonggetrouwden de trap op. Hij stak zelf een gaslamp aan.

'Ik heb geen bediening 's avonds, dat zie je. Een huishoudster komt 's morgens. Ik eet in een restaurant. Ik dacht erover om jullie nu ook in een restaurant te trakteren. Maar ik vind het hier toch gezelliger. Daar!'

En in de kamer stak hij nu het gas aan, met vlugge bewegingen als van een jongeman. Elly glimlachte om hem. De tafel was gedekt en er stonden bloemen en in een koelvat een paar flessen Heidsieck.

'Welkom, mijn beste kind!' zei de oude man en hij zoende Elly. Hij hielp haar met haar hoed en mantel, bracht die weg in zijn slaapkamer.

'Leg je jas hier ook maar neer, Lot!'

'Die papa is onbetaalbaar!' zei Elly.

De kleine kamer was gezellig; het waren passende meubels. Er stonden boeken. Tegen de wand portretten en platen van honden en paarden. Wapens aan een rek en daaronder – het trof Elly zoals het haar de eerste keer had getroffen – een portret van mama Ottilie toen ze in de twintig was geweest. Met het ouderwetse kapsel was het zoet en mooi als van een heldinnetje uit een romance.

Vreemd, dacht Elly: ook Steyn had in zijn kamer platen van honden en paarden en ook Steyn was een sportman, een jager. En ook Steyn was een knappe man... Ze glimlachte om haar gedachte, dat een zelfde soort van mannelijkheid aantrekkingskracht op mama Ottilie had uitgeoefend. Ze glimlachte zoals Lot wel eens om zijn moeder glimlachte.

'Jullie lijken op elkaar,' zei de oude heer Pauws terwijl ze aan tafel gingen. 'Kijk kinderen, dat heb ik voor je. Alles staat maar vast klaar, zie je. Hors-d'oeuvres. Hou je van kaviaar, met geroosterde broodjes?'

'Ik ben dol op kaviaar,' zei Lot.

'Dat herinnerde ik me! Na de hors-d'oeuvres: mayonaise van vis. Het is misschien wat veel vis, maar ik moest een koud menu verzinnen, want ik heb geen keuken en geen keukenmeid. Dan koude kip met compôte, een Hollands gerecht, hier en in Frankrijk eten ze dat nooit samen. Dan paté-de-foie-gras. Taartjes voor jou, Elly.'

'Ik hou ook van taartjes,' zei Lot, die zich aandachtig over de schaal boog.

'Des te beter. Lekkere bordeaux, Chateau-Yquem, en Heidsieck. Ik heb mooie vruchten voor jullie gekocht. Koffie, likeur, een sigaar, een sigaret voor jou, Elly, en dat is alles. Beter kon ik het niet doen.'

'Maar papa, het is zo gezellig!'

De oude heer had de champagne ontkurkt: vlug, even een draai aan het systeempje van de prop.

'Daar ga je, kinderen!'

De wijn schuimde hoog op.

'Wacht Elly, laat me goed je glas bijschenken. Daar ga je, kinderen, en word gelukkig!'

'U heeft iets van Lot,' zei Elly.

'Ik? Lot heeft dan iets van mij.'

'Ja, dat bedoel ik natuurlijk.'

'O, zo, dat is iets heel anders.'

'Ja, maar Lot lijkt toch op zijn moeder.'

'Ja, ik lijk op mama,' zei Lot.

Hij was klein, tener, bijna teer gebouwd en blond: de oude heer was flink in vlees en botten, donker van kleur, met heel dik, grijs haar waar nog zwarte strepen door schenen.

'Ja, maar ik bedoel, Lot heeft ook dat luchtige van u, al lijkt hij op zijn moeder.'

'Zo, ben ik luchtig?!' schertste de oude Pauws. Zijn brede gebaren gingen druk boven de tafel, boven de hors-d'oeuvres die hij nu aanbood.

'Zou je ooit zeggen dat papa zeventig was?' zei Lot. 'Papa, ik ben altijd stomverbaasd als ik u zie! Wat houdt u zo jong?'

'Ik weet het niet jongen, ik bèn zo...'

'Bent u nooit bang geweest om oud te worden?'

'Nee kerel, bang ben ik nooit geweest, ook niet om oud te worden.'

'Van wie heb ik dat dan? Mama heeft ook niet die vrees zoals ik die heb, hoewel...'

'Jij bent een kunstenaar: die hebben van die rare dingen. Ik ben maar gewoon.'

'Ja, ik wou wel dat ik op u leek, dat ik groot was en brede schouders had. Ik ben altijd jaloers als ik u zie.'

'Kom Lot, je bent heel goed,' zei Elly, die hem verdedigde tegen zichzelf.

'Als je was zoals ik,' zei de oude heer, 'had je vrouw je niet aantrekkelijk gevonden. Wel, Elly...'

'Nou, wie weet, papaatje.'

'Hoe gaat het thuis, jongen?'

'Hetzelfde, altijd hetzelfde.'

'Maakt mama het goed?'

'Fysiek wel, ja. Moreel is ze wat bedrukt, omdat ik getrouwd ben.'

'Hoe gaat het met Steyn en haar?'

'Ze kibbelen.'

'Ja, die moeder van je,' zei Pauws. 'Elly, schep jij de mayonaise op? Nee, Lot, geef hier, ik zal de Yquem wel openmaken. Die moeder van je heeft altijd gekibbeld. Jammer dat ze dat in zich had. Drift, grote woorden, om niets, ik heb het altijd gekend. Ze was anders toch zo lief en ze was zo beeldig mooi.'

'Ja en ik lijk op mama in het lelijke,' zei Lot.

'Daar meent hij niets van,' zei Elly.

'Nee,' zei de oude heer, 'daar meent hij niets van, die ijdele jongen.'

'Ik leek toch liever op u, papa.'

'Lot, je zeurt. Elly, neem nog eens wat mayonaise? Niet? Dan zullen we de koude kip aansnijden. Nee, geef maar hier, Lot, ik zal wel snijden. En je huwelijk is heel kalmpjes gegaan. Geen kerk.'

'Nee.'

'Geen feesten.'

'Nee. Elly heeft zo weinig vriendinnen en ik zo weinig vrienden in Holland. We leven zo apart in Den Haag. Ik heb meer kennissen en vrienden in Italië dan in Den Haag. De hele familie is zo apart. Behalve de d'Herbourgs is er eigenlijk niemand.'

'Dat is waar.'

'Van die hele oude oudjes is natuurlijk geen sprake,' zei Lot.

'Ja, opa, oma en dan de oude dokter.'

'Oom Anton houdt zich apart.'

'Hmm, ja.'

'Oom Harold is ook oud.'

'Een paar jaar ouder dan ik,' zei de oude heer.

'Maar hij is ziekelijk.'

'Ja, en vreemd, altijd geweest. Stil, somber. Toch een beste kerel.'

'Bij ons thuis, met Steyn en mama,' zei Lot, 'waarom zouden we feesten geven?'

'Je vergeet tante Stefanie; dat is een erftante, net als oom Anton een erfoom is, maar tante zit er goed bij.'

'O,' zei Elly, 'Lot is heel onverschillig over erfenissen.'

'Jullie zullen ook geen armoede lijden,' zei de oude Pauws. 'Het is waar, waarom dan feesten. En veel kennissen...'

'... hebben wij geen van allen.'

'Vreemd. Rondom andere Indische families is vaak zo veel beweging. Deining noemden we dat vroeger.'

'Ik weet het niet. Om ons is geen deining van kennissen.'

'Nee, we hebben al genoeg deining onder onszelf gehad. Mama heeft daar tenminste goed voor gezorgd.'

'Daardoor heeft mama ook kennissen verloren.'

'Natuurlijk, mama is niet netjes geweest, met haar drie mannen.'

'Wat zal ik u zeggen, ik ben daar heel kalm onder. Maar de familie wordt nu niet gezien.'

'Nee... het begon al met oma. Die heeft ook geleefd en laten leven.'

'Ik heb veel vage verhalen gehoord.'

'Nou, ik heb ook veel verhalen gehoord, maar geen vage. Oma is een grote verleidster geweest. Ze heeft een grote rol gespeeld, vroeger, in het professionele leven op Java.'

'Men zegt dat mama...'

'Ik weet het niet, maar het zou wel kunnen. Jullie lijken tenminste zo op elkaar, alsof jullie broer en zus zijn.'

'Nou,' zei Elly, 'in het ergste geval zijn we neef en nicht.'

'Ja, het is al met oma begonnen. Er werd veel gesproken. Ach, nu zijn de mensen zo oud. Hun tijdgenoten zijn dood. De dingen gaan voorbij. Wie denkt en spreekt er nog over dingen die van zo lang geleden zijn?'

'Oma's affaires?' zei Lot.

'Vele...'

'De dokter?'

'Men zegt het. Elly's opa...'

'Die oudjes,' zei Elly.

'Eens waren ze jong.'

'En eens,' zei Lot, 'zijn wij oud. 'Wij worden het al.'

'Jongen, schei uit. Zolang je geen zeventig bent, heb je de tijd. Ja, oma De Laders, Dercksz... ik herinner me haar in Indië, vijftig jaar geleden.'

'God, wat een tijd,' huivert Lot.

'Drink nog wat champagne, als je ervan griezelt. Vijftig jaar geleden, ik was een jong mens, twintig jaar. Oma was nog een mooie vrouw, diep in de veertig. Ze is jong weduwe geworden, na haar eerste man te hebben verloren. Nou, toen Dercksz verdronk, was ze toch al... zowat 36. Toen is mama geboren.'

‘Wat is dat allemaal lang, lang geleden,’ zei Lot. ‘Het is om van te duizelen om daarin terug te blikken.’

‘Dat is nu zestig jaren geleden,’ zei Pauws dromerig. ‘Ik was toen een kind van tien. Ik herinner me het voorval nog. Ik was op Semarang, mijn vader was openbaar aanklager bij de krijgsraad. Mijn ouders kenden de Derckszen. Er werd over gesproken. Ik was een kind, maar het maakte indruk op me. Er werd veel over gesproken en jaren later werd er nog over gesproken. Er is sprake van geweest om de lijkst open te maken, om het begraven lijk te onderzoeken. Ze vonden het te laat. Maanden eerder was hij toen al begraven. Men vertelde...’

‘...dat een Javaan met een kris, vanwege een vrouw...?’

‘Ja en men vertelde meer. Men vertelde van Takma, dat hij op die avond in het hotel was gekomen en dat oma... Maar waarom zouden we daarover praten? Wat kan het jullie schelen! Elly wordt er zo wit als een doek van, kindje, wat zie je eruit! En Lot huivert erom, omdat het zo lang geleden is.’

‘Zouden die oude mensen... iets verbergen?’

‘Vermoedelijk wel,’ zei Pauws. ‘Kom, laat ons wat champagne drinken en er niet meer over praten. Zelf zijn ze die dingen zeker ook al vergeten. Als je zo oud wordt...’

‘... stomp je af,’ zei Lot.

‘En jullie gaan morgen naar Parijs.’

‘Ja.’

‘Zoek je tante Thérèse op?’

‘Ja, ik denk het wel,’ zei Elly. ‘We zullen ons niet helemaal als wilden gedragen.’

‘En dan?’

‘Gaan we naar Nice.’

‘O, en zie je daar je zus Ottilie?’

‘Natuurlijk,’ zei Lot.

‘Nou, dat is goed. Ja, hoe zou het kunnen dat er in een familie als de onze een kring van nette kennissen bestaat? Ottilie schrijft mij wel eens. Ze leeft met een Italiaan. Snap je, waarom ze nu niet trouwen, dat is me toch een raadsel.’

‘En waarom zouden ze trouwen?’ zei Lot.

‘Maar Lot,’ zei Elly, ‘wij zijn toch ook getrouwd.’

‘Wij zijn conventioneeler dan Ottilie. Ik ben conventioneeler dan Ottilie ooit is geweest. Ik zou je nooit hebben durven voorstellen om níet met mij te trouwen. Ottilie is sterker dan ik.’

‘Ze is een sterke dame en ze is een drommels mooie vrouw,’ zei Pauws.

‘Zij lijkt op u.’

‘Maar in het mooie!’ plaagde de oude heer. ‘Kom Elly, neem nog wat paté. Maar waarom ze niet willen trouwen, dat is en blijft me een raadsel. We zijn toch allemaal getrouwd.’

‘Maar hóe!’ zei Lot.

‘Ik moet zeggen, op je huwelijksavond verdedig je het huwelijk niet zo goed.’

‘Ottilie heeft zo veel ongelukkigs in het huwelijk gezien.’

‘Dat schrijft zij ook. Maar dat vind ik toch geen reden. Wat drommel, je trouwt. Je trouwt in stadhuis en in kerk. Ja, dat jullie niet in de kerk getrouwd zijn, vind ik eigenlijk ook maar zozo.’

‘Maar papa, u hecht er toch ook niet aan of een dominee je huwelijk zegent...’

‘Nee, dat doe ik ook niet, maar je doet het toch. Het zijn van die dingen die je doet. We leven in een maatschappij.’

‘Maar in een maatschappij die zich hervormt.’

‘Ja, je kan daar nu over praten, ik blijf erbij: ik vind dat je moet trouwen. In stadhuis en in kerk. Jullie zijn nu in het stadhuis getrouwd, maar Ottilie trouwt helemaal niet. En dat moet ik natuurlijk vinden en verlicht en ik weet al niet wat. Het is me onmogelijk. Het spijt me voor haar. Ze is nu wel een groot artieste en ze mag daarom wel anders doen dan een gewone burgervrouw, maar, ze komt toch eens terug in onze burgerkringen, dan zal ze onmogelijk haar plek vinden. En hoe wil je nou dat rondom zo’n familie zich kennissen groeperen?’

‘Ze groeperen zich ook niet: een hele rust! Ik heb allercharmantste kennissen in Italië. Vrienden.’

‘Kinderen, jullie hebben misschien gelijk. Ottilie heeft misschien gelijk helemaal niet getrouwd te zijn en jullie hebben gelijk door alleen in het stadhuis te zijn getrouwd.’

‘In elk geval,’ zei Elly, ‘ook al was er geen feest, ik dacht niet dat wij toch zo gezellig zouden dineren.’

‘En lekker,’ zei Lot. ‘Elly, de taartjes zijn verrukkelijk!’

‘We hadden alleen niet zo in de dingen van het verleden moeten pluizen,’ zei de oude heer. ‘Dat vindt Lot maar griezelig. Kijk de jongen taartjes eten. Net als je moeder kon doen. Net een kind!’

‘Ja, ik ben soms ook nog wel een kind, maar toch niet zoals mama.’

‘En gaat ze nu nog naar Engeland?’

‘Ze heeft me beloofd van niet, maar zo’n belofte betekent niet veel. Wij blijven zo lang op reis, de hele winter in Italië. Eén ding stelt me gerust: mama heeft geen geld. En ik heb de bankier gesproken voordat ik ging en gevraagd om iets te zeggen als mama om geld zou komen vragen: haar wijs te maken dat het niet gaat, dat er geen geld is.’

‘Maar ze neemt geld op, dat deed ze vroeger ook.’

‘De bankier zei dat hij me erbij zou helpen, dat hij mama niets zou geven.’

‘Dan krijgt ze toch geld.’

‘Van wie?!’ zei Lot.

‘Dat weet ik niet, maar ze krijgt het toch. Ze krijgt het toch, ik weet niet hoe.’



‘Maar papa!’

‘Ja jongen, je kan nu verontwaardigd zijn; ik spreek uit ervaring. Hoe vaak ik met mama geen geldkwesties heb gehad. Het was er niet en opeens was het er toch weer.’

‘Mama rekent slecht en ze is slordig. Ze vindt dan wat in haar kast.’

‘Ja, ik ken dat: ze vond vroeger ook altijd weer wat in haar kast. Gelukkig dat ze het dan nog vindt. Toch, we zouden niet zijn gescheiden vanwege dat geld. Als het niet was geweest om die verdomde Trevelley, dan... Maar als mama op iemand haar zinnen had gezet, dan... Laten we er niet meer over spreken. Kijk eens, je kent dat oude portret. Het is lief, nietwaar Elly? Ja, zo zag ze eruit toen. Ik heb haar nooit kunnen vergeten. Ik heb nooit van iemand anders gehouden. Ik ben nu een oude kerel, wel met kinderen, maar... ik geloof dat ik nog van haar hou. Ik denk soms dat het voorbij is, dat alles voorbij is gegaan. En toch, hoe oud ik nu ook ben, soms lijd ik er nog onder en voel ik me er beroerd van. Ik geloof dat ik nóg van haar hou. Als mama een ander karakter, een ander humeur had gehad en als ze Trevelley niet had ontmoet, dan... Maar er zijn zo veel factoren. En als ze Trevelley niet had ontmoet, dan had ze toch Steyn ontmoet. Ze had altijd wel iemand ontmoet. Kom Elly, schenk jij even de koffie in. Hou je van Chartreuse of van Bénédictine? En blijf dan nog gezellig wat praten. Niet over oude dingen, over jonge dingen. Over jullie, over jullie plannen, over Italië. Het is nog niet laat, het is pas half elf. Maar het is waar, jullie zijn pas getrouwd. Nou, dan breng ik je naar je hotel. Zullen we te voet gaan, het is niet ver? Dan brengt je oude vader je naar het hotel en met een nachtzoen aan de deur wenst hij je veel geluk, veel geluk hoor, beste kinderen.’

Ze waren nu sinds een paar dagen in Parijs. Elly was nog nooit in Parijs geweest en genoot van het Louvre, van het Cluny Museum, van het leven op straat en in de cafés, van de theaters 's avonds. Ze genoot zó dat ze tante Therèse bijna vergeten waren.

'Ach, laten we er maar niet heen gaan,' zei Lot op een morgen, terwijl ze op de boulevards liepen. 'Ze weet misschien niet eens wie we zijn.'

Elly had gewetenswroeging. 'Ik heb een heel lief briefje van haar gekregen met de verloving en we hebben zelfs een cadeau van haar. Nee Lot, ze weet wél wie we zijn.'

'Maar ze weet niet dat we in Parijs zijn. Laten we er maar niet heen gaan.  
Tante Therèse

'Maar ze weet niet dat we in Parijs zijn. Laten we er maar niet heen gaan.  
Tante Therèse... Ik heb haar jaren niet gezien, maar ik herinner me haar van vroeger. Bij het laatste huwelijk van mama: ik was toen een jongen van 18. Tante Therèse zal toen 48 geweest zijn. Een mooie vrouw. Ze leek nog meer op oma dan onze moeder, ze had helemaal dat grote en grootse en majestueuze, wat je ziet op oma's vroegere portretten en wat ze nu nog heeft in haar troonstoel. Het maakt altijd indruk op mij: heel slank en mooi en elegant; kalm en rustig, deftig, met een verrukkelijke glimlach.

'Die van de Mona Lisa...'

'Die van de Mona Lisa,' herhaalde Lot, glimlachend om zijn vrouw die zo genoot in Parijs. 'Maar trouwens, Elly, over de Venus van Milo... ik heb het je niet kunnen zeggen toen we ervoor stonden, omdat je in zo'n stille verrukking was, maar nadat ik haar jaren niet had teruggezien, vond ik haar zo'n desillusie. Kun je 't je voorstellen...'

'Nou, wat dan, Lot?'

'...ik vond haar oud geworden.'

'Maar Lot!'

'Ik meen het, ik vond haar oud geworden! Wordt dan alles oud, worden zelfs de onsterfelijken oud?! Ik herinner me haar van vroeger: kalm, sereen, imposant, sneeuwblank, ondanks haar verminking, tegen een opvallend donkerrode, fluwelen achtergrond. Ik vind haar niet meer imposant, niet meer sneeuwblank; armoedig verminkt en de fluwelen achtergrond was niet meer zo helder. Alles is dof en oud geworden en ik ben geschrokken en ik voelde me heel treurig. Ik geloof nu, nuchter en simpel, dat ze haar eens moesten schoonmaken en het fluwelen gordijn vernieuwen en dat ik haar dan wel weer

screen en sneeuwblank zou vinden, in een goede stemming en op een heldere dag. Maar zoals ze zich aan mij heeft voorgedaan, vind ik haar oud geworden en ik ben ervan geschrokken. Ik ben er een uur van ontdaan geweest, maar ik heb je niets laten merken. Trouwens, heel Parijs vind ik zo oud geworden. Zo vuil, zo ouderwets, zo kleinstedelijk, een verzameling van wijken en dorpjes bij elkaar en zo precies hetzelfde als vijftien jaar geleden, maar dan ouder, viezer en ouderwets. Kijk, die kip van papier-maché hier...’ Ze waren in de Avenue de l’Opéra. ‘... die draait aan dat spit, als reclame, in die olieachtige boter die ervan afdruipt. Die kip, Elly, draait al vijftien jaren! En gisteren in het Théâtre Français was ik verbijsterd, net als vandaag voor de Venus van Milo. Zo oud was dat theater geworden, met dat ontzettende gillen, dat ik me heb afgevraagd: is het altijd zo oud geweest of vind ik het ouder omdat ik ouder ben?’

‘Maar tante Thérèse...’

‘Dus je wilt toch naar haar toe? Nee, laten we het liever niet doen. Ook zij is oud geworden en wat heeft ze aan ons? Wij zijn nog jong, nietwaar, ik ben ook nóg jong. Je vindt me niet te oud, je ongevoelige man. In Italië zullen we genieten.’

‘Daar zal alles toch nog ouder zijn.’

‘Ja, maar dat wordt niet meer oud. Dat is allemaal al voorbij. Daar is alles het Verleden. Dat is zichtbaar Verleden en daarom is het zo rustig. Het is allemaal dood.’

‘Het land leeft toch, een modern leven.’

‘Maar dat kan me niets schelen. Ik zie er alleen het Verleden en dat ligt er zo mooi, rustig, dood. Dat maakt me niet treurig. Wat me treurig maakt, dat zijn de oude mensen en de oude dingen die nog leven en die zo oud aan ons voorbijgaan, zo langzaam. Maar wat rustig dood ligt, zo heerlijk mooi als in Italië, dat maakt me niet treurig, dat maakt me kalm en dat wekt mijn bewondering voor alles wat vroeger zo mooi levend geweest is en nu nog zo heel mooi is in de dood. Parijs maakt me treurig omdat de stad stervende is, net als heel Frankrijk. Rome maakt me gelukkig. De stad, dat wat ik er zie, is dood en ik voel me er zelf nog jong en nog leven en dat maakt me blij, egoïstisch blij, terwijl ik tegelijkertijd de dode en kalme schoonheid bewonder.’

‘Dat wordt dus je volgende essay.’

‘Je bent een ondeugd. Als ik niet eens wat kan praten zonder dat je me beschuldigt van essayeren, hou ik mijn mond.’

‘Niet zo boos doen! Wat nu met tante Thérèse?’

‘We zullen maar niet gaan. Maar, het is of de duivel het wil! Grote goedheid, wat is Parijs klein! Een klein gat!’

‘Wat is er dan, Lot?’

‘Daar heb je Theo, Theo van der Staff!’

‘Theo, de zoon van tante?’

‘Ja, Theo. Zo, dag Theo. Hoe merkwaardig dat wij je ontmoeten.’

‘Ik wist niet dat jullie in Parijs waren. Op je huwelijksreis?’

Hij was een kleine, dikke man van in de veertig, met een vol gezicht waarin kleine oogjes sprankelden; ze gluurden naar Elly, bijna onhoudbaar nieuwsgierig naar de jonge vrouw, enkele dagen getrouwd. Om hem hing de warme atmosfeer van een bourgondische levendigheid, joviaal en sympathiek, alsof hij ze zo direct zou uitnodigen om samen lekker te eten in een goed restaurant en er daarna samen eens vandoor te gaan. Een lang verblijf in het buitenland had hem iets in zijn kleren, spraak en gebaren gegeven waardoor de aangeboren Hollandse zwaarwichtigheid wat lichter werd, op een wat komische manier omdat hij toch net een olifant bleef in zijn sierlijkheid. Toch spitsten zijn oren als van een sater en zijn ogen sprankelden. Zijn lippen lachten, vol door Indisch bloed, en de goed onderhouden kleine tanden glinsterden ertussen. Ging er een vrouw voorbij, dan ontkleedde zijn snelle blik haar in één oogwenk en hij dacht na, één seconde.

‘We spraken juist over je moeder, Theo. Toevallig dat wij je ontmoeten,’ herhaalde Lot.

‘Ik loop iedere morgen de boulevards af. Heel natuurlijk dat we elkaar dus ontmoeten. Ik ben blij jullie te kunnen feliciteren. Moeder? Ik geloof dat ze het goed maakt.’

‘Heb je haar lang niet gezien?’

‘Ik heb haar een week niet gezien. Ga je naar haar toe? Dan kan ik wel met je meegaan. Lunchen we dan daarna samen heerlijk, of ben ik dan als derde te veel? Niet? Nou, dan nodig ik je uit... Niet in een van de grote restaurants die iedereen kent, maar ergens waar ik je nu eens brengen zal. Een kleine gelegenheid, maar voortreffelijk. Een specialiteit van kreeft à l’américaine, die is verrukkelijk!’ Hij kuste zijn de toppen van zijn dikke vingers. ‘O, wil je dan nu direct naar mama? Goed, dan nemen we een rijtuig, want mama woont heel ver.’

Hij riep al een rijtuig, gaf het adres: ‘Cent-vingt-cinq, Rue Madame.’

En galant hielp hij Elly instappen, daarna Lot. Hij wilde zelf absoluut op het kleine bankje zitten, zijn ene voet bleef op de tree van het rijtuig. Luchtigjes, onverschillig vroeg hij naar de familie in Den Haag, alsof hij naar vreemden vroeg die hij zo nu en dan eens gezien had.

In Rue Madame stond de koetsier stil voor een hek van hoge staven waarachter een schutting stond, zodat het onmogelijk was om naar binnen te kijken.

‘Hier is het klooster waar mama woont,’ zei Theo.

Ze stapten uit, Theo belde aan. Een zuster deed open en leidde hen binnen door het hofje. Ze zei dat madame Van der Staff thuis was. Het klooster hoorde bij de Zusters van de Onbevleete Ontvangenis Onzer Lieve Vrouwe van Lourdes. Tante Therèse was er gepensioneerd, met enkele andere oude en vrome dames. De zuster bracht hen in een kleine salon op de begane grond en opende de jaloezieën. Op de schoorsteenmantel stond een beeld van de Heilige Maagd tussen kandelaars. Er was een bank, enkele stoelen waren bedekt met witte hoezen.

‘Zuster,’ zei Theo, ‘is moeder overste thuis?’

‘Ja, meneer.’

‘Stoor ik haar niet? Wilt u haar dan zeggen dat ik gekomen ben om haar te bezoeken?’

‘Ja, meneer.’

De zuster ging. Theo gaf een knipoogje.

‘Dat had ik al lang eens moeten doen,’ zei hij. ‘Ik profiteer nu van de gelegenheid. De overste is een verstandige vrouw, verstandiger dan mama.’

Ze wachtten. Het was ijskoud in de kale salon. Lot huiverde en zei: ‘Ik zou het niet kunnen. Nee, ik zou het niet kunnen.’

‘Nee,’ zei Theo, ‘ik ook niet.’

De overste kwam als eerste binnen, een kleine vrouw, verloren in de ruime plooien van haar kleding. Onder de kap schitterden twee bruine ogen.

‘Monsieur Van der Staff.’

‘Madame.’

Hij drukte haar de hand: ‘Ik had u al lang willen komen zien om u te zeggen hoe dankbaar ik ben voor de zorg voor mijn moeder.’ Zijn Franse zinnen klonken beleefd, galant en hoffelijk.

‘Mag ik u voorstellen, monsieur et madame Pauws, mijn neef en nicht.’

‘Pas getrouwd,’ zei de overste. Ze boog zich met een lachje. Lot verbaasde zich erover dat zij op de hoogte was.

‘We komen tante een bezoek brengen. Ook aan u,’ meende hij beleefd eraan toe te moeten voegen.

‘Gaat u zitten. Mevrouw komt dadelijk.’

‘Maakt mama het goed?’ vroeg Theo. ‘Ik heb haar een tijdje niet gezien.’

‘Ze maakt het goed,’ zei de overste, ‘omdat wij voor haar zorgen.’

‘Dat weet ik.’

‘Voor zichzelf zorgt ze niet. U weet het, ze overdrijft. De goede God verlangt dat niet, dat wij overdrijven zoals madame doet. Ik bid nog geen kwart van wat madame bidt. Madame bidt altijd! Ik zou er geen tijd voor hebben. De goede God verlangt het niet... wij hebben ons werk, ik heb mijn ziekenverpleging, dat is heel druk. Op dit moment zijn bijna alle zussen aan het verplegen. Ik heb mijn organisatie van dienstboden... Wij kunnen niet altijd bidden.’

‘Mama wel,’ zei Theo met een lachje.

‘Madame bidt té veel,’ zei de overste. ‘Madame is een enthousiaste...’

‘...geweest in alles wat ze gedaan heeft,’ zei Theo en hij staarde voor zich uit.

‘En ze is zo gebleven. Ze is enthousiast in haar nieuwe geloof, in onze godsdienst. Maar ze moet niet overdrijven. En niet onnodig vasten... Laatst vonden we haar flauwgevallen in onze kapel. En wij hebben kleine trucs. Als het niet echt nodig is om te vasten, geven wij haar bouillon in haar lichte soep of door de groenten heen, zonder dat ze het merkt... Daar komt mevrouw.’

Een zuster maakte de deur open en mevrouw Van der Staff, tante Therèse, kwam binnen. En het was voor Lot alsof hij oma zelf zag binnenkomen: jonger, maar toch een oude vrouw. In een effen zwarte jurk was zij groot en majestueus en heel slank, met een treffende bevalligheid in haar beweging. Zo moest oma ook zijn geweest. Voor haar donkere ogen, die de ogen van een creoolse waren gebleven, zag je een droom gaan en het leek of zij daar moeilijk doorheen kon kijken. Maar de nu oude mond had nog een natuurlijke glimlach, en de extase bleef daaromheen hangen.

Ze dulde Theo's kus en zei toen in het Frans: ‘Jullie zijn heel lief om me op te zoeken. Daar ben ik heel dankbaar voor. Dat is Elly... Ik heb Elly jaren geleden gezien. In Holland nog, bij opa Takma. Je was toen een meisje van veertien jaar. Het is heel lief dat jullie gekomen zijn. Ga zitten. Ik kom nooit meer naar Holland, maar ik denk veel aan de familie.’

Voor haar ogen zweefde de droom; door haar glimlach heen scheen de extase. In haar schoot vouwde zij haar dunne handen en haar vingers waren slanke staafjes zoals die van oma. De stem klonk als die van oma. Nu zij zat, in haar zwarte japon, in het bleke licht van die kloosterspreekkamer waar een kilte bleef hangen, was de gelijkenis huiveringwekkend. Deze dochter leek één met haar moeder, ze leek de moeder zelf en het was alsof de voorbije jaren spookten in bleek wit licht, wonderbaarlijk.

‘En hoe gaat het met iedereen, in Den Haag?’ vroeg tante Therèse. Er werden wat woorden gewisseld over de familieleden. De overste stond na enkele ogenblikken op, bescheiden. Ze nam afscheid en bedankte voor het bezoek.

‘Hoe gaat het met oom Harold? En hoe gaat het met mama, Charles? Ik denk heel veel aan haar. Ik bid veel voor mama, Charles.’

Haar stem, vaak gebarsten, klonk ronder dan zuiver Hollands, met creools accent. Een tederheid in die gebarsten stem ontroerde zowel Lot als Elly, terwijl Theo pijnlijk voor zich uit staarde. Hij voelde zich bij zijn moeder bedrukt en gedwongen.

‘Tante, het is lief van u dat u ons niet vergeet,’ zei Lot aarzelend.

‘Ik zal je moeder nooit vergeten,’ zei tante Therèse. ‘Ik zie haar nooit meer en ik zal haar misschien nooit meer zien. Maar ik hou zo veel van haar en ik bid veel voor haar. Ze heeft het nodig. Wij hebben het allemaal nodig. Ik bid voor iedereen, voor heel de familie. Ze hebben het allemaal nodig. En voor mama, voor oma bid ik ook. Voor opa bid ik ook, Elly. Ik bid nu al jarenlang, zeker dertig jaar. God zál mijn gebeden verhoren.’

Het was moeilijk om iets te zeggen en Elly nam alleen tantes hand. Tante Therèse tilde even Elly’s gezicht op bij de kin en keek haar aandachtig aan, daarna keek ze naar Lot. Een gelijkenis trof haar; ze zei niets.

Ze wist het. Tante Therèse wist het. Nooit meer kwam ze in Holland en ze zou vermoedelijk nooit meer haar zus zien, het kind van Takma, dat wist ze, en Takma zou ze ook nooit meer zien, haar moeder ook niet. Maar ze bad, vooral voor die oude mensen, omdat zij het wist.

Zij was ooit net als haar moeder een elegante vrouw van liefde met een heftig hatend en heftig beminnend creools hart. Ze had van moeders eigen lippen, in hevige koortsen, dat vernomen wat zij sindsdien geweten had. Ze had gezien hoe haar moeder de schim omhoog zag komen in de hoek van de kamer, hoewel zij het zelf niet zag. Ze had haar moeder horen smeken om genade en beëindiging van haar straf.

Ze had het niet, zoals Harold Dercksz, zestig jaar geleden gezien, maar ze wist het sinds dertig jaar. En dat weten had haarzelf voor immer geschokt in haar nerveuze en enthousiaste ziel. Nadat zij de creoolse, enthousiaste was geweest in liefde-liefde en liefde-haat, de vrouw van avonturen, de vrouw die liefhad en die daarna haatte wie zij had liefgehad, was zij in bespiegelingen verzonken. Ze had zich gebaad in de extase die naar haar straalde uit de paradijselijke ruiten van kerkramen. En eenmaal in Parijs was ze naar een priester gegaan om hem te zeggen: ‘Mijn vader, ik wil bidden. Ik voel mij tot uw geloof getrokken. Ik wil katholiek worden. Ik wil dat al maandenlang.’

Ze was katholiek geworden en ze bad. Ze bad voor zichzelf, maar ze bad nog meer voor haar moeder. Heel haar enthousiaste ziel ging op in gebed voor die moeder, die ze vermoedelijk niet meer zou zien, maar voor wie zij leed en die ze wilde verlossen van schuld en redden van een te afgrijselijke straf in het hiernamaals. Die moeder, die haar vader had verhinderd zich te verdedigen door zich aan hem vast te klampen, net zo lang totdat de ander het wapen uit

de klemmende hand had losgerukt, de hand die zocht naar wraak, naar bloed. Zij wist het, tante Therèse. En ze bad, ze bad altijd. Nooit kon er te veel gebed opstijgen om erbarming af te smeken.

‘Mama,’ zei Theo, ‘moeder overste vertelde me dat u bent flauwgevallen in de kapel. En dat u niet eet.’

‘Ik eet, ik eet,’ zei tante Therèse zacht en traag. ‘Maak je niet ongerust, Theo.’

De minachting van haar zoon verbitterde de glimlach van haar oude lippen. De stem tegen de zoon werd koud en hard, alsof zij tegenover de zoon na de vrouw van gebed ineens weer die vroegere vrouw werd, die de vader van haar zoon had bemind en gehaat, de vader die niet haar man was geweest.

‘Ik eet,’ zei tante Therèse, ‘ik eet zelfs te veel. Die goede zusters. Soms vergeten ze dat wij moeten vasten. Dan geven ze mij vlees. Ik neem het dan mee en geef het aan de armen. Vertel mij nog, kinderen, vertel mij nog wat van Den Haag. Ik heb nog enkele ogenblikken tijd. Dan moet ik naar de kapel. Ik bid met de zusters mee.’

En zij vroeg naar iedereen, alle broers en zussen, hun kinderen.

‘Ik bid voor allen,’ zei zij. ‘Ook voor jullie zal ik bidden, kinderen.’

Een zenuwachtigheid overviel haar en ze luisterde naar wat er op de gang was. Theo gaf een knipoogje aan Lot en ze stonden op.

‘Nee,’ verzekerde tante Therèse, ‘ik zal jullie niet vergeten. Stuur mij je portretten, ja?’

Ze beloofden het.

‘Waar is Ottilie, je zus, Charles?’

‘In Nice, tante.’

‘Stuur mij haar portret. Ik bid ook voor haar. Dag lieve kinderen.’

Ze nam afscheid van Lot en Elly en ging weg in dromen, ze vergat Theo. Hij haalde zijn schouders op. Uit de kapel, die tegenover de kleine salon in een grotere ruimte was ingericht, klonken al zangerige smeekbeden. De overste kwamen ze tegen in de gang; zij begaf zich naar de kapel.

‘Hoe vond u uw tante?’ fluisterde ze. ‘Overdreven... ja, ze overdrijft, kijk.’

En zij wees Elly, Lot en Theo door de licht openstaande deur van de kapel. De zusters baden, geknield op de bidstoel, zangerig. Op de grond tussen de stoelen lag tante Therèse languit neergestort, het gezicht in de handen verborgen.

‘Kijk,’ fluisterde de overste en zij fronste de wenkbrauwen, ‘dat doen wij zelfs niet. Het is bijna niet passend. Ik zal het zeggen aan meneer de directeur, dat die het madame laat weten. Ik zal het zeker aan hem zeggen. Au revoir, madame, au revoir, messieurs.’

Ze boog als een vrouw van de wereld met een lachje en kalme eerbied. Een zuster liet hen uit tot het hek.



'Oef!' zuchtte Theo. 'Ik heb weer eens voor maanden mijn kinderlijke plicht volbracht.'

'Ik zou het niet kunnen,' mompelde Lot.

Elly zei niets. Haar ogen stonden groot en star. Zij begreep toewijding en ze begreep roeping. Al begreep zij het voor zichzelf anders, ze begreep het.

'En nu, naar de kreeft à l'américaine!' riep Theo. En terwijl hij een rijtuig riep, was het of zijn dikke lichaam ontspande, alleen vanwege het ademen in frisse en vrije lucht.

In de nachttrein dacht het vrouwtje na. In de hoek van de wagen lag Lot onder een plaid te slapen, maar zij kon niet slapen. Een herfstwind gierde langs de trein en zij zat maar stil in de andere hoek en dacht na.

Nu had ze haar leven gegeven en ze hoopte op het geluk. Ze hoopte dat ze een roeping had gehoord en toewijding zou kunnen geven. Dat was het geluk, er wás niets anders. Tante Therèse had wel gelijk, al begreep Elly toewijding, geluk en roeping zo heel anders dan tante Therèse. Zij wilde niet alleen het gevoel, de gedachte; ze verlangde ook vooral naar daden. Zoals zij zich altijd aan daden had gegeven, al was het eerst maar tennis, later werd het boetseren, tenslotte het eigen leed uitstorten in taal en dat verzenden naar een tijdschrift, uitgever; zo verlangde ze er nu ook naar zich aan daden over te geven, of minstens met kracht om aan daden mee te werken.

Ze keek met weemoed naar Lot en ze voelde dat ze hem liefhad, hoe anders ook dan ze eerst had liefgehad. Minder vanwege zichzelf, zoals ze eerst had bemind; ze had lief vanwege hem, om hem aan te zetten tot grote dingen. Het was vaag, maar er zat ambitie in en ambitie in de liefde voor hem. Wat jammer dat hij zijn talent versnipperde in kleine grappige artikelen en vlug geschreven essays. Dat was zoals hij praatte: aardig, luchtig, niet overtuigend en niet overtuigend. En hij kon meer, hij kon veel meer. Misschien was het schrijven van een roman ook niet het grote ding, misschien was het grote ding schrijven, maar géén roman. Wat dan? Nu zocht ze ernaar en vond ze het nog niet, maar ze wist nu zeker, of dacht zeker te weten, dat zij het zou vinden en Lot wakker zou schudden.

Ja, ze zouden gelukkig zijn en blijven. Daar, in Italië, daar zou zij het vinden. In het verleden, in de geschiedenis zou zij het misschien vinden. In dingen die voorbij waren gegaan, in mooie, edele dingen, die dood lagen, rustig dood en nog steeds mooi. Waarom voelde zij zich dan zo weemoedig? Of was het niets meer dan de weemoed die zij altijd, zo vaak gevoeld had, die ziekte onder al haar bedrijvigheid, die brak in de buiging van haar vlugge stem; de weemoed omdat haar kinderjaren zonder ouders, broers of zussen, zo stilletjes waren opgebloeid in het huis van de oude man?

Hij was altijd lief, zorgzaam en vaderlijk geweest, maar hij was zo oud en zij had de druk van zijn oude jaren gevoeld. Oude mensen had zij om zich heen gezien, want altijd herinnerde zij zich oma Dercksz en dokter Roelofsz. Die kende ze als oude mensen vanaf dat ze een klein kind was geweest. Ook Lot had dat oude op zich voelen drukken, vond zij, hoewel het leven van een

reizende man toch verschilde van dat van een meisje dat thuisbleef. Zeker had daarom zijn angst voor het oud worden zich ontwikkeld tot een neurose.

Tante Stefanie en de ooms in Den Haag waren oud en om hen heen leken de kennissen uitgestorven. Ze bewogen zich zonder tijdgenoten eenzaam in de stad, langs de straten waar hun huizen stonden, heen en weer, naar elkaar toe. Dat was zo verlaten en eenzaam en dat gaf weemoed en ze had altijd in haar jeugd die weemoed gevoeld. Vriendinnen had ze nooit kunnen houden. De meisjes van de tennisclub zag ze niet meer; haar medeleerlingen van de Academie groette ze alleen nog vluchtig op straat. Na haar treurige eerste verloving had ze zich nog meer teruggetrokken. Ze was alleen altijd samen met Lot, wandelde met hem, sprak met hem. Hij was ook eenzaam in Den Haag, zonder vrienden; hij had er meer in Italië, zei hij.

Zo vreemd, om hen beiden altijd die eenzaamheid. Geen vrienden, geen kennissen om hen heen zoals bij de meeste mensen, zoals bij de meeste families. Het kwam zeker door de druk van die twee heel oude mensen, maar dieper kon ze het niet analyseren. Ze voelde dat haar iets ontsnapte, iets wat zij niet wist, maar dat er toch was, iets dat drukte en andere mensen beperkte; iets sombers van vroeger dat was blijven zweven rondom de oude man en vrouw en dat de anderen, haar kinderen, zijn enige kleinkind, omhulde in een soort waas. Het was iets onzegbaars, maar het was zo duidelijk voelbaar dat ze het bijna grijpen kon in haar tastende hand.

Het was vaag en mistig om dit te overdenken, het overdenken was ook niet mogelijk: het was het aanvoelen van iets taais dat voorbijging, meer niet, meer was het niet. Maar het beperkte soms het ademen, het blij zijn in een jong leven, hard lopen, luid spreken. Als zij dat deed, dwong ze zich tot een inspanning. En ze wist dat Lot het ook zo voelde. Ze had dat begrepen uit twee, drie heel vage woorden en meer uit de geur van die woorden dan uit hun klank. Daardoor voelde ze een grote zielsverwantschap met Lot. Vreemde jongen, dacht ze en ze keek naar hem terwijl hij zo sliep.

In zijn uiterlijk en uiterlijkheden leek hij een heel jonge jongen, een kind soms, vond zij. Vanwege die kinderlijkheid had hij een twijfelende houding die soms wel eens grappig leek, maar niet vol overtuiging. Tegelijkertijd had hij een zacht gemoed en veel egoïsme; tegelijkertijd zijn persoonlijke angsten en bijna een kracht tegen zijn moeder, terwijl hij de enige was die met mama Ottilie kon omgaan. Met dit karakter ging een talent samen dat hij niet op waarde schatte, terwijl hij wel de behoefte had om te werken. Een samenspel van tegenstrijdigheden, van ernst en kinderachtigheid, van gevoel en kilte, van mannelijkheid en iets zwaks en zachts wat ze nooit had gezien in een man. Hij was ijdel over zijn blonde haren dan over zijn talent, maar toch ook ijdel

daarin. Hij voelde meer voldoening bij een compliment over zijn das dan bij een woord van lof over zijn mooiste essay. En dat kind, die jongen, die man had zij lief. Ze vond het vreemd als ze er zelf aan dacht, maar ze had hem lief. Ze was alleen gelukkig als hij bij haar was.

Hij werd wakker, vroeg waarom zij niet sliep en nam haar hoofd nu tegen zijn borst. Moe van de trein en van haar gedachten viel ze in slaap en hij keek uit over de grauwe morgen die na Lyon verkleurde over de koude, grijze velden. Hij smachtte naar de zon, naar blauwe lucht en warmte en naar alles wat jong is en leeft. Het Zuiden van Frankrijk, de Rivièra en dan Italië, samen met Elly. Hij had zijn leven ingericht en hij hoopte op geluk. Het geluk in harmonie en samenleven, omdat de eenzaamheid doet treuren en nog intenser doet denken aan ons langzame afsterven.

‘Ze is heel lief,’ dacht hij, terwijl hij naar beneden keek waar zij sliep op zijn borst. Hij hield zich in om haar niet te omhelzen, nu ze net in slaap was gevallen. ‘Ze is heel lief en ze heeft een fijn artistiek gevoel. Ik zal zeggen dat ze weer moet gaan boetsen of iets schrijven: ze doet beide dingen goed. Het is een mooi boekje, al is het zo persoonlijk en al te vrouwelijk.

Er is veel goeds in het leven, ook al is het leven niets meer dan een betekenisloze overgang in een wereld die rot is. Er moeten andere levens zijn en andere werelden. Er moet een lijden komen dat niet meer lichamelijk is, een zuiver geestelijk lijden. Dan zijn al onze stoffelijke angsten weg. Toch is er veel liefs in dit stoffelijke leven, als we een ogenblik alle ellende vergeten. Voor ieder komt er een lief moment: ik geloof dat het mijne gekomen is. Als het nou zo blijft, maar dat zal niet... Alles verandert. Daar maar niet aan denken en werken, ook op reis.

Italië wordt iets groots, iets groters dan mijn gewone artikelen. Elly wil het zo graag. In Florence de Medici's. In Rome heel het pausdom. Ik weet nog niet wat ik zal nemen: een van beide. Maar het is zo veel... Zal ik nog eens een goed cultuurhistorisch werk schrijven? Ik hou niet van aantekeningen, die snippers papier. Als ik niet alles voor me zie in één duidelijk visioen, kan ik niets. Ik kan niet studeren: ik moet zien, voelen, bewonderen of gruwen. Als ik dat niet doe, kan ik niets. Een essay, dat is wat ik het beste kan. Een woord is een vlinder: je grijpt het even luchtigjes bij de vleugels en laat het weer vliegen. Ernstige boeken over historie en kunst, dat zijn dikke torren, die kruipen. Hé, dat is een aardig beeld! Ik zal het eens in een artikel gebruiken: het luchtige vlindertje, de dikke tor...'

Ze naderden Marseille. Om twee uur in de middag zouden ze in Nice zijn.

Lot had een kamer gereserveerd in het Hotel de Luxembourg en geschreven aan zijn zus Ottilie. Toen ze aankwamen, vonden ze een mand met rode rozen in hun kamer. Het was oktober: de ramen stonden open en in de heftige stroom zonlicht kleurde de zee metaalachtig donker. Het water rimpelde onder de brutale slagen van een opkomende mistral.

Ze namen een bad en lunchten in hun kamer; een beetje moe van de reis en beiden bedwelmd door de geur van de rozen, de gloed van de zon, het diepe turquoise van de lucht en de steeds meer schuimende staalkleur van de zee. Op de tafel stond gevogelte met daaromheen in rood en oranje de salade van tomaat en peper. In hun glazen champagne leken lange parels te smelten. Met sterke rukken stak de wind op die al het wazige wegveegde met een brutale, mannelijke liefkozing. Gloeiend goot de zon stromen van licht uit, alsof het uit een gouden gat in de turquoise hemel kwam.

Bij elkaar zaten ze, bedwelmd. Ze aten en dronken, ze spraken niet. Een rust voelden ze, maar tegelijkertijd uitputting, alsof ze zich volledig aan de levenskrachten hadden overgegeven die zo woelig en heftig waren, zo goudglanzend en levenslustig brutaal.

Er werd geklopt en het hoofd van een vrouw onder een grote zwarte hoed stak naar binnen naast de geopende deur.

‘Mag ik binnenkomen?’

‘Ottilie!’ riep Lot en hij stond op. ‘Kom binnen, kom binnen.’

Ze kwam binnen.

‘Welkom, welkom in Nice! Ik heb je lang niet gezien, Lot. Elly, mijn zusje, welkom. Ja, ik stuurde je die rozen. Ik ben blij dat je me geschreven hebt. En dat je me dus wilt zien en dat je vrouw me wil zien...’

Ze ging zitten en nam een glas champagne aan. Lot en zijn zus wisselden blij woorden uit. Ottilie was een paar jaar ouder dan Lot, zij was de oudste dochter van mama Ottilie en ze leek op haar vader, Pauws, en tegelijkertijd op mama. Ze was groot, met het autoritaire van haar vader, maar ze had de trekken van mama Ottilie; hoewel, niet haar ogen, wel haar fijne profiel en de zachte kin. Maar het jarenlange optreden voor publiek had haar in haar bewegingen een gracieuze zelfverzekerdheid gegeven, de uitstraling van een vrouw van talent en schoonheid, die het gewend is om bekeken en toegejuicht te worden, zo heel anders dan welke burgerlijke bevalligheid ook. De harmonie in haar gebaren, als van een beeldhouwwerk, was door studie natuurlijk geworden.

‘Wat een mooie vrouw!’ dacht Elly, en ze voelde zich niets, klein, onbeduidend in haar simpele negligé die ze na het bad vlug aangetrokken had.

Ottilie was 41, maar ze leek niet ouder dan 30. Ze had de jeugdigheid van een artieste die haar lichaam jong houdt met een schoonheidskunst en -wetenschap die de burgervrouw niet kent. Haar figuur had in haar witte jurk een beeldschone volmaaktheid in de niet te overdreven modieuze lijn waarin de lijn van borst en armen, ondanks de moderne kleding, perfect te raden was. De grote zwarte hoed bestond uit stevig bijeengedrukte zwarte struisvogelveren rondom haar koper gloeiend blonde haar. Een brede boa van struisvogelveren doezelde om haar heen en in die kleurloze tinten van wit, zwart en grijs bleef zij een zowel bevallige als fatsoenlijke vrouw en artieste ondanks haar bijna té grote schoonheid.

‘Elly, dat is nu mijn zus!’ zei Lot trots. ‘En wat denk je nu van haar?’

‘Elly, ik heb je gezien in Den Haag,’ zei Ottilie.

‘Ik herinner het me niet, Ottilie.’

‘Nee, je was een kindje van acht, negen jaar misschien, en je had een grote speelkamer bij opa Takma en een prachtig poppenhuis.’

‘O ja...’

‘Sindsdien ben ik niet meer in Den Haag geweest.’

‘Je bent naar het conservatorium van Luik gegaan.’

‘Ja.’

‘Wanneer heb je recent nog gezongen?’ vroeg Lot.

‘Onlangs in Parijs.’

‘Wij horen niets over je. Je zingt nooit in Holland.’

‘Nee, ik kom nooit in Holland.’

‘Waarom niet, Ottilie?’ vroeg Elly.

‘Ik heb me in Holland altijd benauwd gevoeld.’

‘Vanwege het land, de mensen?’

‘Vanwege alles. Het land, de mensen, de huizen. Onze familie... onze omgeving.’

‘Ja, ik begrijp je,’ zei Lot.

‘Ik kon niet ademen,’ zei Ottilie. Het is niet dat ik land, mensen of familie wil afkeuren. Het heeft allemaal iets goeds. Maar zoals de grauwe luchten mij het ademen belemmerden, zo belemmerden de huizen mij mijn stem op te zetten. En er was iets om mij heen, ik weet niet wat, iets wat ik vreselijk vond.’

‘Iets wat je vreselijk vond?’ zei Elly.

‘Ja. Een sfeer. In huis, met mama, dat ging niet met mij, zoals het ook nooit ging tussen papa en mama. Dat onmogelijke kinderachtige karaktertje van

mama met haar driften was iets wat mij razend maakte. Lot heeft een zachtere natuur dan ik.'

'Jij had een jongen moeten zijn en ik maar een meisje, Otilie,' zei Lot bijna verbitterd.

'Mais je suis très femme, moi,' zei Otilie.

Een zachtheid schemerde door in haar blik en in haar glimlach school geluk.

'Ik geloof je,' antwoordde Lot.

'Nee,' vervolgde Otilie. 'Met mama kon ik niet overweg. Trouwens, ik voelde dat ik vrij moest zijn. Er was toch het echte leven. Ik voelde mijn stem in mij. Ik heb goed gestudeerd, ernstig gestudeerd, jarenlang. Ik heb succes gehad. Ik verzing mijn leven...'

'Waarom heb je alleen concerten gezongen, Otilie? Voel je niets voor de opera? Je zingt toch ook Wagner.'

'Ja, maar ik kan me niet langer inleven in een rol dan enkele ogenblikken. Niet langer dan een scène duurt, geen hele avond lang.'

'Ja, dat begrijp ik,' zei Lot.

'Ja,' zei Elly levendig. 'Daarin ben je zeker een zus van Lot. Hij ook, hij kan niet langer werken dan een artikel of essay duurt.'

'Een familiezwakke, Otilie. Erfelijk,' zei Lot.

Otilie dacht na en glimlachte. De glimlach van de Mona Lisa, dacht Elly.

'Het is misschien waar,' zei Otilie. 'Die kleine Elly merkt het scherp op.'

'Ah ja,' zei Lot trots, 'dat doet ze. We zijn geen gewone types, zoals we hier bij elkaar zitten.'

'Ja,' mijmerde Otilie, 'Holland, die huizen, die sfeer... in huis mama met meneer Trevelley. Het was vreselijk: scènes, scènes... Trevelley verweet mama hoe ze met papa omging; mama verweet Trevelley honderden affaires! Wat een jaloezie, die mama. Haar hoed en mantel hingen in de gang. Ging meneer Trevelley uit, dan zei mama: 'Hugh, waar ga je naartoe?' 'Doesn't matter,' zei Trevelley. 'Ik ga mee,' zei mama en ze zette haar hoed scheef op, schoot haar mantel aan en ging mee. Trevelley vloekte. Een scène was het, maar mama ging mee. Hij liep op straat drie passen voor haar; mama volgde woedend. Ze was toen heel mooi, een poppetje, een blond madonna-gezichtje; ze kleepte zich slecht. Lot, altijd rustig, met kalme ogen die wel moe leken, ik herinner het me nog zo goed. Nooit driftig, heel beleefd tegen meneer Trevelley.'

'Ik heb met mijn drie papa's goed overweg gekund.'

'Toen mama en Trevelley genoeg van elkaar hadden en mama op Stein verliefd werd, ben ik ervandoor gegaan. Eerst bij papa, toen naar het conservatorium. Sindsdien ben ik niet meer in Holland gekomen. O, die huizen... Jullie huis, Elly, dat van opa Takma, was heel netjes door tante Adèle

onderhouden, maar het leek mij alsof er achter iedere deur iets stond te wachten. Het huis van oma en het figuur van oma die daar bij het raam zat te staren, te wachten... waarop? Ik weet het niet. Maar het heeft mij zó benauwd. Ik verlangde naar lucht, naar blauwe lucht, naar vrijheid, ik moest mijn longen uitzetten.'

'Ik heb dat ook wel eens zo gevoeld,' zei Lot zacht. Elly zei niets, maar zij dacht aan haar kinderjaren bij de oude man en aan haar poppenhuis dat ze zo heel ernstig als een kleine wereld bestuurde.

'Ja,' zei Otilie, 'jij voelde het ook, Lot. Je ging naar Italië om weer op adem te komen, om te leven. In onze familie had men geleefd, mama leefde nog, maar haar eigen verleden klampte zich aan haar vast. Ik weet niet Elly, ik geloof niet dat ik heel sensitief ben en toch heb ik het zo gevoeld: een druk op mij door de dingen van vroeger. Ik kon niet meer. Ik verlangde naar mijn eigen leven.'

'Dat is waar: je hebt je geheel vrijgemaakt,' zei Lot. 'Vrijer zelfs dan ik. Ik heb mama nooit kunnen verlaten. Ik hou van mama. Ik weet niet waarom, moeder is ze weinig voor me geweest. Toch hou ik van haar. Dikwijls heb ik medelijden met haar. Ze is een kind, een verwend kind. Ze werd in haar jeugd overstelpt met alleen maar aanbidding. De mannen waren gek op haar. Nu is ze oud en wat heeft ze over? Niets en niemand. Steyn en zij zijn hond en kat. Ik beklag Steyn, maar ik lijd soms voor mama. Het is iets vreselijks om oud te worden. Vooral voor een vrouw zoals zij is geweest, voor een vrouw - laten we het ronduit zeggen - van liefde. Er is in mama nooit iets anders geweest dan liefde. Ze is een eenvoudige vrouw. Ze heeft behoefte aan liefde en liefkozing, zo erg zelfs dat ze het niet kon volhouden zoals het hoort. Ze hield conventies niet langer in acht dan tot een zeker punt. Als ze liefhad, dan hield ze vol.'

'Maar waarom is ze getrouwd? Ben ik getrouwd? Ik heb ook lief.'

'Otilie, mama leefde in een andere tijd. Men trouwde toen. Men trouwt nu nog. Elly en ik zijn getrouwd.'

'Ik heb er niets op tegen als je weet dat je elkaar hebt gevonden voor het leven. Wist mama dat voor een van haar mannen? Ze is op alle drie dol geweest.'

'Ze haat ze nu alle drie.'

'Ze had dus nooit moeten trouwen.'

'Nee, maar ze leefde in een andere tijd. En zoals ik zeg, er wordt nog steeds getrouwd, Otilie.'

'Je keurt af dat ik niet getrouwd ben.'

'Ik keur het niet af. Het ligt niet in mijn karakter om in een ander af te keuren wat de ander voor zichzelf goedkeurt.'

'Laat ons open en oprecht spreken. Je noemt mama een vrouw van liefde. Misschien noem je mij ook zo.'



'Ik weet niet veel van je leven.'

'Ik heb met mannen geleefd. Als ik mama's ideeën had gehad, of liever gezegd, haar onbewuste leefregels, was ik met ze getrouwd. Ik had lief en ik vond liefde. Twee keer had ik kunnen trouwen, net als mama. Ik heb het niet gedaan.'

'Je bent afgeschrikt door wat je hebt gezien.'

'Ja en ik wíst het niet, ik heb het nooit geweten. Misschien nu Lot, nu weet ik het pas.'

'Wat weet je nu, Otilie?' zei Elly.

Ze pakte Otilies hand. Ze vond Otilie zo mooi en zo oprecht dat ze erg ontroerd was.

'Misschien, Elly, weet ik nú, nu ik Aldo liefheb, dat ik nooit meer van iemand anders kan houden. Hij houdt van mij.'

'En gaan jullie trouwen?' vroeg Lot.

'Nee, we trouwen niet.'

'Waarom niet?'

'Weet hij het?'

'En hij houdt van je...?'

'Ja, maar wéét hij het? Hij weet het niet. We zijn gelukkig, o, zo gelukkig. Hij wil trouwen. Maar ik weet zeker dat hij het niet weet. Waarom zouden we ons aan wettelijke banden leggen? Als ik een kind van hem krijg, zal ik heel gelukkig zijn en een goede moeder voor mijn kind. Maar waarom die wettelijke banden? Aldo wéét het niet, ook al zijn we nu nog zo gelukkig. Hij is twee jaar ouder dan ik. Wie weet wat hem morgen wacht, welke emotie, welke passie, welke liefde. Ik weet dat ik het gevonden heb, maar ik weet dat hij het niet weet. Verlaat hij mij morgen, dan is hij vrij. Dan vindt hij een ander geluk, duurzamer misschien. Wat weten wij, arme mensen. We zoeken en zoeken tot we het opeens weten. Nee Lot, wij trouwen niet. Ik wil Aldo vrij en hij zal doen wat hij wil. Ik ben niet jong meer en ik wil hem vrij laten. Onze liefde, onze lichamen, onze zielen zijn vrij, geheel vrij in ons geluk. En als ik morgen oud ben, een oude vrouw, en geen stem meer heb...'

'Dan zal je lijden, Otilie,' zei Lot.

'Dan zal ik niet lijden, Lot. Dan ben ik gelukkig geweest. Dan heb ik gehad wat mijn deel was. Ik vraag niet het eeuwige, hier. Dan ben ik tevreden en dan word ik rustig oud.'

'O, Otilie en ik lijd van oud, ouder worden.'

'Lot, dat is een ziekte. Je bent gelukkig nu, je hebt Elly, het leven is mooi, er is zon, er is geluk. Pak het, geniet ervan en wees gelukkig en denk niet aan wat komen gaat.'

‘Denk jij dan nooit aan oud worden, aan het verschrikkelijke ervan?’

‘Ik denk wel aan oud worden, maar ik vind het niet verschrikkelijk.’

‘Als jouw Aldo je morgen verlaat, dan ben je alleen, dan word je oud.’

‘Als hij me morgen verlaat om geluk te vinden, dan vind ik dat goed en dan word ik oud, maar niet alleen, want dan heb ik alle herinneringen aan zijn liefde, aan ons geluk dat nu echt is en zo waar dat er na dit nooit weer iets kan komen.’

Ze stond op.

‘Ga je weg?’

‘Ik moet nu weg. Kom morgen bij ons lunchen, Elly, wil je?’

‘Ja, Otilie.’

Otilie keek uit het raam. De zon straalde bleek en laag uit mauve en roze wolken en de wind had zich op de golven neergelegd, de zee wiegde hem alleen nog zacht op de diepblauwe deining, als een reusachtige minnaar die in haar schoot lag uit te rusten van zijn enthousiaste razen.

‘Prachtig, die wolken!’ zei Elly. ‘De wind is gaan liggen.’

‘Altijd om dit uur,’ zei Otilie. ‘Kijk, Lot, daar is hij.’

‘Wie?’

‘Aldo. Hij wacht op me.’

Ze zagen op de Promenade des Anglais een man zitten – er waren weinig wandelaars – en hij keek naar zee.

‘Ik zie alleen zijn rug,’ zei Lot.

‘Je zal hem morgen zien. Ik ben innig blij dat jullie komen.’ De klank van haar stem bedankte, ontroerd. Ze omhelsde hen beiden en ging.

‘God, wat een mooie vrouw,’ zei Lot. ‘Ze is lang niet jong meer, maar voor een vrouw die gewend is om op te treden voor publiek, zo mooi als zij, telt leeftijd niet.’

Elly was het balkon op gegaan.

‘Lot, wat een prachtige lucht, het is een sprookje in de lucht. Zo stel ik me de sfeer voor van Duizend-en-Een-Nacht. Kijk, het is net de staart van een reusachtige fenixvogel, die daar achter de bergen in de vlammen zinkt. Daar heb je Otilie op de Promenade, ze wuift met haar zakdoek.’

‘En daar heb je Aldo naast haar, hij groet. Een mooie grote kerel, die Italiaanse officier van haar. God, wat een paar mooie mensen. Kijk Elly, nu ze naast elkaar wandelen. Wat een mooi paar. Ik word jaloers van hem. Ik zou ook graag zo groot zijn, met zulke schouders, en er zo knap uitzien.’

‘Maar ben je er dan niet tevreden mee dat ik je goed vind zoals je bent?’

‘Ja, ik ben heel tevreden. Ik ben meer dan tevreden, Elly. Ik geloof dat ik mijn ogenblik van geluk heb gekregen.’

'Het zal meer dan een ogenblik zijn.'

'Weet jij dat?'

'Ja, dat weet ik voor mezelf zoals Ottilie dat wist voor zichzelf. En jij?'

Hij keek haar diep aan en hij zei haar niet dat zij veel jonger was dan Ottilie, te jong om zo veel te weten. En hij antwoordde alleen: 'Ik geloof ook wel dat ik het weet, maar we moeten de toekomst niet dwingen. Wat is de avond mooi! Kijk die bergen daar paars worden... Ieder moment verandert het sprookje. De zee wiegt de wind in haar schoot en de fenixvogel vergaat in as. Laten we zo blijven kijken. Daar komen al de eerste sterren. Het is alsof de zee heel kalm wordt en de wind nu rustig slaapt aan haar blauwe borst. Je voelt nog even zijn adem, maar hij slaapt. Het is hier het land van leven en van liefde. Wij zijn te vroeg voor het seizoen, maar wat kunnen mij de mooie-mensen schelen. Dit is prachtig Elly, die weelde van leven, van liefde, van levenskleur, die zich zo paars onderwerpt in de nacht. De frisse adem van die krachtige wind, die nu slaapt. Hoe anders is dat dan de huilwind van ons Noorden die zo luguber giert. Die dolle, vrolijke wind hier die nu slaapt als een reus in de blauwe schoot van de zee, een reuzin. Dat is vrijheid, leven, liefde en glans en pracht en vrolijkheid. Ik zeg niets kwaads van mijn land, maar nu voel ik na maanden weer dat ik vrij adem en dat er gloed in het leven is, en jeugd! Eerst bedwelmt het je, nu wen ik aan die dronkenschap.'

Ze bleven op het balkon. De wind werd wakker in de schoot van de zee en stak weer op met een onverwachte sprong van reusachtige blijheid. Met één veeg waaide hij de eerste sterren schoon van de laatste paarse wolken. Toen gingen zij naar binnen, hun armen om elkaars middel. Over de blij rillende zee ruiste de woeste mistral op.

Via een klein terras en een paar trappen gaf het appartement toegang tot de tuin.

‘Je bent te vroeg om mijn tuin in zijn winterpracht te zien,’ zei Otilie, ‘je bent nog veel te vroeg. Onze natuur slaapt de hele zomer onder de brandende zon.’

‘Dat is een lange, lange liefdesslaap,’ zei Lot aan de arm van zijn zus.

‘Ja, dat is een liefdesslaap,’ herhaalde Otilie. ‘Begin van het najaar komen de felle regens. Die kunnen ons nu nog ineens overvallen. Zijn die voorbij, dan ontluikt de natuur voor de winter. Dat is zo iets heerlijks hier. Als overal in het Noorden alles zonder blad of bloem is, wordt hier de grond omgespit, gras gezaaid, gaan de mimosa’s bloeien, de anjers, dan heb je viooltjes. Je bent te vroeg, maar je ziet de overgang. Kijk mijn laatste zomerrozen, die bloeien zo gezellig dol en verward. Heerlijk hè, hier die heliotroop, ja, die is nog prachtig. Kijk, mijn peren, heb je ooit zulke grote peren gezien? Hoeveel heb ik er, drie, vier, vijf, zes... we zullen ze plukken, ze zijn al rijp. Als ze op de grond vallen, eten de mieren ze op, in één ogenblik. Aldo, kom eens hier! Aldo, pluk eens een paar peren, alsjeblieft, ik kan er niet bij, Lot ook niet. Elly, heb je mijn druiven gezien, kijk eens, mijn druivenportiek? Ja, net een prieeltje, en het zijn van die frambozendruiven, we zullen ze proeven. Hier heb je een tros, ze zijn heerlijk. De peren zullen we straks aan tafel eten. Die zijn net gesuikerde, heerlijk geurende sneeuw. Hier heb je vijgen. Dat is een oude boom, maar hij is nog steeds symbool van de vruchtbaarheid. Pluk maar, snoep maar: hier heb je mijn perziken. Wat is de zon nog warm, hè, en alles stooft: dat natuurlijk parfum vind ik zo heerlijk – die druiven maken me soms gek.’

Uit de mouw van haar witte jurk stak ze een blanke arm tussen de wazige, blauwe trossen en ze plukte en plukte nog meer. En er was een gulzigheid, gretig pakte zij de druiven. Aldo plukte de mooiste voor Elly. In de kalme rust van zijn elegante forsheid, de veertig voorbij, was hij duidelijk een man van liefde: een zuidelijke man van liefde, rustig en toch, glimlachend, van nature vol hartstocht. Nu hij zich lenig uitstreekte en zijn hand naar de hoogste trossen reikte, tekende zich in de nonchalance van zijn grijs flanellen pak gespierd en soepel de harmonie van een mooi mannenlijf, als een beeldhouwwerk. Er was zelfs deze tegenstrijdigheid in hem, die je deed denken aan een antiek beeld in een modern kostuum. Ook de glimlach, de rust in zijn regelmatige, brede gezicht deed Lot denken aan beelden uit Italië: aan de Hermes van het Vaticaan – nee, zo intelligent was Aldo niet; aan de Antinous van het Capitool, maar dan

een mannelijkere broer; aan de Worstelaars van de Braccio Nuovo, maar niet zo jong en forser gebouwd.

Aldo's glimlach beantwoordde de glimlach van Otilie en daarin was de rust van gevonden geluk, van een intens ogenblik van volmaakt menselijke zaligheid. Dat ogenblik was er, al ging het voorbij. Dit gevonden geluk was als de geperste druiventros. Lot voelde dat hij zijn lief ogenblik beleefde, voelde dat hij gelukkig was met Elly, maar toch was er een jaloezie in hem vanwege dat fysieke geluk van die twee heel mooie mensen. Er zat iets in dat zo simpel leek, iets bijna antieks in deze natuur van de zuidelijke herfst, tussen die overdaad van groeiende vruchten. Hij wist zeker dat hij nooit in de buurt zou komen van zo'n fysiek geluk omdat hij die abnormale weemoed sterker voelde: omdat hij het Noorden voelde in zijn ziel, hoe zijn ziel er ook aan probeerde te ontsnappen – omdat hij de angst voelde voor de komende jaren, omdat er zo veel sympathie en gevoel in zijn liefde voor Elly was, omdat de krachtige levenslust in zijn natuur ontbrak. En hij voelde dat hij het miste en daar was hij jaloers om, met alle jaloezie die hij van zijn moeder had geërfd.

Aldo en Otilie voelden beiden niet de abnormale weemoed en de zieke Angst en toch was hun zo overdadige geluk als een herfst, als de natuur rondom hen. De kopergloeïende bladeren van de platanen woeien plotseling over de druivenportiek, verstrooid door de plotse, ruwe handen van de blij oprukkende wind. Een huiveren ging door de verwarde rozenstruiken, een zwaarrijpe peer viel neer. Het was de herfst en Aldo en Otilie waren niet jong meer. En toch hadden zij dit gevonden en wie weet wat zij vroeger al hadden gevonden, ieder langs verschillende paden.

Dit vrije geluk, dit ogenblik. Wat voelde Lot zich jaloers! Hoe graag had hij als Aldo willen zijn, zo groot, zo fors, zo mooi als een antiek beeld, zo natuurlijk, een antieke ziel. Zijn bloed wilde hij voelen bruisen tot hij gek werd. O, dat Noorden bevroor iets in hem; die onmacht om het moment met brutale handen te grijpen; altijd de Angst voor wat komen zou; dat gruwen voor de ouderdom terwijl hij toch nog jong was!

Nu keek hij naar zijn vrouw en plotseling werd heel zijn ziel weer rustig. Hij had haar lief. De weemoed was stil in hem aanwezig, de angst, dat hoorde bij hem. Er was niets aan te doen, hij moest zich erbij neerleggen. De bezwijming van het genot kon hem een moment overvallen, maar dit was niet de sfeer van zijn geluk. Die bezwijming kon hem dronken maken, want zijn bloed was er niet sterk genoeg voor. Hij had lief als hij lief kón hebben. Hij was gelukkig als hij gelukkig kon zijn. Dat was het toch, hij had het gevonden, hij wilde dankbaar zijn. Een tederheid voor Elly stroomde zo innig door hem heen. Hij voelde zich zielsverwant met haar. De overdaad was niet voor hem en hij had

altijd de druk gevoeld van de dingen die voorbijgingen. Die had hem altijd belemmerd om het leven woest met beide armen te omhelzen.

Hij gooide de steel van zijn druiventros weg en volgde Aldo, die hem riep. Met een gebaar van sympathie had de Italiaan zijn arm genomen.

‘Ottilie zal zingen, je vrouw heeft het gevraagd,’ zei hij. Zijn Frans had de zinnelijke zachtheid van zijn al te Latijns accent. In de salon zong Ottilie al; ze begeleidde zichzelf. Haar rijke stem, geschoold om in grote zalen te zingen, groeide tot een zuivere golf, deed de lucht trillen tot in de tuin: een geluid dat zwaar was van geluk. Het was een Italiaans lied van een componist die Lot niet kende. Het leek wel alsof Ottilie op dit moment het lied improviseerde. Het was als een enkele zin die zacht begon, uitjubelde en wegsmolte in een bedwelmende tevredenheid, als een nymf in de liefde, in de armen van een faun.

‘Een andere keer zing ik misschien iets serieus voor je,’ zei Ottilie. ‘Dit is maar een enkel geluid. Een geluid van leven, niets meer.’

Ze gingen aan tafel. De zon die hen had doen gloeien en de wind die hen ruw had omhelsd hadden hun eetlust gegeven. De oranjekleurige bouillabaisse prikkelde tintelend het verhemelte. In eenvoudige, maar grote manden op het buffet lagen de vruchten opgestapeld. De overdaad van de herfst was zo ook in huis aanwezig.

‘Lot,’ zei Elly opeens, ‘ik weet niet wat het is, maar ik voel opeens het Zuiden.’

‘Wij arme noorderlingen!’ zei Lot. ‘Ottilie, Aldo, die voelen het Zuiden.’

‘Maar ik ook!’ zei Elly.

‘Nice is een leerschool voor je, Elly, voordat je in Italië komt,’ zei Ottilie. ‘Voel je het hier, het Zuiden? In de lucht?’

‘Ja, in de lucht... en in mij.’

‘Wij hebben ook tropisch bloed in ons,’ zei Ottilie. ‘Waarom zouden wij eigenlijk niet het Zuiden voelen? Aldo kon nooit het Noorden voelen. Wij zijn samen in Stockholm geweest, waar ik zong.’

‘Voelde je niet het Noorden in de lucht?’ vroeg Lot.

‘Zeker!’ zei Aldo. ‘Ik vond het koud en guur, maar het was ook winter. Scherper heb ik het niet gevoeld. Jullie noorderlingen voelen scherper. Wij voelen misschien brutaler en voller. Wij hebben meer durf. Jullie hebben de gave nuances te voelen. Wij minder. Als ik iets voel, voel ik het volledig. Als Ottilie nu iets voelt, voelt ze het ook volledig. Maar het is niet altijd zo geweest.’

‘Aldo verzuidelijkt me,’ zei Ottilie, ‘hij wist al mijn nuances uit.’

Buiten stak de mistral razend op in een werveling van koper gloeiende platanenbladeren.

‘Dat is de herfst,’ zei Ottilie.

‘Dat wordt de winter,’ zei Lot.

‘Maar de winter is hier weer het vernieuwde leven. Het leven vernieuwt zich elke dag! Elke dag die komt, is nieuw leven.’

‘Dus geen afsterven, maar altijd herleven?’ vroeg Lot met een glimlach.

‘Geen afsterven, altijd herleven!’ Haar overmoedige stem juichte. Het moment brutaal omhelzen, het was niet voor hem, dacht Lot. Maar wat er was, was een teder geluk. Als het zo maar bleef, als hij maar niet eenzaam, alleen achterbleef, en oud, nu hij het teder geluk gekend had.

Hij keek naar zijn vrouw. De topaas-gele wijn deed haar ogen fonkelen, ze had een bloesje over haar gewoonlijk bleke gezicht. Ze maakte grapjes met Aldo en Ottilie, zo vrolijk had Lot haar nog nooit gezien. Ze werd bijna mooi en overmoedig begon ze met Aldo Italiaans te spreken. Ze fabriceerde al snel hele zinnen die hij met zijn rustige lach verbeterde.

Wie weet wat zij nog voelen zal, dacht Lot. Ze is 23. Ze houdt veel van mij en ze heeft verdriet gekend, voordat ze mij liefhad, verdriet om een andere liefde. Wie weet wat de jaren brengen. Maar dit is een lief ogenblik, deze dagen zijn mijn liefste levensmoment. Laat mij deze dagen nooit vergeten. Ik ben zo gelukkig als ik kan zijn. En Elly, zij moet ook gelukkig zijn. Ze herademt. Het is of er een last van haar af is gegaan, het is voorbij, en ze herademt. Ze is te lang bij de oude man geweest. Daar in huis drukt het verleden. Bij oma drukt het verleden. Bij ons zelfs drukt het, door mama. Het leven vernieuwt zich daar niet, daar sterft het af. Daar gaat het voorbij en de weemoed benauwt zelfs ons, jonge mensen. In Italië zal Elly pas heel gelukkig zijn. Dit is nog een bedwelming, heerlijk, maar te ronduit brutaal voor onze zinnen. En daar zal het blijde geluk voor ons zijn, als wij samen werken, dat weet ik zeker! Het blijde geluk in een land dat niet zo sensueel is als Nice, maar intelligenter en mooi beneveld door de adem van het dode verleden. Ja, daar zullen wij in harmonie zijn, gelukkig, en samen werken.

‘Elly,’ fluisterde hij, terwijl Aldo bezig was met de champagne.

‘Wat?’

‘Voelde je net het Zuiden?’

‘Ja! Zonder twijfel, Lot!’

‘Nou, ik voel het geluk!’

Ze pakte zijn hand vast. Een glimlach boog om haar lippen. Zij zou ook dit levensogenblik nooit vergeten, wat er verder ook zou komen die verdere jaren. Met haar noordelijke weemoedsziel voelde ze het Zuiden en het geluk. En wat voorbijging, zagen zij niet.

## TWEEDE DEEL

### I

Er was een koude wind, de sneeuwvlokken dwarrelden en tante Stefanie De Laders was eerst niet van plan om naar buiten te gaan. Ze hoestte en ze voelde zich de laatste tijd helemaal niet zoals het hoorde. Ze was bang dat deze winter haar laatste winter zou zijn. Niet iedereen werd zo oud als mama of als meneer Takma en zij was toch al 77 geworden: was dat niet een mooie leeftijd? En ze wilde nog niet dood, want ze was altijd heel bang geweest voor de dood, met een akelig visioen van de Hel voor zich.

Je wist toch maar niet wat je te wachten stond, hoe vroom je ook was geweest, al had je God gediend zoals het hoorde. Nu had ze zichzelf Godzijdank niets te verwijten: haar lange leven was in kalme dagen voortgegaan zonder man, zonder kinderen, zonder aardse verplichtingen, maar ook zonder groot verdriet. Twee keer had ze een kater verloren van wie ze veel hield. Ze vond het treurig als ze de vogeltjes in de kooi oud werden en hun veren verloren en zich jarenlang somber met lange nagels vastklampten aan hun stokjes totdat zij op een goede morgen hun stijve lijkjes vond.

Ze vond het treurig dat de familie geen godsdienst had – de De Ladersen hadden altijd godsdienst gehad. En ze was heel treurig geweest toen Thèrese in Parijs rooms-katholiek werd, want het papisme was toch maar afgoderij, dat wist ze zeker. En zeker wist ze ook dat Calvijn het bij het rechte eind had gehad.

Ze had altijd geld kunnen sparen en ze wist niet goed wat ze ermee moest doen. Veel testamenten had ze al gemaakt, geldbedragen had ze bij wet verdeeld en toch weer ingetrokken. Ze zou veel geven aan organisaties van liefdadigheid.

Haar gezondheid was heel lang goed geweest. Ze leek op een van haar kleine vogeltjes: ze was actief geweest, klein, beweeglijk en uitgedroogd, ze had lang als een kievit over straat gelopen. Bruin rimpelig en vaalgeel werd haar heksengezichtje, klein en verschrompeld, en in niets leek haar figuurtje met ingevallen borst op de nog majestueuze ouderdom van oude, oude mama. Het dorre veld van haar leven was steeds kaler geworden, emotieloos, liefdeloos, zonder hartstocht rondom haar pruttelende egoïsme, zonder dat dit weemoed of gemis bij haar had opgewekt. Integendeel, zij had zich goed gevoeld omdat ze God kon dienen, omdat ze tijd over had om haar eigen ziel te verzorgen en omdat zij de zonde van het lichaam niet te luid hoorde spreken tussen het



halfluide leesvoer van haar godsdienstige boeken en het heel luide getwetter van haar vogeltjes.

Gelukkig: ze was nooit hysterisch geweest als die Derckszen, bedacht ze met voldoening. Door iets van kinderlijke eerbied schoof ze die hysterie liever op de rekening van de Derckszen dan op die van haar oude moeder. Toch schudde ze het hoofd over mama omdat zij op haar leeftijd zo weinig aan hemel en hel dacht en omdat ze altijd maar oude Takma bleef zien, zeker in herinnering aan vroegere zonde.

Anton was een oude vuilak en bijna had hij, zo oud als hij was, een maand geleden nog een heel beroerde zaak gehad: hij was handtastelijk geweest met het kleine meisje van zijn wasvrouw. Stefanie sprak veel met Ina en wist dat het door invloed en handelen van d'Herbourg was, de enige van de familie die belangrijke relaties had, dat er geen gevolg aan de zaak was gegeven, dat het zo'n beetje was afgekocht. Maar tante Stefanie vond het zo zondig en hysterisch van Anton, ze vond hem zo reddeloos aan Satan verkocht, dat ze het liefst nooit meer iets met hem te maken had willen hebben – als hij niet wat geld had gehad waarvan zij vreesde dat hij het aan zondige mensen en dingen zou nalaten, terwijl Ina het zo goed gebruiken kon.

En ze dacht er nu over om ondanks het weer een rijtuig te bestellen en uit te gaan. Dan kon ze eerst Anton meenemen naar de Van Wely's, zoals ze had afgesproken, naar Lili en Frits om de peetkinderen te zien, Stefje en Antoinetje. Ze hadden nu twee kindertjes en zowel zij als Anton had nu een peetkind. Een vertedering stroomde door haar egoïstische oudevrijgezellenhart bij de gedachte aan die kinderen, die zo'n beetje bij haar hoorden, want over Antons peetkind speelde zij ook de baas. Het gaf haar voldoening dat dankzij haar de kinderen niet de minste zonde meekregen.

Want de lichamelijke dingen vond zij toch altijd wel enigszins zondig, zelfs onder de wettigheid van het huwelijk. Haar katers had ze ook altijd laten opereren: katten die twee keer per jaar in de dakgoten zo dol en hysterisch doen, dat had ze nooit toegelaten. En met knorrige voldoening had ze eens in haar kooitje opgemerkt dat twee mannetjesvinken zich vergisten en niet begrepen waarom ze niet konden paren totdat ze na vergeefse liefde en weemoedig gepiep heel stilletjes naast elkaar op hun stokje waren gaan zitten en zo hun gekooide vogeltjesleven hadden gesleten, met treurige oogjes, ondanks klontjes suiker en blaadjes sla. Net goed, had tante gedacht – en toch hield ze wel van haar vogeltjes.

Het rijtuig reed voor en tante Stefanie hees zich beweeglijk omhoog in een heel oude bonten mantel, klom over de trede naar binnen en voelde zich lang niet goed. Zou het eens komen, zou ze ziek worden en doodgaan? Als ze er

maar zeker van kon zijn om in de hemel te komen! Zo lang ze daar niet zeker van was, zou ze maar liever willen blijven leven, oud worden zoals moeder en Takma, meer dan honderd jaar worden.

Nu hield de koetsier stil voor het benedenhuis waar Anton woonde en zij dacht: zou ze wachten tot hij in het rijtuig kwam of zou ze er maar even uitgaan? Ze besloot tot het laatste en klauterde de tree van het rijtuig weer af, waarbij ze niet wilde dat de koetsier haar hielp. Toen werd de deur geopend door een juffrouw bij wie Anton twee kamers bewoonde. Met enkele sneeuwvlokken op haar oudedameshoedje en oude bonten mantel kwam ze binnen bij haar broer, die met zijn pijp bij een vulkachel zat te lezen. Een dikke rookwalm vulde de kamer, dreef zwaar rond met trage, horizontale wolkenlijnen.

‘Nou Anton, je verwachtte me toch wel? Dit is anders niet hoe het hoort!’ verweet tante Stefanie hem. Bazig trippelde ze naar hem toe, met schelle stem, en bibberend schudde ze haar heksengezichtje uit de versleten bonten kraag, omdat ze het koud had gekregen.

‘Jawel,’ zei Anton Dercksz, maar hij stond niet op. ‘Je gaat toch eerst zitten, Stefanie?’

‘Maar het rijtuig wacht, Anton. Dat is maar betalen voor niets.’

‘Nou, dat zal jou niet armer maken. Is het nou wel noodzakelijk dat we naar de mormels gaan kijken?’

‘Je moet toch je peetkind zien. Dat is toch niets meer dan hoe het hoort. En dan gaan we daarna met Ina en Lili naar Daan en Floor, in het hotel.’

‘Zo. Ja, die zijn gisteren aangekomen. Zie je, ik begrijp niet waarom je mij nu niet rustig hier laat, Stefanie. Je wilt toch altijd de baas spelen. Ik zit hier goed te lezen.’

De warmte van de kachel was overweldigend zalig voor de oude Stefanie. Haar verkleumde voeten hield ze behaaglijk in de warme gloed, Anton had geen voetenstoof. Maar de rook van zijn pijp deed haar kuchen.

‘Ja ja, jij zit maar te lezen. Ik lees ook, maar betere boeken dan jij. Laat me eens kijken wat je leest, Anton. Wat is dat, Latijn?’

‘Ja, dat is Latijn.’

‘Ik wist niet dat je Latijn las.’

‘Je weet nog niet alles van me.’

‘Nee, godzijdank niet!’ riep Stefanie verontwaardigd. ‘En wat is dat Latijnse boek?’ vroeg ze plagerig, als in een ondervraging.

‘Zondig,’ zei Anton plagerig.

‘Dat dacht ik wel. Wat is het?’

‘Het is Suetonius: de levens van Romeinse keizers.’

‘Zo, ben je verdiept in de levens van die beesten die de eerste christenen martelden!’

Hij grinnikte met een brede grijns. Hij zat daar groot en zwaar en de plooiën en kwabben van zijn volle, geelrode wangen drilden van plezier om haar uitval. Zijn grauwgele snor sprong steil op van vrolijkheid en zijn galgele ogen keken peinzend naar zijn zus, die nooit fysiek intiem was geweest met iemand. ‘Wat had ze gemist!’ dacht Anton, die haar lacherig minachtte. Hij zat voorovergebogen, de handen grof knuisterig als klompen op zijn dikke knieën, de kaplaarzen bolden op onder zijn broek. Zijn vest was open en ook twee knopen van zijn broek waren open. Even zag Stefanie zijn bretels.

‘Je weet nog meer van historie dan ik dacht,’ grinnikte hij. Ze vond hem afstotelijk en keek nerveus de kamer rond. Er stonden open boekenkasten, de gordijnen ervoor waren weggeschoven.

‘Heb je ál die boeken uitgelezen?’ vroeg Stefanie.

‘En nog eens gelezen. Ik doe niets anders.’

Stefanie kuchte meer en meer. Haar voeten waren warm geworden. Ze kon veel hebben, maar ze dacht dat ze zou flauwvallen in die walm.

‘Zullen we nu niet gaan, Anton?’

Hij had helemaal geen zin om te gaan, Suetonius interesseerde hem zeer op dit moment en zijn had hem gestoord in zijn intense fantasie. Maar ze kon zo aandringen en eigenlijk was hij een zwak mens.

‘Ik moet even mijn handen wassen.’

‘Ja, doe dat want je stinkt naar je pijp.’

Hij grinnikte, stond op en ging zonder zich te haasten de slaapkamer in. Niemand kende zijn eenzame fantasieën, die intenser werden naarmate hij ouder werd en onmogelijker in fysieke verlangens. Niemand kende zijn geestelijke zelfbevrediging: terwijl hij Suetonius las, verbeeldde hij zich dat hij in een vroegere eeuw Tiberius was geweest en op Capri in sombere eenzaamheid de vurigste orgieën had gegeven. In wellust pleegde hij moorden, hij deed slachtoffers van zijn sensuele honger neerstorten in een zee van rotsen, hij omringde zich met een menigte van liefdesgoden, mooie kinderen. De verborgen krachten van zijn intellect en fantasie, waarvan hij altijd inwendig in stilte genoot, schuw voor de buitenwereld, hadden hem in jongere jaren veel doen studeren en lezen.

Hij wist meer dan wie ook maar met hem sprak zou hebben vermoed. Achter romans en staatsbladen verborg hij in zijn kast werken over de Kabbala en het Satanisme. In zijn hysterie werd hij vooral aangetrokken door vreemde mysteriën van oudheid en middeleeuwen. Bij hem was sterk de gave aanwezig om zichzelf terug te denken naar vroegere tijden, naar een vroeger leven, naar

historische zielen met wie hij zich verwant voelde, die hij meende te zijn geweest. Niemand die het vermoedde. Men wist alleen dat hij een middelmatig ambtenaar was geweest, dat hij las en rookte en dat hij wel eens vuile dingen gedaan had. Verder was hij zijn eigen geheim. Noch zijn moeder, noch Takma, noch wie ook zou ooit hebben vermoed dat hij ook wel eens nadacht over de geheimen van een ander.

Zodra hij zijn slaapkamer in was gegaan stond tante Stefanie op, trippelde ze naar de boekenkasten en liet ze haar blik snel langs de titels glijden. Wat een boel boeken had Anton! Kijk, die hele plank Latijnse boeken, was Anton nog zo geleerd?! En daarachter, wat verborg hij daar achter die Latijnse boeken? Grote albums en mappen, wat waren dat? Zou ze even tijd hebben om te kijken?

Ze haalde er één van achter de Latijnse boeken tevoorschijn en met een korte vogelblik naar de slaapkamer opende zij het album waarop 'Pompeji' stond. Wat waren dat voor zondige platen en foto's? Afbeeldingen van beelden, helemaal naakt... Plaatjes van muur- en plafondschilderingen en wat een rare voorstellingen, vond tante Stefanie. Wat waren dat, wat waren die dingen en mensen en lichaamsstudies en -houdingen? Waren het misschien alleen maar grapjes die zij niet begreep?

Ze werd er toch bleek van en haar gerimpeld heksengezichtje trok in ontzetting haar mond verder en verder open. Ze sloeg sneller en sneller de albumbladen om, om toch alles te zien, en kwam weer terug bij enkele beelden die haar zeer troffen. De haar onbekende wereld van antieke perversie gleed voor haar afgestompte blik voorbij in nooit geweten zonde: mens en dier en mensdier voorgesteld in lichaamsconstructies die haar armoedige verbeelding nooit had kunnen vermoeden.

Een duivelsaanbidding hypnotiseerde haar vanaf die bladzijden en het boek woog zwaar in haar bevende oude vingers, het brandde, maar ze kón het niet weg laten glippen naar de verborgen schuilplek, omdat ze er nooit van had geweten en omdat ze heel nieuwsgierig was; omdat ze zulke bovenmatige zonde nooit had vermoed. Dat was het voorportaal van de hel: de mensen die zo deden en hadden gedacht, zouden eeuwig branden in de hel. Gelukkig, zij gelukkig niet!

'Wat doe je daar?'

De stem van Anton deed haar opschrikken. Ze gaf een gillette. Het boek gleed uit haar handen.

'Moet je weer snuffelen!' zei Anton ruw.

'Nou, ik mag toch wel eens kijken,' stotterde tante Stefanie. 'Ik doe toch niets dat niet hoort!' verdedigde zij zichzelf.

Hij had het album opgeraapt en smeed het met een ruk achter de Latijnse boeken. Maar toen grinnikte hij, onverschilliger, met zijn ogen in haar ogen: 'En wát heb je gezien?'

'Niets, niets,' stotterde Stefanie. 'Je kwam net aan en je liet me zo schrikken. Ik heb niets gezien. Ben je klaar, zullen we dan gaan?'

Met zijn jas dichtgeknoopt volgde hij haar trippelende pasjes. Minachtend grinnikte hij om haar: wat had ze veel gemist, en als ze wat gezien had, wat zou ze dan zijn geschrokken.

'Hij is de duivel,' dacht zij bang. 'Hij is de duivel! Als het niet was vanwege dat toch al zondige geld, waarvan het toch zo jammer is als hij het niet aan Ina nalaat... dan liet ik hem in de steek, dan zou ik hem nooit meer willen zien. Want hij is helemaal niet zoals het hoort.'

Ina d'Herbourg wachtte hen op in het kleine huisje van haar kinderen, Frits en Lili van Wely. Frits was een piepjong officiertje, Lili een lachend blond moedertje, dapper alweer op na haar bevalling. De twee kindertjes waren er: Stefje één jaar en Antoinetje een paar weken oud. De kraamhulp was dik en gewichtig, de meid alleen maar druk met de kleine jongen, de lunchtafel was nog niet afgeruimd. Er was een drukte van jeugd en jong leven: het ene kind kraaide, het andere gilte, de kraamhulp suste en vulde het huisje met haar gewichtige buik. De meid liet de melk aanbrandden, zette het raam open, waardoor het begon te tochten en mama Ina riep: 'Jansje, wat laat je het toch tochten! Doe dicht, doe dicht: daar komen oom en tante al.'

En Jansje wist dat oom Anton en tante Stefanie peetoom en peettante waren en rende naar de deur, liet de melk helemaal in de steek en vergat het raam te sluiten zodat de oude mensen in een koude luchtstroom werden ontvangen die tante Stefanie, al geprikkeld door Antons rook, nog meer deed kuchen. Ze mompelde: 'Het is toch niet hoe het hoort, zo'n tocht.'

In de kleine salon was het vuur dat Jansje had aangemaakt weer uitgegaan. Lili en Frits, die het de oude mensen erg naar de zin wilden maken, brachten hen nu maar weer naar de eetkamer, waar Jansje vlug de tafel wilde afruimen en een bord liet vallen, dat brak, wat een uitroep van Jansje veroorzaakte en een verwijt van Lili en wanhopige blikken van mama Ina naar schoonzoon Frits. Ja, dat rommelige had Lili niet van haar. Zij aardde naar de IJsselmondes en die waren correct. Dat rommelige had Lili van de Derckszen.

Maar nu begreep Frits toch dat hij heel lief moest zijn tegen oom Anton, die hij verfoeide. Lili was vies van hem, oom zoende haar altijd heel lang, Lili maakte oom Anton toch het hof omdat mama dat haar zo had geadviseerd. De jongelui, Lili die zonder geld met haar Frits getrouwd was, hadden toch heel gauw gemerkt dat je van geld geen afkeer moest hebben. En de enigen van wie er nog een beetje was te verwachten, waren tante Stefanie en oom Anton.

De oude man, tegen zijn wil door zijn zus meegetroond, had dankzij de lange kus aan Lili een goed humeur gekregen. Hij zat zich met zijn klompvuisten op zijn knieën te verkneukelen, hij knikte bewonderend toen de kraamvrouw hem het gillende mormel liet zien. Al was hij jaloers op jonge en frisse mensen, hij vond die jaloezie ook ontroerend, de jong-frisse mensen waren prettig om te zien. Hij dacht dat dat pittige Fritsje, dat piepjonge stramme officiertje, wel een aardig kereltje zou zijn voor zijn vrouw. Hij knikte naar Lili en toen naar Frits alsof hij ze wel begreep en Lili en Frits glimlachten onnozel terug. Ze begrepen

hem niet, maar dat deed er niet toe. Hij schatte in dat ze nog erg verliefd waren, ook al hadden ze twee mormels en hij schatte ook in dat ze dol waren op zijn beetje geld. Nou, daar hadden ze van hun kant gelijk in. Alleen kon hij Ina niet uitstaan, omdat ze hem welwillend vriendelijk bejegende sinds d'Herbourg hem een beetje had geholpen in die zaak met het kleine wasmeisje. Ze deed als de invloedrijke nicht die haar onvoorzichtige oom uit de problemen gered had. Hij grinnikte, hij doorzag al dat gesmoes wel en hij genoot ervan dat hij wist dat het allemaal voor niets was omdat hij hun zijn beetje geld toch niet zou nalaten. Maar hij wachtte wel voor hij dát ooit aan Stefanie of wie dan ook zou laten merken, integendeel, hij deed vriendelijk bij al het liefs dat hem werd gezegd, bij de borrel die Frits attent voor hem neerzette, nadat hij hem had geholpen zijn jas uit te doen – hij had het nu niet meer koud, nietwaar? Hij vond de hele komedie vermakelijk en lachte prettig en goedig met de air van een brave, goede oom die wel van de kinderen hield, terwijl hij bij zichzelf dacht: 'Ze krijgen geen ene cent.'

En hij verkneukelde zich zo gezellig aan die gedachte dat hij met plezier de dikke kraamhulp een rijksdaalder gaf. Tante Stefanie, Ina en het jonge paartje, ze vergisten zich allemaal toen ze oom zo vriendelijk en zo royaal zagen. Ze dachten hem al ingepalmd te hebben en hij liet ze in die waan, die hij fijntjes doorzag. Wat donderde het hem, wat konden die jongelui hem schelen, dacht hij in een opkomende drift: hadden ze niet al genoeg aan hun jeugd en aan hun twee frisse lichamen? Moesten ze ook nog op zijn paar duizenden guldens azen? En wat kon hem dat mormel schelen dat ze naar hem hadden genoemd, Antoinette? Hij had een afkeer van pasgeboren kinderen, hoewel hij kinderen wel eens héél lief had gevonden als ze een paar jaar waren...Het werd hem troebel voor de ogen, maar hij beheerste zich in zijn sombere drift en in de modder van zijn gedachten. Hij deed vriendelijk-gezellig als de peetoom en erfoom die al zijn geld aan het mormel zou nalaten.

'En oom Daan en tante Floor zijn gisteren aangekomen,' zei Ina d'Herbourg met een zucht die ze probeerde in te houden. Ze vond de familie uit Indië ontoonbaar. 'We kunnen er vandaag samen heengaan, nietwaar, tante Stefanie?'

'Dat spaart haar een rijtuig uit,' dacht Anton.

'Ja,' zei Lili, 'we kunnen langzamerhand wel gaan, vindt u ook niet, oom?'

'Zeker, kind.'

'Frits komt toch straks, na de kazerne. Ik ga me dan even aankleden. Oom Anton, ik vind u toch zo lief, dat u eens komt kijken naar ons kindje. Ik wanhoopte al of u zou komen, want u had het me al lang beloofd.'

'Je ziet het, oom houdt altijd zijn belofte, kind.'

Hij zei het schijnbaar vertederd. Zijn hand trok haar in het voorbijgaan tot zich en gaf haar weer een lange, lange zoen, als het ware in de vertedering van het bezoek. Zij rilde en haastte zich weg. In de gang ontmoette zij haar man, hij gespte zijn sabel om.

‘Laat je toch niet zo zoenen door die oude vuilak,’ siste Frits razend.

‘Kan ik het helpen? Ik walg van die vent.’

Hij ging naar buiten en smeed met de deur. Hij vond dat zijn jonge geluk al besmet werd omdat er niet genoeg geld was en omdat zij zich moest verlagen. In de eetkamer bleven Ina, oom en tante wachten tot Lili zich had aangekleed.

‘Oom Daan zal er wel warmpjes bij zitten nu,’ zei Ina met glinsterende ogen. ‘Papa, die het toch weten kan, wil nooit over geld spreken en wilde niet zeggen op hoeveel hij oom Daans vermogen schatte.’

‘En op hoeveel zou je wel denken?’ zei tante Stefanie.

‘O tante,’ zei Ina met een deftige blik in haar vermoeide ogen, ‘ik denk en spreek nooit over geld en ik weet heus niet hoe rijk oom Daan is, maar ik geloof toch wel dat hij zeven ton waard is. Waarom komen ze zo ineens naar Holland in de winter? Voor zaken, zei papa, en die kan het natuurlijk weten. Maar u weet het zelf, papa spreekt nooit veel en nooit over zaken en nooit over geld. Maar ik heb al bij mezelf gedacht: zou oom Daan niet failliet zijn? En let op mijn woorden: dán krijgt papa hem op zijn dak.’

Want Ina haatte oom Daan en tante Floor, ontoonbaar Indisch, met een diepe haat. Ze hadden kinderen en oom Daan was dus geen erfoom. Ze was jaloers op hun rijkdom en ze sprak kwaad van hen, zo veel ze durfde.

‘Zou je dat denken?’ zei tante Stefanie.

‘Ze hebben altijd zaken gedaan,’ zei Ina. ‘Als oom Daan dus failliet is, dan krijgt papa hem op zijn dak.’

‘Maar als hij zeven ton waard is?’ vroeg Anton.

‘Ja, dan...’ zei Ina begerig. ‘Maar misschien heeft hij geen zeven ton. Ik weet het niet. Ik spreek nooit over geld. En hoeveel een ander heeft, is voor mij het minste van mijn zorgen.’

Lili kwam binnen, snoezig blond vrouwtje in haar bonten boa. Met z’n vieren gingen ze naar het rijtuig terwijl Jansje tocht maakte met de deuren die te wijd open waren.

En Ina wilde per se dat oom Anton voorin zat naast tante Stefanie, en zij met Lili achterin, terwijl oom Anton haar zogenaamd galant de ereplaats wilde afstaan, blij omdat zij die plaats niet nam. Die familie, die beperkte je toch maar, zonder dat je er iets aan had. Daar had je nu dat vogeltje Stefanie, die hem van zijn boeken, zijn warme kamer, zijn pijp, zijn Suetonius en zijn gezellige dromen meetroonde om eerst een mormel te zien aan wie hij toch geen cent zou



nalaten en dan naar een broer in een hotel bracht, die zin had gehad om in december vanuit Indië naar Holland te komen. Allemaal onnodige dingen, je deed er wel duizenden van in je leven. Je kon je er soms niet van vrijmaken. Hij stelde zich schadeloos door warmpjes zijn knieën tegen Lili te laten leunen en haar frisse lichaam aan te voelen... Zijn ogen werden troebel.

Het rijtuig stond stil voor het grote pension waar oom Daan gewoonlijk naartoe ging als hij vanuit Indië kwam. Ze werden direct ontvangen door tante Floor, die hen al door het raam gezien had. Een baboe stond al aan de kamerdeur.

‘Kom binnen, kom maar binnen!’ riep tante Floor met basstem en rollende medeklinkers. ‘Dag Stefanie, dag Anton! En dag Ina, en dag jij, kleine Lili: alla, al twee kinderen, de kleine meid...’

Tante Floor was niet opgestaan. Ze lag op een divan en een tweede baboe masseerde met lenige handen onder de kamerjas van haar meesteres haar enorme, dikke benen.

Na begroetingen over en weer, vragen naar hoe de reis was geweest, zei tante Floor: ‘Kou gevat!’ Ze zei het boos, verwijtend, alsof de anderen het konden helpen. ‘Ik kan jónu versekeren, ik ben stijf als een plank. Wat Ddaan dan ook besielt om in dese tijd van het jaar naar Gholland te komen... Het is mij onbehrijpelijk.’

‘Waarom bent u niet in Indië gebleven, tante?’ vroeg Ina deftig, met vermoeide ogen.

‘Ja, dat kun je wel begrijpen. Ik sal Ddaan alleen laten ghaan? Nee kind, wij zijn getrouwd en ik ha mee, wáar oom Ddaan haat. Oude mensen soals wij beghoren bij elkaar. Ddaan is nu met Garold samen in de andere kamer. Jouw papa is so-even gekomen, Ina. Die twee hebben natuurlijk saken. Ik vraag Ddaan: Ddaan, wáarom wil jij toch naar Gholland? Saken! Zegt Ddaan. Altijd saken. Ik behrijp niet, jij kan toch schrijven over saken. Jarenlang al die beroerde saken en niets gaat goed. Wij zijn arm als de mierrren. Na, Saripa, soedah maar, al genoeg. Ik blijf toch stijf als een plank.’

De twee baboes trokken zich terug. De salamanderkachel gloeide als een oven, rood achter de micadeurtjes. Tante Floor was met een diepe zucht overeind gekomen en zat nu. Haar dikke gele gezicht met de Chinese opgetrokken ogen scheen als een volle maan tussen de altijd zwarte haren, die glad weggetrokken waren in een knot. Ze had iets van een Chinees zoals ze nu zat, wijdbeens in een flanellen kamerjas, de dikke, opgezwollen handjes op de ronde knieën, precies zoals Anton Dercksz vaak ging zitten. Haar uitgezakte boezem hing in twee golven op de formidabele golf van haar buik, als bij een Chinese god. Haar ronde omtrek gaf haar de statigheid van een afgod, zoals ze

nu rechtop zat met haar strakke, boze Chinezengezicht. Aan haar lange oorlellen hingen twee kolossale briljanten, die om haar schitterden, fel en licht. Ze niet leken te passen bij haar kleding, de ruime flanellen zak, maar meer bij haar eigen wezen, zoals een juweel dat men in een afgodsbeeld heeft geplaatst. Ze was niet ouder dan zestig jaar, ze was zo oud als mama Ottilie.

‘En oude mama maakte het goed? Toch lief dat jullie zijn gekomen,’ zei ze, zichzelf eraan herinnerend dat ze nog niets aardigs tegen de familie had gezegd. Haar gelatine-achtige massa drilde nu gemoedelijker op de divan. Om haar heen zaten Stefanie, met het verrimpelde heksengezichtje; Anton, die zich Floor herinnerde van veertig jaar geleden, toen ze nog een frisse nonna was geweest met Chinees bloed, dat haar een exotische aantrekkingskracht had gegeven voor mannen; Ina d’Herbourg, zeer Hollands en correct en deftig knipperend met haar ogen; en het blonde vrouwtje Lili.

‘Waarom komt Ddaan dan toch niet!’ riep tante. ‘Lili, ga jij toch eens kijken waar jouw opa blijft met oom.’

‘Ik zal wel even gaan, tante,’ zei Ina, ‘blijf maar zitten, kind. Ze mag nog niet veel rondlopen, tante.’

En Ina, die nieuwsgierig was naar het appartement dat oom Daan en tante Floor bewoonden, stond op en ging door de slaapkamer van tante, met een snelle blik op de koffers. Een van de baboes was bezig met kleren in een kast.

‘Waar zijn de heren, baboe?’

‘In het kantoor, mevrouw.’

De baboe wees Ina de weg door de serre. Nou, het was een mooi en zeker duur appartement. Ina wist dat het pension duur was en arm als de ‘mierrren’ zouden oom Daan en tante Floor wel niet zijn. Oom had dus nog een slaapkamer en een kantoor. Papa was op dit moment bij hem en ze spraken zeker over zaken, want ze hadden in Indië gemeenschappelijke belangen in verschillende ondernemingen. Thuis sprak papa nooit over zaken, hij liet zich over niets uit, tot wanhoop van Ina.

Ze hoorde hun stemmen en ze bedacht dat ze stilletjes door de serre kon naderen: wie weet zou ze een detail horen dat haar op de hoogte zou brengen van hoe groot het fortuin van oom Daan was... puur en alleen uit onschuldige nieuwsgierigheid. Tot ze met een schok stil bleef staan, want ze hoorde de stem van oom Daan uitroepen, die stem was niet veranderd in die vijf jaren dat ze haar oom niet gezien had: ‘Harold, wist jij dat dan al zó lang?!’

‘Stt,’ hoorde zij haar vaders stem kalmerend. En oom Daan herhaalde fluisterend: ‘Wist jij dat dan al zó lang?’

‘Spreek zacht,’ zei Harold op gedempte fluisterton. ‘Ik dacht dat ik daar iemand hoorde.’

‘Nee, het is de baboe die opruimt. En ze verstaat geen Hollands.’

‘Spreek toch zachter, Daan,’ zei Harold. ‘Ja, ik wist dat al zo lang.’

‘Zo lang?’

‘Ja, zestig jaren lang.’

‘Ik heb het nooit geweten!’

‘Spreek zacht! En is zij nu dood?’

‘Ja, ze is dood.’

‘Hoe heette ze ook alweer?’

‘Ma-Boeten.’

‘Ja, juist, baboe Ma-Boeten. Ik was een kind van dertien jaar. Zij was de persoonlijke hulp van mama en zij hielp mij ook.’

‘Het zijn haar kinderen die me lastigvielen. Ze heeft het aan haar zoon verteld, die is beambte bij het kadaster.’

‘Ja...’

‘Dat is een beroerde kerel. Ik heb hem geld gegeven.’

‘Dat is goed. Maar weet je, Daan, het is al zo lang geleden.’

‘Ja, het is wel heel lang geleden.’

‘Spreek er niet over met Floor.’

‘Nee, nooit. Daarom is het ook goed dat ze mee is gekomen. Als ze op Tegal was gebleven, zou die beroerde kerel misschien... Ja, het is wel heel lang geleden.’

‘En het gaat voorbij. Nog een heel korte tijd en dan...’

‘Ja, dan is het helemaal voorbij. Maar dat jij dat al zo lang hebt geweten, Harold!’

‘Spreek zacht! Ik hoor in de serre...’

Het was Ina’s jurk die ze hoorden ruisen. Zij had met een kloppend hart geluisterd, gemarteld door nieuwsgierigheid. En ze had niets begrepen, maar ze onthield de naam van de dode baboe: Ma-Boeten. Nu deed ze of ze door de serre aankwam door nog meer te ruisen met de zijkant van haar rok.

‘Oom Daan! Oom Daan!’

In de deuropening van de verwarmde serre verscheen zij op de drempel. Ze zag de beide oude mannen zitten, haar vader en zijn broer. Ze waren 70 en 73. Ze hadden de strakke ontzetting van hun oude gezichten, die met verblinde ogen in het diepe verleden hadden gekeken, nog niet kunnen ontspannen tot een alledaagse blik. Ze leken beiden spookachtig.

Waarover hadden zij gesproken? Wat verborgen zij? Wat wist papa al zestig jaren? Wat wist oom Daan pas sinds zo kort? En ze voelde een rilling langs haar heen gaan, als van iets klams dat slepend voorbijging.

‘Oom Daan, ik kom u zoeken!’ riep zij in een vertoon van hartelijkheid.

‘Welkom in Holland, oom! U treft het niet met de kou, het is bar weer! U zult het wel koud hebben gehad in de trein. Arme tante Floor is zo stijf als een

plank. Oom Anton is er ook en tante Stefanie en mijn Lili is meegekomen. Ik kom u toch niet storen in zakendoen?’

Oom Daan kuste haar en sprak luidruchtig hartelijke woorden terug. Hij was klein, mager, gebogen, tanig, verindischt in zijn kleren. Een dun grijs kuifje en de lijn van zijn profiel gaven hem iets van een papegaai en in dit vogeltype leek hij op zijn zus Stefanie. Hij had net als zij felle, pittige oogjes, waarin nu nog een ontzetting huiverde, door wat hij besproken had met zijn broer Harold. Hij graaide wat papieren bij elkaar, schoof die in een map om te doen alsof zij over zaken hadden gesproken en zei dat ze zouden komen. Ze volgden Ina direct naar de zitkamer en er was een begroeting tussen oom Daan en degenen die hem kwamen verwelkomen.

‘Tante Floor weet van niets,’ dacht Ina, die zich herinnerde hoe tante zojuist had gesproken over haar komst in Holland. Waarom waren zij gekomen? Wat was er? Wat wist papa al zestig jaren lang en wat wist oom Daan sinds zo kort? Kwam hij daarom in Holland? Was het iets met geld: een erfenis, die ze zouden krijgen? Ja, het was vast een erfenis: wie weet, misschien zouden zij nog heel rijk worden. Wist tante Stefanie ervan? Oom Anton? Tante Ottilie? Oma? Meneer Takma? Wat was het? En was het een erfenis: hoeveel dan?

Ze brandde van nieuwsgierigheid terwijl ze correct bleef, nog correcter dan ze al was van nature, tegenover het Indische schaamteloze van oom Daan – op sloffen – en het Chinese godsbeeld dat tante Floor was, met haar lichaam dat golfde van boezem tot buik. Ze brandde van nieuwsgierigheid, met de vermoeide blik van haar ogen, waarmee ze haar acute verlangen om het te weten deftig probeerde te verbergen.

En verhalen die haar niet interesseerden, kwamen voorbij: oom Daan en tante Floor vertelden van de kinderen: Marinus, administrateur van een suikerfabriek, die bij Tegal woonde met een grote familie, zijn kinderen alweer getrouwd en verspreid over Java; Jeanne of Chaan, zoals tante zei, de vrouw van de resident van Cheribon; Dolf, ongetrouwd, rechterlijk ambtenaar. Die neven en nichten konden Ina niets schelen, ze zag ze liever maar nooit. Het was zo’n Indische troep en zij deed vriendelijk, neerbuigend maar toch niet te hooghartig, ze veinsde interesse in de verhalen: hoe Clara, de dochter van Marinus was getrouwd en hoe Emile, de zoon van ‘Chaan’, niet wilde oppassen.

‘Ja,’ zei tante Floor, ‘en daar zitten we nu weer in Gholland in die beroerrde pension. Voor de saken, altijd de saken. En ja, kassian, wij blijven arrem als de mierrren. Wat moet ik hier vijf maanden lang doen? Met die weer ghou ik niet uit. Ghelukkig, ik heb Tien Deysselman en Door Perelkamp’ – dat waren twee oude Indische dames – ‘en die sullen mij gauw opsoeken en die hebben mij geschreven Chinese kaarten mee te brengen en ik heb twintig spellen meegebracht: so sal ik die vijf maanden wel doorkomen.’

En tante Floor keek met haar oude boze Chinezengezicht naar haar man, Ddaan. Nee, dacht Ina, tante Floor wist niets van... de erfenis. Misschien was het toch geen erfenis, maar wat was het dan?

Ze gingen weg, Ina en Lili in het rijtuig dat papa Harold kwam ophalen. Stefanie bracht in haar rijtuig Anton thuis.

Ina zocht direct haar man op. Ze moest iemand raadplegen, en ze wist niemand anders. Ze vond hem in zijn kantoor.

‘Leopold,’ zei ze, ‘kan ik je even spreken?’

‘Ik heb straks een consult,’ zei hij gewichtig.

Ze wist dat hij loog, dat hij niets te doen had. Ze ging rustig zitten, jas nog aan, hoed nog op.

‘Leopold...’

Hij schrok van haar.

‘Wat is er?’ vroeg hij.

‘We móeten weten waarom oom Daan en tante Floor naar Holland zijn gekomen.’

‘Grote goedheid!’ riep hij uit. ‘Papa’s zaken zijn toch niet in de war?’

‘Ik weet het niet, ik geloof het niet, maar er is iets waarom oom Daan is gekomen.’

‘Iets? Wat?’

‘Ik weet het niet, maar er is iets. Iets wat papa al zestig jaren weet. Dus als klein kind, als jongen van dertien jaar al. Oom Daan weet dat pas sinds kort en komt er blijkbaar voor naar Holland om met papa te overleggen.’

‘Hoe weet je dat?’

‘Dat weet ik: neem nu maar aan dat ik dat zeker weet. Verder weet ik nog meer.’

‘Wat dan?’

‘Dat tante Floor het niet weet en dat oom Daan er met haar niet over zal spreken. Dat de oude baboe van oma Ma-Boeten heette en dat zij dood is. Dat haar zoon een beambte in Tegal is, aan wie oom Daan geld heeft gegeven. Dat is alles wat ik weet.’

Ze keken elkaar aan, allebei bleek.

‘Wat is dat voor onsamenhangend verhaal,’ zei Leopold, advocaat en procureur. Hij haalde gewichtig de schouders op. Ida, deftig, sloeg vermoeid de ogen op.

‘Het is heel veel. Wat het is, weet ik niet, maar het is belangrijk en ik wil weten wat het is. Kan het niet iets van een erfenis zijn?’

‘Een erfenis?’ vroeg d’Herbourg niet-begrijpend.

‘Die wij zouden krijgen? Zou die beambte dingen weten, die, als oom Daan hem geld gaf...’

‘Misschien,’ zei d’Herbourg, ‘heeft het wel met geld te maken, dat papa en oom Daan schulden hebben.’

Nu werd Ina heel bleek. ‘Nee, dát zou...!’ riep zij uit.

‘Je kan het niet weten. Het beste is om er niet over te praten. Trouwens, papa laat toch niets los.’

Maar Ina was te nieuwsgierig. Ze schudde het hoofd deftig onder de witte paradijsvogelveren van haar hoed.

‘Ik móet het weten,’ zei zij.

‘Hoe wil je erachter komen?’

‘Jij moet eens met papa spreken, hem vragen wat hem drukt.’

‘Wat hem drukt? Maar ik ken hem altijd al bedrukt, de 23 jaren lang dat ik je man ben. Papa spreekt nooit met mij, hij heeft in zijn zaken zelfs een andere advocaat, dat weet je toch.’

‘Dan zal ik het papa vragen.’

‘Dat zal je niets opleveren.’

‘Ik moet het weten,’ zei Ina terwijl ze opstond. ‘Nee, ik zie er toch ook geen erfenis in. God, god, god, wie weet wat het is. Geld misschien, dat...’

‘Het is zéker geld.’

‘Dat papa en oom Daan...’

‘Zouden moeten teruggeven, als...’

‘Denk je?’ vroeg Ina.

‘Ze hebben zo veel zaken samen: dat geeft allerlei complicaties. En het komt wel vaker voor dat geldmannen die veel zaken hadden...’

‘Ja, ik begrijp je.’

‘Het is misschien beter, Ina, je er helemaal niet mee te bemoeien. Pas liever op. Je weet niet in wat voor wespennest je je begeeft.’

‘Het is zestig jaren geleden gebeurd. Wat een tijd!’ zei Ina gehypnotiseerd.

‘Het is wel heel lang geleden. De hele boel is al verjaard!’ zei d’Herbourg, die onverschillig deed en innerlijk bang was.

‘Nee,’ zei Ina, schuddend met de witte veren, ‘het is iets wat nog niet voorbij is. Dat kán niet. Maar papa hoopte dat over een korte tijd...’

‘Wat?’

‘...dat het voorbij zou zijn gegaan.’

Ze zagen beiden erg bleek.

‘Ina, pas toch op,’ zei d’Herbourg. ‘Je weet niet waar je in duikt.’

‘Nee,’ zei zij gehypnotiseerd.

Ze moest het weten, ze wilde het weten. Ze zou die avond met haar vader spreken.

Ze dwaalde door het huis, geërgerd en onzeker over wat ze zou doen. Ze hoorde haar zoon Pol, de student, in zijn kamer beneden aan de straatkant. Hij zat daar te roken met vrienden en ze luisterde in het voorbijgaan naar de luidruchtige stemmen van de jongelui. Er werd gebeld en het was haar jongste zoon, Gus, die van school kwam, haar lieveling. Blij hem te horen praten, zo vrolijk en jong, vergat ze een ogenblik de felle nieuwsgierigheid die als een koorts in haar woedde.

Ze dacht er nu over eerst haar vader in zijn werkkamer op te zoeken, maar ze vreesde dat het te kort voor het eten was. Papa hield er niet van als men hem stoorde op dit uur. Ze had geen rust, ze kon niet gaan zitten en bleef ronddwalen. Stel je voor dat papa failliet was: wat moesten zij dan doen? Tante Stefanie zou misschien wel wat nalaten aan Gus, ze hield meer van hem dan van de anderen, maar er waren zo veel neven en nichten. Als tante haar fortuintje maar niet versnipperde in kleine erfenissen... Met haar moederlijke zorg om geld dacht ze na over de toekomst van haar drietal. Voor Lili deed ze wat ze kon, ze bewerkte tante Stefanie en oom Anton. Pol moest maar weten hoe hij er zou komen, al had hij een miljoen, dan zou hij nog tekort komen.

Het uur van het diner naderde en in de eetkamer wachtte ze met d'Herbourg en de twee jongens tot papa beneden was. Toen Harold Dercksz binnenkwam, meende zij dat vaders lange, magere en kromme gestalte nu nog krommer gebogen was. Een galgele kleur maakte zijn holle wangen koperachtig.

Ina hield van een nette, maar gezellige tafel. Het eenvoudige diner was met smaak uitgesteld. Ze volgde etiquetteregels in haar huis, ze was een voorbeeldig hoofd in de huishouding. Ze had haar kinderen met manieren opgevoed en begreep niet dat Lili zo uit de band sprong, direct na haar huwelijk: wat een rommel was dat daar bij Frits en Lili! Toen ze eraan dacht was ze tevreden met haar jongens, met hun tafelmanieren.

Pol praatte gezellig en vrolijk en toch niet al te druk, voor opa. Gus maakte af en toe een grapje, dan lachte Ina daarom en streek ze hem over zijn bol. Harold sprak bijna niet; met een pijnlijke lach om zijn lippen luisterde hij naar de jongens. D'Herbourg sneed het vlees. Er was voor opa meestal een aparte schotel, hij moest zich erg inhouden vanwege maag en lever. Hij leed eigenlijk altijd pijn; soms rimpelde zijn voorhoofd door die fysieke pijn. Hij sprak nooit over zijn lijden, deed wat de dokter hem vertelde en was altijd zwijgzaam en zacht, kalm en waardig, het lichaam gebroken door ziekte, een bedrukte ziel die weemoedig door de zachte blik van zijn oude, galgele ogen scheen. Ina zorgde voor haar vader, controleerde de aparte schotel eerst. Ze was oplettend en hield ervan dat alles in haar huis, aan haar tafel, in orde was.

Aan het dessert kwam echter haar onbeheersbare nieuwsgierigheid weer in haar op. Vragen brandden op haar lippen, maar zij zou aan tafel natuurlijk niets zeggen. En ze lachte weer om haar Gus, streelde zijn bol. In haar huisjurk was ze meer als een moeder. Met Gus erbij keken haar ogen niet zo deftig en moe als onder de wuivende veren van de paradijsvogel, tegenover dikke tante Floor die zo Indisch was.

Papa stond op bij het dessert en zei beleefd: 'Als je het me toestaat, Ina. Ik heb een beetje pijn.'

'Arme vader,' zei zij lief. De oude man ging de kamer uit. Pol was direct opgestaan om voor hem de deur te openen. Zij bleven nog aan tafel, de ouders en de beide jongens. Ina vertelde over oom Daan en tante Floor. Ze amuseerde zich om de twintig spellen Chinese kaarten. Gus, die goed Indisch kon doen, deed tante Floor na. Hij herinnerde zich haar van een paar jaar geleden. Ina lachte vrolijk om haar jongen. Door de aanmoedigingen deed Gus toen tante Stefanie na, zijn gezicht als een vogel met een ouwelijk gebibber van een beweeglijke nek en d'Herbourg proestte van plezier, maar Pol riep uit: 'Pas op, Gus, het is je erftante. Laat ze maar nooit weten dat je haar nadoet!'

'Niet aardig om dat zo te zeggen,' verweet Ina hem zacht. 'Nee Pol, het is niet aardig van je. Je weet dat mama er niet van houdt op toespelingen te maken op erven en erfenissen. Nee, Pol, dat vind ik ordinair... Ik begrijp niet hoe papa erom kan lachen.' Maar de vrolijkheid bleef toch om Gus en toen hij oom Anton nadeed, met de vuisten op de knieën geklampt, liet Ina zich meeslepen en lachten ze alle drie, samen verenigd tegen de Derckszen als een familiebondgenootschap van voornamere edele d'Herbourgs tegenover Indische ooms, tantes, oudooms, oudtantes.

'Ja, opa is zeker de beste,' zei Pol. 'Opa is deftig.'

'Nou, omama,' - zo noemden de kinderen oma Ottilie - 'is ook een heel deftige vrouw, hoe oud ze toch is!' zei Ina.

'Wat een oude mensen in de familie,' zei Gus overmoedig.

Ina liet hem bedaren, dat waren geen aardigheden over de oude vrouw. Trouwens, zij voelden allen ontzag voor haar, omdat ze zo heel oud was. En ze bleef zo majestueus.

'Tante Ottilie, is die nu al zestig?' vroeg Ina ineens, gehypnotiseerd door het getal van zestig dat als een noodlot groot voor haar ogen schemerde.

En de d'Herbourgs hadden het nu niet meer over geld, maar over familie. Behalve oma en papa - omama en opa voor de twee jongens - kraakten ze alle anderen af. Gus deed ze allemaal na: oom Anton, tante Stefanie, tante Floor, oom Daan; hun zoon, de administrateur en 'Chaan', de inwoner van Cheribon. Hij had ze allemaal wel eens in Holland gezien. Ze kwamen voor een paar maanden of een jaar met verlof en ze gaven altijd stof tot gesprekken en



grappen in huize d'Herbourg. Maar Ina lachte niet meer. Ze stond op. De nieuwsgierigheid brandde zo in haar dat het pijn deed.

Boven zat Harold Dercksz aan zijn schrijftafel. Een groene lampenkap liet hem nog geler lijken. Scherp tekenden de rimpels in het verwoeste gezicht van de oude man. Hij zat in zijn stoel gezakt, zijn hand wierp een schaduw op zijn ogen. Voor hem lagen grote bladen vol cijfers die hij na moest kijken, zoals Daan hem gevraagd had.

Hij staarde voor zich uit. Zestig jaar geleden had hij het Ding gezien. Het ging voorbij, maar in het langzame voorbijgaan kwam het zo dichtbij, het kwam weer terug. Het gezicht ervan had hem in zijn kinderhersen en kinderzenuwen geschokt voor zijn hele leven. Dat hij rustig oud was geworden, heel oud, ouder dan nodig was, dat was door zijn zelfbeheersing. Een spook was het ding van vroeger, het vreselijke Ding, en het keek hem met ogen aan terwijl het dichterbij kwam. Zijn sluier van mist sleepte alsof het over ritselende bladeren ging, over een pad waarlangs donkere bomen staan die eeuwig de bladen verliezen. Een spook was het Ding en het kwam steeds dichterbij in het voorbijgaan, voor het geheel weg zou storten in het verleden. Maar nooit was achter de bomen iemand tevoorschijn gekomen om de hand afwerend uit te strekken, om het voorbijslepende spook tegen te houden. Ging het toch maar voorbij, helemaal voorbij. Wachtte er een schaduw achter de bomen, kwam er echt iemand tevoorschijn, zag hij een hand wijzen zodat het Ding zou stilstaan, het ritselende spookding? Ging het toch maar voorbij... Het ging zo langzaam. Zestig jaren lang al ging het voorbij.

En de Oude Man en de Oude Vrouw wachtten tot het voorbij was gegaan, ieder in hun huis of samen aan de ramen. Maar het zou niet voorbijgaan zolang zij nog leefden. Medelijden voelde Harold voor de oude man en vrouw. Ging het toch maar voorbij. Hoe lang duurden de jaren? Hoe oud waren zij geworden? Waarom hadden zij zo oud moeten worden? Was het hun straf geweest, de straf die zij beiden droegen? Nu wist hij het deel van zijn moeder in de vreselijke schuld. Daan had het hem verteld. Ma-Boeten had het haar gezegd. De beambte had het aan Daan verteld. Zo velen wisten het! En de oude mensen dachten dat niemand het wist behalve de oude dokter, Roelofsz. Zo velen wie wisten van het begraven en altijd spokende Ding, het geheim dat in zijn klamme mist altijd weer opdook. Dat zij zo oud moesten worden dat nu zelfs Daan het wist! Als hij maar bleef zwijgen tegenover Floor. Zou hij blijven zwijgen? Zou de beambte blijven zwijgen? Er moest geld gegeven worden, minstens tot de arme oude mensen dood waren en het Ding voor hen en met hen voorbij was.

Een zachte klop; de deur ging open. Hij zag zijn dochter op de drempel.

'Vadertje,' zei zij lief.

'Wat is er, kind?'

Ina kwam dichterbij.

‘Vadertje, stoor ik je niet? Ik kom eens kijken hoe het met je gaat. Ik vond dat je er zo slecht uitzag.’

Ze zorgde voor hem als een goede dochter en hij waardeerde dat. Zijn hart was gevoelig en zacht en hij waardeerde het samenwonen. De zorg van Ina en de jeugd van de jongens maakten zijn kille hart warm en vriendelijk. Hij strekte zijn hand naar haar uit. Zij ging zitten naast zijn fauteuil, met een snelle blik over de papieren, geïnteresseerd in al die getallen die vast het fortuin van papa en oom Daan weergaven.

‘Ben je ziek, vadertje?’

‘Ja,’ zei hij en hij kreunde. ‘Ik heb pijn.’

Haar liefde vertederde hem en hij zei: ‘Ik moet het maar niet te lang uithouden.’

‘Foei, wij zullen u nooit kunnen missen.’

Hij glimlachte met een gebaar. ‘Je zou een zorg minder hebben.’

‘Nou, u weet het wel, het is mij geen zorg.’ Het was waar en zij zei het met oprechtheid. De oprechte klank klonk helder door in de moederlijke stem van zijn kind.

‘Maar u zou niet altijd zo veel moeten werken...’

‘Maar ik werk niet veel.’

‘Wat zijn nu weer al die getallen?’

Ze gluurde. Hij kende haar nieuwsgierigheid al sinds haar kinderjaren, toen hij haar snuffelend in zijn schrijftafel had gevonden. Sindsdien sloot hij alles af.

‘Zaken, vanuit Indië. Ik moet dat voor oom Daan nakijken, maar het is niet heel veel werk.’

‘Is oom Daan tevreden over de zaken?’

‘Ja, oom Daan is tevreden: we zullen nog rijk worden, kind.’

‘Zou u denken?’ Haar stem klonk gretig.

‘Ja. Wees maar gerust. Ik laat je nog wel wat na.’ Zijn stem klonk bitter.

‘Hè, vader. Daar denk ik heus niet aan. Ik tob wel eens over geld, over Lili die met niets getrouwd is... wat hebben Frits en Lili? Over mijn jongens. Mijzelf kan geld niet veel schelen.’

Het was bijna waar, in de loop der jaren was het waar geworden. Sinds ze ouder werd, gaf ze meer om het geld voor haar kinderen. In haar ziel had zich moederlijkheid ontwikkeld, al bleef haar ziel klein en materialistisch.

‘Jawel,’ zei Harold, ‘dat weet ik.’

‘U bent zo bedrukt, vader.’

‘Ik ben niet anders dan anders.’

‘Jawel, oom Daan heeft u bedrukt gemaakt. Dat heb ik wel gezien.’

Hij zweeg, op zijn hoede.

‘U spreekt u nooit uit, vader. Kan ik niets voor u doen? Wat belast u?’

'Niets, kind.'

'Jawel, jawel. Zeg mij, wat belast u?'

Hij schudde het hoofd.

'Wilt u het niet zeggen?'

'Het is niets.'

'Jawel, het is iets, misschien wel iets vreselijks.'

Hij keek haar aan, in de ogen.

'Vader, is het een geheim?'

'Nee, kind.'

'Jawel, het is een geheim. Een geheim dat u belast, wie weet al hoe lang.'

Hij werd koud koud in zijn ledematen en heel zijn ziel wapende zich, als in een pantser en zo bleef hij zitten, op zijn hoede.

'Kind, je fantaseert.'

'Ik fantaseer niet, maar u wilt het niet zeggen. Ik lijd eronder als ik u zo treurig zie.'

'Ik ben ziek.'

'Maar u hebt zorgen door dat vreselijke ding, dat geheim.'

'Er is niets.'

'Jawel, er is zeker iets. Is het geld?'

'Nee.'

'Is het geld dat oom Daan...?'

Hij keek haar aan. 'Ina,' zei hij, 'oom Daan heeft wel eens andere ideeën dan ik over volstrekke eerlijkheid in zakendoen. Maar hij heeft zich altijd aan mij aangepast. Ik ben niet bedrukt vanwege een geheim over geld.'

'Waarom dan?'

'Om... niets, kind. Er is geen geheim. Je fantaseert.'

'Ik fantaseer niet, ik... ik...'

'Weet je het?' vroeg hij schel, zijn ogen in haar ogen.

Ze schrok. 'Nee,' stotterde ze, 'ik weet niets, maar ik voel...'

'Wat?'

'Dat een geheim u belast.'

'Wat voor geheim?'

'Over iets wat gebeurd is.'

'Je weet het,' zei hij.

'Nee...'

'Er is niets gebeurd, Ina,' zei hij koel. 'Ik ben een oude, zieke man. Je vermoeit me. Laat me met rust.'

Hij was opgestaan, nerveus, geërgerd. Ze trok haar vermoeide ogen deftig op met de blik van haar moeder, de blik van de IJsselmondes, op wie zij zich graag beroemde.

‘Ik wil u niet vermoeien, papa.’ Haar stem klonk gekunsteld in correcte scherpte. ‘Ik zal u met rust laten. Ik ben bij u gekomen... ik wilde met u praten omdat ik dacht dat u verdriet had. Zorgen. Ik had die met u willen delen. Maar ik dring niet verder aan.’

Ze ging weg: langzaam, voornaam, statig, beledigd, zoals Harold zich haar moeder herinnerde, als ze na gesprekken de deur uitging. Een verwijtende tederheid kwam in hem, hij had haar bijna tegengehouden. Maar hij bedwong zijn emotie, hij liet haar gaan. Ze was een goede dochter voor hem, maar haar kleinevrouwenziel brandde weg in een passie van nieuwsgierigheid, in haar behoefte naar geld en in dwaze hoogmoedswaan over kleine en ijdele dingen, omdat haar moeder een freule IJsselmonde was.

Hij liet haar gaan en de eenzaamheid bleef bij hem. Hij zakte terug in zijn stoel, bracht met zijn hand weer schaduw voor zijn ogen en het lamplicht onder de groene kap tekende scherp de rimpels in het verwoeste, smartelijke gezicht. Hij staaarde voor zich uit. Wat wist zij? Wat raadde zij? Wat had ze misschien gehoord toen ze aankwam in de serre? Hij probeerde zich de laatste woorden te herinneren die hij had uitgewisseld met Daan. Hij kon het zich niet herinneren. Hij besloot dat Ina niets wist, maar slechts raadde naar zijn grotere zorgen. Als het Ding nou toch voorbijging... als de oude mensen maar eens stierven! Wist nog maar niemand ervan! Het was genoeg. Genoeg jaren van zelfverwijt en stille straf-in-jezelf, voor zulke oude mensen.

En hij staaarde, alsof hij het Ding in de ogen keek. Hij staaarde de hele avond lang. In zijn stoel viel hij in slaap, met het gelaat verwrongen door ziekte en pijn. Het was de luchtig zwevende slaap van oude mensen en hij zag zichzelf terug als kind, dertien jaar oud, in de nacht van het hotel in de bergen. En hij hoorde de stem van zijn moeder: ‘O God nee, niet in de rivier!’ En hij zag hen drieën, maar dan jong: zijn moeder, Takma, Ma-Boeten en tussen hen het bewegingloze lijk van zijn vader in de stortregenende noodlotsnacht.

Ze sliep er niet van die nacht. Ja, de nieuwsgierigheid was haar passie al geweest sinds haar kinderjaren. Het nú weten.... Haar man zou haar er niet mee helpen, bang voor dreigende problemen als ze zich met dingen bemoeiden die hun niet aangingen. Zij was nieuwsgierig, tot aan onvoorzichtig zelfs. Nú wilde ze spreken met oom Daan, ze zou hem zeker ontmoeten, de volgende dag, bij oma thuis.

Ze ging die middag naar de Nassaulaan. De oude Anna deed open, blij dat de oude mevrouw niet vergeten werd.

‘Dag, mevrouw. Boven zijn meneer Takma, dokter Roelofsz en mevrouw Floor. Ja, straks kunt u zeker naar boven. Dank u, het gaat heel goed met de oude mevrouw. Ja ja, ze overleeft ons nog allemaal. Wilt u dan maar een ogenblik hier in de voorkamer wachten? We stoken er nou lekker met dat weer, want al komt mevrouw nooit naar beneden, ja, u weet het wel, er wacht altijd wel iemand van de familie.’

Oude Anna liet Ina plaatsnemen. De meid richtte de voorkamer in als een gezellige wachtkamer. Zo was er nooit te veel drukte voor de oude mevrouw. Dat mocht ook niet. De vulkachel brandde goed. De stoelen stonden in een cirkel. En de oude meid stond uit beleefdheid een ogenblik met Ina te praten om haar gezelschap te houden, tot Ina zei: ‘Ga zitten, Anna.’

De oude meid ging eerbiedig op een puntje van een stoel zitten. Dat was zo de gewoonte die men met haar had aangenomen, omdat zij al zo oud was. Ze vroeg beleefd naar de kleintjes van mevrouw Lili.

‘Zodra het eens goed weer is, komt mevrouw Van Wely de kindertjes eens brengen, bij over-overgrootmoeder.’

‘Ja, dat zal mevrouw aardig vinden,’ zei de oude meid, maar ze wipte tegelijkertijd op en riep: ‘Daar komt zowaar ook juffrouw Stefanie! Nou, de oude mevrouw wordt niet vergeten.’

Ze liet Stefanie bij Ina en trok zich terug in de keuken.

‘Meneer Takma, de dokter en tante Floor zijn boven,’ zei Ina. ‘We zullen even wachten, tante... Tante, weet u waarom oom Daan eigenlijk naar Holland is gekomen?’

‘Voor zaken?’ zei Stefanie vragend.

‘Ik geloof het niet. Ik geloof dat er iets is.’

‘Dat er iets is?’ zei Stefanie geïntrigeerd. ‘Wat? Iets dat niet zo hoort?’

‘Wát het is, weet ik juist niet. U weet het, papa laat nooit iets los.’

‘Is oom Daan failliet?’

'Dat dacht ik ook, maar papa zegt met zekerheid dat er geen gerommel in geldzaken is. Maar wat er dan is...'

'Maar wat zou er zijn?'

'Er is iets.'

Ze keken elkaar in de ogen, beiden brandend van nieuwsgierigheid.

'Hoe weet je dat, Ina?'

'Papa is erg bedrukt sinds hij met oom Daan heeft gesproken.'

'Maar hóe weet je dat?'

De behoefte om het te vertellen overwon Ina's voorzichtigheid.

'Tante,' fluisterde ze, 'ik kon het heus niet helpen, maar gisteren, toen ik oom Daan en papa ging zoeken in ooms kantoor, hoorde ik in de serre...'

Tante Stefanie knikte bibberend haar beweeglijke vogelhoofdje, bang om meer te weten.

'...ik hoorde papa en oom Daan een ogenblik spreken met elkaar. Ik luisterde natuurlijk niet en ze zwegen toen ik aankwam. Maar ik hoorde toch dat oom Daan tegen papa zei: 'Maar wist je dat al zo lang?' En toen antwoordde papa: 'Ja, al sinds zestig jaar.'

'Sinds zestig jaar,' zei tante Stefanie in spanning. 'Dat is zo lang als Otilie oud is. Misschien was het over Otilie. Je weet wel, Ina, tante Otilie is...'

'Het kind van Takma?'

Tante Stefanie knikte van ja. 'Er is vroeger veel over gesproken. Nu zijn de mensen dat vergeten. Het is allemaal zo lang geleden. Mama heeft zich niet gedragen zoals het hoort. Ja, ze is heel zondig geweest.'

'Zou dat het dan zijn, waarover ze spraken?'

'Ik denk het niet. Oom Daan wist het toch ook wel. En papa zou niet hebben gezegd: dat wist ik al zestig jaar.'

'Nee,' zei Ina, verloren in het raadsel, en haar meestal vermoeide ogen stonden helder om toch de vaagheid te doorgronden van het Ding dat zij zag.

'Nee,' zei Stefanie, 'dat kan het niet zijn.'

'Wat dan?'

'Iets van mama,' zei Stefanie.

'Iets van oma.'

'Ja, zeker iets van oma, zestig jaar geleden.'

'Wat een tijd,' zei Ina.

'Ik was toen een meisje van zeventien,' zei tante Stefanie. 'Ja, wat een tijd geleden.'

'U was zeventien.'

'Ja, toen stierf papa Dercksz.'

'Opa...'

'Ja, je weet het: hij verdronk.'

'Ja... het dateert uit die tijd.'

'Ja, wat kan het zijn?'

'Herinnert u zich de baboe van oma?'

'Jawel. Die heette... Ma-Boeten.'

'Die is nu dood,' zei Ina.

'Hoe weet jij dat?'

'Dat hoorde ik.'

'In de serre?'

'Ja. Dat hoorde ik in de serre.'

'Wat hoorde je nog meer?'

'De zoon van Ma-Boeten is beambte bij het kadaster in Tegal.'

'En...?'

'Oom Daan geeft hem geld.'

'Geld?'

'Om te spreken, of om zijn mond te houden. Ik denk om zijn mond te houden,' zei Ina.

'Zou er dan iets gebeurd zijn?'

'Zestig jaar geleden? Tante, kan u zich niets herinneren?'

'Maar kind, ik was jong, ik lette niet op. Ik was een meisje van zeventien. Ja, tante is ook jong geweest. Zeventien was ik... Ik was met de andere kinderen in de stad gebleven, een zus van oma was daar met ons. Papa was voor zijn gezondheid in de bergen. Hij logeerde met mama in een berghotelletje, en... dat herinner ik me nu, ze hadden Harold meegenomen. Ja, ik herinner het me, Harold was niet bij ons. Ze hadden hem meegenomen, hij was papa's lieveling. Daar is het gebeurd, daar is papa verdronken. 's Nachts, in de rivier. Hij kon niet slapen, is het bos ingewandeld, en liep verkeerd, de rivier in. Dat herinner ik me allemaal.'

'Was papa daar mee naar het berghotel?'

'Ja, je vader was mee. Hij was een ventje van dertien jaar toen,' zei Stefanie.

'En hij weet iets, sinds die tijd?'

'Dat zegt hij?'

'Dan weet hij iets van de bergen, van het berghotel,' zei Ina.

'Ina, wat zou het zijn?'

'Ik kan het niet vermoeden, tante, maar het is zeker iets van oma.'

'Ja,' zei tante Stefanie, plotseling voorzichtig. 'Maar wat het ook is, kind, het is al zo lang geleden. Als het iets is, is het vermoedelijk iets dat niet zo hoorde te zijn. Laten we er maar niet naar zoeken. Het is al heel lang geleden, zestig jaar. En oma is al zo oud.'

Ze hield op met praten en haar pittige vogelogen staarden, knipperend. Het was alsof ze plots iets had zien schemeren, iets wat dichterbij kwam en ze wilde niet meer spreken. Ze wilde het zelfs niet weten. Een huiverende angst, gemengd met een mist van vage herinneringen, wemelde voor haar knipperende ogen. Zij zou er het zwijgen toe doen. Het was niet goed al te diep door te dringen in de dingen van het verleden. De jaren gingen voorbij, de dingen gingen voorbij, het was het beste ze rustig voorbij te laten gaan, de zonde voorbij te laten gaan. In de zonde loerden de machten van de Hel. In de nieuwsgierigheid loerde de hel. De hel en de razende duivel loerden in de boeken en albums van Anton, in haar moeders verleden, en nu in Ina's brandende nieuwsgierigheid. Zij, Stefanie, was bang voor de hel. Ze wilde in de hemel komen. Ze wilde niet meer weten wat er gebeurd kon zijn. En ze sloot haar ogen voor de mist van herinneringen, ze hield ze dicht.

'Kind,' herhaalde ze, 'laten we er niet naar zoeken.'

Ze wilde niets meer zeggen en Ina was zeker dat tante meer wist, dat zij zich minstens wel iets herinnerde. Maar ze kende tante Stefanie: net als papa zou zij nu niet spreken. Ze was op haar hoede. O, wat was het, wat kón het zijn?



Maar tante Floor kwam net naar beneden, met een deinende boezem schommelde ze de trap af, en oom Daan belde net bij de voordeur aan. Oude Anna was maar blij: ze hield van de beweging van familie in het benedenhuis. Ze ontving ieder met haar oude, blije gezicht en haar beleefde gemoedelijke praatjes, terwijl de dikke poes in haar rokken, tegen haar kuiten aan zijn rug en staart opzette. Achter tante Floor hinkte dokter Roelofsz de trap af, zijn heup buigend op zijn ene stijve been. Zijn enorme buik leek tante Floor in haar schommeling naar beneden te duwen, voorzichtig, pas voor pas.

Tante Stefanie was blij dat ze zich van Ina kon losmaken en zei: 'Nu ga ik maar naar boven.'

Ze schoof in de gang langs het stijve been van Roelofsz en drong in haar zenuwachtige haast tussen Daan en Floor naar de trap. Ze was bang voor Ina, bang voor zonde, voor nieuwsgierigheid, voor de hel en ze struikelde bijna over de poes die net tussen haar voeten door slipte.

'Roelofsz,' zei oom Daan. 'Ik dacht wel dat ik je hier zou zien. Ik was je anders straks komen opzoeken.'

'Jaja, zozo, ben je weer terug, Dercksz?' zei de oude dokter.

Ze gaven elkaar de hand en Daan keek dokter Roelofsz nerveus aan, alsof hij iets wilde zeggen. Maar hij aarzelde en zei alleen twijfelend tegen Ina: 'Ga jij niet naar boven, Ina?'

'Nee, oom,' antwoordde Ina, zogenaamd beleefd, blij om dokter Roelofsz bij zich te hebben. 'Gaat u eerst, heus. Ik kan best nog een poosje wachten. Ik wacht nog even in de voorkamer.'

Dokter Roelofsz kwam bij haar, wreef in zijn koude handen en zei dat het hier warmer was dan boven, waar maar matig gestookt werd. Oude Takma had het nooit koud, die gloeide immers altijd van binnen.

Maar tante Floor kwam ook nog even in de voorkamer, pufte en gooide haar zware bonten mantel uit, terwijl Ina haar hielp: 'Een mooie mantel, tante.'

'Jaaa, kind, zo'n óuwe bontjas!' zei tante Floor minachtend. 'Al van drie jaar geleden, maar lekker in Gholland. Wárrrm!'

Ze smeed het laatste woord in Ina's gezicht met rollende medeklinkers, blij met de mantel. Ze gingen alle drie zitten en Anna vond het zo gezellig dat ze pruimen op brandewijn bracht, drie glaasjes op een blaadje.

'Of wilt u liever thee, mevrouw Ina?'

'Nee Anna, je pruimen zijn heerlijk.'

De meid trok zich blij terug, gelukkig over de beweging in het benedenhuis van de oude mevrouw die daar nooit meer kwam. Dat benedenhuis was Anna's rijk, daar heerste de juffrouw ook niet, daar heerste zij, ontving zij de familie en presenteerde zij de hapjes.

Ina proefde een pruim, ontevreden dat tante Floor was meegekomen in de voorkamer. Die oude dokter, een jongere tijdgenoot van oma: het was goed mogelijk dat hij iets wist, maar zeker was het niet. Want oom Daan wist het pas sinds kort, al wist papa het sinds zestig jaar. Zestig jaar! De duur van dat verleden hypnotiseerde haar. Zestig jaar geleden: die oude dokter op krukken, die nu geen praktijk meer had, die nu alleen nog maar zo'n beetje oma en meneer Takma op de been hield, was toen een jongeman van 28 jaar, net in Indië, een van de vele aanbidders van oma.

Ze zag het voor zich en ze probeerde het verder te bekijken: haar nieuwsgierigheid brandde als een intense lens een perspectief voor haar, glimmend van nieuw licht door de ondoorzichtige dichtheid van het verleden.

En ze begon: 'Die arme papa. Het gaat lang niet goed met hem. Ik ben zo bang dat hij ziek wordt. Mentaal is hij ook zo bedrukt. Ja tante, mentaal is hij bedrukker sinds hij oom Daan heeft teruggezien, bedrukker dan ik papa in lange tijd gekend heb. Wat is er toch? Geldzaken zijn het niet.'

'Nee kind, geldsaken zijn het niet, maar wij blijven toch arrem als de mierrren.'

'Waarom is oom Daan naar Holland gekomen?' vroeg Ina plots en snel.

Tante Floor keek haar dom aan. 'Waarom? Omdat.. omdat... ja, kind, ik weet het waarlijk niet. Ik val ddóod als ik het weet. Oom ghaat immers geregeld naar Gholland. Voor saken, altijd voor saken. Wat ze nu weer bekonkelen samen, jouw papa met oom Daan, ik val ddood als ik het weet, maar rijk worden we er niet mee. En ze scharrelen al jáaaren lang samen.' Ze schudde het hoofd, bijna in Ina's gezicht, als een verwijt.

'Arme papa,' zuchtte Ina.

'Jaja, zozo,' riep de dokter uit, die schuin zat, met zijn buik voorover hangend. 'We worden oud.'

'Praat jij voor jezelf,' riep tante boos, 'ik ben niet meer dan sestig.'

'Zestig? Zozo,' mompelde de dokter, 'ik dacht dat je ouder was.'

'Nee hoor, niet meer dan sestig,' zei tante Floor beledigd.

'Jaja, dan ben je zo oud als Otilie, zozo.'

'Ja,' zei tante, 'ik ben nét zo oud als Otilie Steyn.'

'Zestig jaren, zozo.'

'Toen was u een jong mens, dokter,' zei Ina met een lachje.

'Jaja, kind, een jong mens!'

‘U scheelde nog veel met oma, nietwaar?’

‘Jajaja!’ bevestigde dokter Roelofsz heftig. ‘Negen jaren, kind. En met Takma: vijf jaar. Ja, vijf jaar scheel ik met hem.’

‘Het is zo leuk dat u altijd zo samen bent gebleven met oma en met meneer Takma,’ ging Ina liefjes verder, ‘in Indië, en later hier altijd, in Den Haag.’

‘Jaja, we bleven maar samen.’

‘Sulke óudde vrienden,’ zei tante Floor ontroerd, maar ze knipoogde naar Ina, waarmee ze bedoelde dat dokter Roelofsz ondanks het verschil van negen jaren toch een heel intieme vriend van oma was geweest.

‘Dokter,’ zei Ina plots. ‘Is het waar dat zestig jaar geleden...?’

Ze hield op, wist niets te zeggen. Ze was haar zin listig begonnen en ze brak de frase opzettelijk af. De dokter had een schok: zijn buik wierp zich van links naar rechts, hing nu over het gezonde been heen.

‘Wat?!’ schreeuwde hij bijna.

Hij keek haar aan met draaiende ogen. Een angst vertrok de gerimpelde rondheid van zijn kolossale oude gladgeschoren monnikenhoofd, met de ingevallen mond die nu openhing en kwijl over de bange lippen liet lopen tussen de afgebrokkelde tanden. Hij verkrampte zijn oude handen waarover het vel slordig in ruime plooiën hing; hij hield ze opgeheven en liet ze toen op de knie zakken.

Hij wist het, Ina zag het direct. En ze deed alsof zijn schreeuw niet meer was dan een uitroep na het niet horen door doofheid. Ze verhoogde haar stem en herhaalde iets luider, beleefd en kalm, duidelijk articulerend: ‘Is het waar dat zestig jaar geleden... oma, die toen al 37 was, nog een prachtig mooie vrouw was? Ja, die oude mensen zorgden goed voor zichzelf, beter dan wij. Ik ben 45, maar ik ben een oude vrouw.’

‘Nah,’ zei tante Floor, ‘óudde vrouw!’

En de dokter mompelde: ‘Jaja, zozo, o, vroeg je dat, Ina. Jazeker, oma was een prachtige vrouw, ook toen ze al niet zo heel jong meer was.’

‘En Ottilie Steyn dan,’ zei tante Floor. ‘Die was feertig toen Steyn verliefd op haar werd.’

‘Ja,’ zei Ina, ‘het was niet correct van tante Ottilie, maar haar jeugdigheid is bewonderenswaardig.’

En ze staarde naar de dokter met een verborgen blik van haar voorname, vermoeid knipperende ogen. Hij zat in zijn stoel gezakt als een oude, vervallen, misvormde massa, de gestapelde ruïne van een man en een mens. Een oude nog levende monnik in een ruime nette jas, een ruim vest dat over zijn omvang gedrapeerd was. De angst van zijn draaiende ogen was gedoofd en zijn blik hing naar links, zijn hoofd naar rechts. Het was of een apathie hem overviel na

de schrik, de te grote beroering van zojuist door Ina's vraag, door dat noodlotsgetal van zestig. Vol besef knikte zijn enorme kop en in het winterlicht van buiten pakten schelle scheuten licht zijn glimmende schedel.

'Jajaja, zozo,' mompelde hij nu bijna idioot.

Hij stond moeilijk op toen Daan naar beneden kwam, gevolgd door Stefanie, gevolgd door de oude meneer Takma die door niemand geholpen wilde worden op de trap, hoewel Anna toch angstig toekeek, de poes terugjagend naar de keuken, bang als ze was dat de poes tussen de voeten van de oude heer zou glippen.

'Oma is moe,' zei Daan.

'Dan zal ik maar niet naar boven gaan,' zei Ina. 'Nee, Anna, dan ga ik maar niet. Dan kom ik gauw wel eens terug. Oma heeft al zo veel bezoek gehad.'

Toch treuzelde ze. Uiteindelijk ging ze weg, ziek van de onbevredigde nieuwsgierigheid die haar een brandende honger gaf in de ziel. Tante Stefanie nam ook afscheid. Ze zei dat mama zwakjes was vandaag. En het laatste ging de oude Takma, voorzichtig berekenend in zijn stappen, maar stram rechtop.

Ina dacht dat hij het ook moest weten: wat was het toch? Die oude mensen wisten het, allemaal!

'Kom, wij gaan naar ghuis, Ddaan,' zei tante Floor, 'onze wagen staat voor de deurrrr!'

'Ga jij eerst,' zei Daan aarzelend, 'ik wou nog even met Roelofsz praten. Ik ben blij dat ik hem weer eens zie.'

'Hè, altijd praten!' zei tante Floor, ontevreden als haar man niet bij haar bleef. 'Ik send jou de wagen dan, straks.'

Ze nam afscheid en schommelde weg. Ina zei: 'Meneer Takma, mag ik u straks thuisbrengen?'

Takma knikte, keurde het stilletjes goed. 'Goed kind, dat mag jij wel doen,' zei de oude man en hij nam haar arm. Hoewel hij zich flink hield en nooit een rijtuig wilde, vond hij het altijd wel geruststellend en gezellig als er iemand met hem mee terugging, de Nassaulaan door, de hoge brug over, tot aan zijn huis aan de Mauritskade. Hij vroeg die begeleiding nooit, maar nam het graag van de ene of de andere aan.

Ina bedacht echter dat ze niets zou durven vragen aan de oude meneer Takma. Stel je voor dat hij iets wist en ook zou schrikken op straat: hij zou er een beroerte van kunnen krijgen! Nee, daar was zij te voorzichtig voor, maar ze was ziek van de nieuwsgierige honger in haar ziel. Wat was het en hoe zou zij het te weten komen?

Daan bleef alleen met de oude dokter. Zijn papegaaiprofiel trilde en zijn pittige vogelogen, dezelfde als van tante Stefanie, knipperden herhaaldelijk

alsof hij emotioneel was, terwijl zijn kleine, magere gestalte nog meer leek te verschrompelen naast de gestapelde, kolossale massa van de dokter, net een monnik, net een scheve toren op het ene gezonde en het andere te korte, hinkende been.

‘Roelofsz,’ zei Daan, ‘dat doet me plezier, om jou weer te zien.’

‘Jaja, zozo, het is nu al vijf jaar geleden sinds je voor het laatst naar Holland kwam. Een hele tijd, ja. We worden oud... Je dacht je moeder niet zó te vinden, maar ik breng haar naar de honderd! We zullen zien. Misschien overleeft ze ons allemaal, Takma en mij.’

‘Ja,’ zei Daan, ‘mama is weinig veranderd.’

‘Ze is een krasse vrouw, jaja, en dat is ze altijd geweest. Ze heeft een frisse geest, haar geheugen is goed. Dat is een geluk, zo, op die leeftijd.’

‘En ook Takma ...’

‘... houdt zich goed, jaja. We worden allemaal oud, zo. Ik ook, ja.’

Maar Daan was erg zenuwachtig. Hij had aan zijn broer Harold beloofd heel voorzichtig te zijn, niet te praten, maar sinds de twee maanden dat hij het wist, brandde het geheim, de ontzetting, in de ziel van deze zakenman die voor het eerst, hoe oud hij ook was, een grote emotie had ondervonden buiten het zakendoen.

En hij kon zich niet inhouden. Het huis was stil: Anna terug naar de keuken, de oude vrouw zat boven alleen met de juffrouw. Eén klein lampje in de voorkamer brandde, een ander in de gang. De namiddagschemer en de stilte hingen in de atmosfeer van het kleine huis waar de oude vrouw al zo lang leefde, al zo lang had zitten wachten aan haar raam boven, op haar hoge stoel.

‘Roelofsz,’ zei Daan. Hij was een hoofd kleiner dan de dokter. Hij pakte hem bij de knoop van zijn vest.

‘Jaja,’ zei Roelofsz, ‘wat, Dercksz?’

Daan keek om zich heen. Niemand kon hem horen in dat stille benedenhuis. Hij zei met een stem die bibberde van ontzetting: ‘Roelofsz, ik heb het gehoord.’

‘Wát?!’ schreeuwde de dokter doof.

‘Ik heb alles gehoord in Indië.’

‘Wát??’ schreeuwde de dokter, niet meer doof, maar ontzet.

‘Ik heb álles in Indië gehoord.’

De dokter keek hem aan met draaiende ogen en in zijn gladgeschoren monnikenhoofd kwijlden de openhangende lippen. Zijn adem stonk tussen de brokkelige tanden. En hij pakte op zijn beurt Daan bij een knoop vast.

‘Wát heb je gehoord?’

‘Ik heb álles gehoord,’ herhaalde Daan. ‘In Indië. Ik weet... alles.’

‘Je weet... alles? Ja? Wat? Wat weet je?’

‘Van mama. Van Takma. Van...’

Ze keken elkaar aan in de ontzette ogen.

‘Van mijn vader,’ zei Daan en zijn ontzette stem fluisterde en huiverde. ‘Van mijn vader. Dat wat jij ook weet, wat jij altijd hebt geweten. Dat Takma mijn vader, in die nacht, toen hij bij mijn moeder was... zijn eigen wapen, een kris, heeft ontnomen; een kris die hij de vorige dag van de regent cadeau had gekregen.’

‘Je weet het?’ riep de dokter. ‘O God, ja? Ik... ik heb nooit iets gezegd. Ik ben 88 jaar, maar ik heb nooit iets gezegd.’

‘Nee, je hebt nooit iets gezegd, maar de baboe van mama...’

‘Ma-Boeten?’

‘Ja, Ma-Boeten, die heeft het aan haar zoon verteld, een beambte op Tegal. Ma-Boeten is gestorven en de beambte maakt er chantage van. Hij is bij me geweest, voor geld. Ik heb hem geld gegeven. Ik zal hem iedere maand geld geven.’

‘Dus je weet het, jaja, o God, zozo. Dus je wéét het, Dercksz?’

‘Ja, ik weet het.’

‘Wat vertelde de beambte? Wat had Ma-Boeten verteld?’

‘Dat mijn vader Takma te lijf wilde gaan met een kris. Dat Takma die kris van hem afpakte, terwijl...’

‘Terwijl wat, ja?’

‘Terwijl mama, mijn moeder...’

‘Ja?’

‘Haar armen om mijn vader geslagen had, om hem tegen te kunnen houden.’

‘O God, ja!’

‘Zodat hij zich niet kon verdedigen. En dat de baboe achter de deur had gehoord...’

‘Jaja, o God!’

‘Dat zij zei: ‘Ik háát je, ik háát je, ik heb je altijd gehaat!’’

‘O God!’

‘Ik heb je áltijd gehaat en ik hou van Emile!’

‘Ja, en toen?’

‘En toen heeft ze tegen Takma geroepen, bijna luid: ‘Emile, steek hem! Liever hij dan jij!’’

‘O God!!!’

De dokter zakte met zijn zware massa op een stoel neer. ‘Je wéét het,’ kreunde hij, ‘het is zestig jaar geleden, jaja, o God. Ik heb het nooit gezegd. Ik hield zo veel van je moeder. Ik... ik onderzocht het lijk de volgende dag.’

‘Ja, ze lieten het wegdrijven in de rivier.’

'Ik schouwde het lijk de volgende dag en ik begreep het wel. Ik had het al begrepen, want ik had je moeder die morgen gezien en zij ijelde koortsachtig. En ik, ik beloofde haar niets te zeggen, o God..., als ze van me wilde houden! O God, o God, Dercksz, Dercksz, Daan, ik heb nooit, ik heb nóóit wat gezegd. En God weet wat de mensen toen, zestig jaar geleden gedacht hebben, gezegd hebben, gekletst, zonder het echt te weten. Totdat alles was doodgebloed, totdat het te laat was om het lijk opnieuw te schouwen, na hoeveel maanden... ik heb nooit wat gezegd, o God, neenee.'

'Roelofsz, toen ik het wist, kon ik niet in Indië blijven. Ik moest Harold zien, en jou, ik moest mama en Takma zien.'

'Waarom?!'

'Ik weet het niet, ik moest jullie zien. O, ze moeten hebben geleden. Ik heb medelijden met haar, met Takma. Ik moest jou zien, ik moest het je zeggen. Ik wist dat je...'

'De beambte wist het... van míj?'

'Door Ma-Boeten.'

'Ja, die wist alles. Het kreng.'

'Ze heeft jaren, jaren gezwegen. Ik wist zelfs niet meer dat ze leefde. Toen heeft ze het aan haar zoon verteld. Ze dacht dat mama al dood was. De zoon kende bedienden van ons huis. Hij kwam erachter dat mama nog leefde.'

'O God, ja!'

'Ik geef hem geld, iedere maand!'

'Tot mama dood is?'

'Ja, tot ze dood is!'

'O God, jaja.'

'Maar Roelofsz, wat je níet wist...'

'Nee, wat? Wat wist ik niet?'

'Dat Harold...'

'Harold, je broer?'

'... het wist!'

'Dat Harold het wist?'

'Ja!'

'Dat hij het wist? O God, ja. Hoe wist hij dat?'

'Harold wist het, want hij had het gezien!'

'Hij had het gezien?! Harold?'

'Hij was daar mee, in de bergen. Hij was in het berghotel.'

'Harold?'

'Hij was een jongen van dertien jaar. Hij was wakker geworden! Hij heeft mama, Takma en Ma-Boeten gezien. Die droegen het lijk van mijn vader. Hij

heeft gelopen in het bloed van zijn vader, Roelofsz! Hij was dertien jaar. Dertien jaar! Hij heeft nooit vergeten wat hij heeft gezien! En hij heeft het altijd geweten, zijn hele leven lang!

‘O God, ja, is dat waar?’

‘Dat is waar, hij heeft het me zelf gezegd.’

‘En hij heeft er ook nooit over gesproken?’

‘Nee, hij heeft er nooit over gesproken.’

‘Hij is een beste kerel, jaja, een brave kerel. Hij wil geen schande brengen op het hoofd van zijn oude moeder, ja, zo. Daan, Daan, o God, Daan, spreek jij ook niet: spreek nooit!’

‘Nee, ik zal niet spreken. Ik heb met jou gesproken en met Harold, omdat ik alles met hem bespreek. Zaken, en álles. Hij heeft me vaak geholpen. In Indië, met een vuile geschiedenis die ik daar heb gehad in mijn tijd, ja God, in mijn tijd. Ik heb altijd álles met Harold besproken. Met jou heb ik gesproken omdat ik wist dat je het wist.’

‘Jaja, God-God, zozo. Maar Daan, spreek er verder niet over.’

‘Nee, ik zal er verder niet over spreken.’

‘Niet met Stefanie, niet met Anton, niet met Otilie.’

‘Hún kind.’

‘Jaja, hun beider kind. Stil, Daan, het zijn zulke oude dingen. Ze zijn allemaal al voorbij.’

‘Waren ze maar voorbij! Maar ze zijn niet voorbij zo lang mama en Takma nog leven.’

‘Jaja, neenee, je hebt gelijk, zo lang ze leven, zijn ze nog niet voorbij. Maar ach, ze zijn oud. Lang zal het niet meer duren. Ze gaan voorbij, die dingen, langzaam, maar ze gaan voorbij. Het is zó heel lang geleden. En de mensen bemoeien zich niet meer met ons. Vroeger, vroeger spraken de mensen over mama en Takma, en de kinderen... over Anton, over jou, die vieze geschiedenis in Indië... over Otilie, veel over Otilie. Dat is nu allemaal voorbij. Dat gaat voorbij. Wij zijn oud, jaja.’

Hij zakte terug in zijn stoel, zijn massa helde over met de schuine buik, alsof die voorover op de grond zou vallen.

Op dit moment klonk van boven een schelle kreet, een samengeperste schreeuw, maar doordringend, alsof een oude keel gewurgd werd – en bijna tegelijkertijd werd de deur opengerukt en riep de juffrouw: ‘Anna, Anna, kom gauw!’

Daan Dercksz was een oude man, maar het was alsof een huivering als een koude stroom over zijn rug werd uitgewooid. De dokter schrok op, wankelde op zijn benen, richtte zijn scheve massa eindelijk overeind en riep: ‘Wat is er?!’



En de beide mannen haastten zich zo snel zij konden de trap op, Anna achterna. Boven waren twee lampen aan en de oude vrouw zat rechtop op haar stoel. Haar ogen stonden groot en puilden uit in een starre ontzetting. Haar mond was opengebleven en vormde een donkere holte na de gil die zij eruit had geperst. Haar ene arm was opgeheven en wees met uitgestrekte vinger naar de hoek van de kamer bij de etagère. Zo bleef zij versteend zitten met de starre, starende blik en de open mond, heel het oude gezicht verstart in extreme schrik, haar stijve arm versteend alsof ze die nooit meer zou laten zakken.

En de juffrouw en Anna, die haar nu samen naderden in opperste spanning, vroegen: 'Mevrouw, wat heeft u? Bent u onwel?'

'Daa..áááar!' stotterde de oude mevrouw. 'Dáár!'

En ze staarde star en bleef wijzen. De twee mannen waren op de drempel verschenen en wendden instinctmatig hun blik naar de hoek bij de etagère. Daar was niets te zien, alleen wat de oude vrouw er zag, wat zij duidelijk zag opkomen voor haar oude ogen in een heftige aanval van de wroeging die haar al jaren overviel, tot ze het opeens weer zag, wel tien, twintig seconden lang waarin zij versteende en haar oude bloed stopte met stromen. Ze ontving een schok, haar hand viel neer in haar schoot, ze viel zelf terug in het rechte kussen van haar hoge stoel en haar ogen vielen dicht.

'Dat heeft mevrouw wel eens meer,' zei oude Anna fluisterend. Behalve Daan wisten ze allemaal dat mevrouw het wel eens vaker had. Ze gingen snel om haar heen zitten om haar zorg te bieden. Ze was niet flauwgevallen. Ze opende snel de ogen, herkende de dokter en de beide vrouwen, maar ze herkende haar zoon Daan niet. Ze keek hem strak aan, met een huiver en plotselinge schok, alsof ze werd getroffen door een gelijkenis.

'Moeder, moeder!' riep Daan.

Nog steeds staarde ze, maar ze begreep dat hij niet de lijfelijke versie was van wat zij zojuist gezien had. Ze begreep dat hij de zoon was die leek op de vader: de man die ze eerst had liefgehad en toen had gehaat. Haar starende blik doofde, maar de rimpels van haar gezicht bleven in de nahuivering onbeweeglijk in hun diepe plooiën alsof ze erin gesneden en geëst waren.

Anna streek met een zacht en regelmatig gebaar, een lichte massage over haar hand en pols om haar weer volledig bij bewustzijn te brengen, tot het oude bloed weer stroomde.

'Naar bed,' mompelde de oude vrouw, 'naar bed.'

De beide mannen vertrokken, lieten haar aan de zorg van de vrouwen over. Onderaan de trap huiverde het flauw verlichte benedenhuis vol doodstille schaduw. Daan greep de arm van de dokter, die moeilijk de trap afstompede, van het zieke op het gezonde been.

'Wat heeft ze gezien?' vroeg Daan.  
'Stt!' zei de oude dokter. 'Jaja, zozo.'  
'Wát heeft ze gezien?'  
'Ze heeft Dercksz... ze heeft je vader gezien.'  
In de keuken miauwde de poes angstig.

Tante Adèle Takma kwam vanuit de eetkamer in de gang, haar sleutelmandje aan de arm, rustig bezig. Ze had de postbode gezien en ze hoopte op een brief van Elly. Lot en Elly waren in Florence, waar ze samen druk werkten in de Laurenziana-bibliotheek en in archieven, omdat Lot materiaal verzamelde voor een historisch werk over de Medici's. Ze waren tot in Napels geweest en op hun terugreis waren ze in Florence gebleven, moe van alle nieuwe dingen die ze gezien hadden; voor Elly was heel Italië nieuw. Ze hadden zich geïnstalleerd in een pension en werkten samen. Elly leek gelukkig en schreef opgetogen brieven.

Tante Adèle keek in het brievenkastje. Ja echt, een brief van Elly; een brief aan opa. Tante Adèle las altijd de brieven aan opa voor, dat was gezellig en de brief was toch ook voor haar. De kinderen zouden nog zeker drie maanden wegblijven, het was nu begin januari. En dan was er sprake van dat ze kalmpjes bij Steyn en mama Ottilie zouden wonen, voor een tijdje, om te zien of het ging. En ging het niet, dan zouden ze kalmpjes aan weer hun eigen gang gaan. Ze hadden het reizen nog in hun hoofd en verlangden nog niet naar een definitieve plek.

Mama Ottilie was naar Londen gegaan. Ze had daar haar twee jongens, John en Hugh Trevelley. Mary was in Indië getrouwd. Mama Ottilie had het echt niet alleen kunnen uithouden en het was zeker niet verkeerd dat ze haar twee zoons eens ging opzoeken, als die twee niet zulke afzetteren waren geweest. Geld hadden ze altijd nodig; dat wist tante Adèle van Elly en Lot.

Tante Adèle zorgde nog even voor alles wat zij beneden te doen had, sprak met de keukenmeid, sloot de voorraadkast, streek een tafelkleed glad, zette een stoel recht tegen de wand, zodat ze niet meer beneden hoefde te komen en rustig de tijd had om de oude heer Elly's brief voor te lezen. Hij had altijd veel plezier in haar brieven, omdat Elly met vrolijke verve schreef en met talent. De brieven gaven hem altijd een prettige morgen en nadat tante gelezen had, las hij ze vaak over en over.

Nu ging tante tevreden met de brief naar boven en ze klopte aan de deur van het kantoor van de oude heer. Ze kreeg geen antwoord en dacht dat hij een ogenblik in zijn slaapkamer was, dus ging zij daarheen. De deur stond open en ze ging naar binnen. De tussendeur naar het kantoor stond open en ze ging naar binnen. In zijn gewone stoel voor de schrijftafel zat de oude man. Hij sliep. Hij hing in zijn stoel en het trof haar hoe klein hij was, alsof hij in rust verschrompeld was. Zijn ogen leken dicht en zijn hand lag op een open la van

zijn bureau. Een prullenbak stond naast hem; andere papieren en brieven lagen over de tafel heen.

‘Hij slaapt,’ sprak ze tegen zichzelf en om hem niet wakker te maken sloop ze op haar tenen weg door de open deuren. Ze wilde hem niet storen in zijn rust als hij niet alleen al door haar binnenkomst vanzelf wakker werd. Hij was zo oud, zo heel oud.

Ze vond het jammer dat ze nog moest wachten met het lezen van Elly’s brief. Ze had niets meer te doen, de zorg voor het huishouden was klaar, de twee meiden deden rustig hun werk. En tante Adèle ging in de eetkamer rustig bij het raam zitten, het sleutelmandje naast zich, blij dat alles netjes was opgeruimd. Ze las de ochtendkrant die gekomen was, straks zou ze die naar boven brengen. Buiten sneeuwde het. Een stille witte rust dommelde door de kamer en door het huis. Even klonk de stem van een meid, die naar de keuken toe verdoofde. Tante Adèle las rustig de vier bladen door.

Toen stond ze op en met het mandje in de hand, de brief van Elly en de krant, ging ze opnieuw naar boven. Ze klopte aan bij het kantoor, maar de oude man gaf geen antwoord. Ze opende nu zachtjes de deur. Hij zat nog steeds in zijn stoel, in dezelfde slapende houding van zojuist. Hij leek echter nog meer verschrompeld, o zo klein in zijn korte jasje.

Tante schrok en ze kwam dichterbij. Ze zag dat zijn ogen niet gesloten waren, maar glazig starden in de vage verte. Bleek werd tante Adèle, ze beefde. Toen ze helemaal bij de oude heer was gekomen, zag ze dat hij dood was.

Hij was dood. De dood had hem overvallen en een lichte aanraking was voldoende geweest om in zijn aderen, broos van ouderdom, het bloed te doen stilstaan voor altijd. Hij was dood en het leek erop dat hij zonder strijd gestorven was, alsof de dood alleen dichterbij was gekomen en hem even met kille vinger op hart en hoofd had aangeraakt.

Tante Adèle beefde en barstte in snikken uit. Ze belde, ze riep angstig de meiden, die direct allebei kwamen.

‘De oude heer is dood!’ riep tante Adèle snikkend. Ook de beide meiden huilen; de drie vrouwen waren helemaal alleen.

‘Wat moeten we doen, juffrouw?!’

‘Keetje,’ zei tante Adèle, ‘ga direct naar dokter Thielens en dan naar meneer Steyn de Weert. Ik weet niemand anders. Familie van meneer is er niet. Maar meneer Steyn de Weert zal ons zeker helpen. Neem een rijtuig en ga direct. Breng meneer Steyn direct hier. Mevrouw Steyn is naar Londen. Ga, ga gauw, Keetje.’

De meid vertrok huilend.

‘Hij is dood!’ zei tante Adèle. ‘De dokter kan niets meer voor hem doen, maar de dokter moet het vaststellen. Doortje, laten we meneer op bed leggen en hem zachtjesaan uitkleden.’

Ze tilden de oude man uit de stoel, tante Adèle bij het hoofd, Doortje bij de voeten. Hij woog niets in de handen van de vrouwen. Hij was zo licht. Ze legden hem op bed en begonnen hem uit te kleden. Het jasje, dat ze over een stoel hingen, behield de rugvorm van de oude man.

Keetje had Steyn de Weert thuis gevonden en hij kwam met haar mee in het rijtuig. Ze informeerden bij het huis van de dokter, maar de dokter was weg. Tante Adèle kwam in de vestibule Steyn tegemoet. In het grote huis dommelde beneden een stille, witte rust. Buiten sneeuwde het dichter.

‘Ik wist niemand anders dan jij, Steyn!’ riep tante Adèle snikkend. ‘Ik heb je ook laten komen omdat ik weet dat je executeur-testamentair bent, dat heeft de oude heer mij gezegd. Ja, de oude heer is dood. Hij is als een pluimpje weggeblazen. Vanmorgen bracht ik hem zijn ontbijt zoals altijd. Toen is hij aan zijn tafel gaan zitten, papieren nakijken. Ik kreeg een brief van Elly en ging naar boven en vond hem slapend, dacht ik. Ik ging weer weg om hem niet wakker te maken. Maar toen ik terugkwam, zat hij nog zo. Hij was dood. Hij is dood, Steyn. 94 zou hij binnenkort worden...’

Steyn bleef bij tante Adèle tot de dokter gekomen was en de dood had geconstateerd. Steyn zou zich bezighouden met alles wat gedaan moest worden. Hij telegrafeerde aan zijn vrouw in Londen, want dit had tante Adèle hem gevraagd. Hij telegrafeerde aan Lot en Elly in Florence; die zouden zeker niet in Den Haag kunnen zijn voor de begrafenis. En hij ging direct naar zijn zwager Harold Dercksz, die hij thuis vond na het tweede ontbijt.

‘Harold,’ vroeg hij, ‘wat moeten we doen met mama? We kunnen het haar niet zeggen, toch?’

Harold was in zijn stoel teruggevallen. Hij kreunde van pijn die dag en hoewel hij niet klaagde, was zijn smartengezicht pijnlijk verwrongen. Zijn adem kwam met doffe stoten.

‘Is... is de oude heer dood?’

Hij zei niets meer, kreunde.

‘Voel je je zo beroerd?’ vroeg Steyn.

Harold knikte.

‘Zal ik dokter Thielens waarschuwen, zodat hij bij je langskomt?’

Harold schudde van nee. ‘Er is niets aan te doen. Merci, Frans. Ik weet wat ik eraan kan doen: vooral maar kalm erin berusten.’

Hij zweeg weer en staaarde voor zich uit met zijn hand voor zijn ogen omdat het door sneeuw gereflecteerde licht van buiten in zijn gezicht stak. En met dof

stotende schokken herademde hij. De oude heer was dood, eindelijk. Het Ding, het vreselijke Ding was voorbij, was nog niet voorbij, het sleepte, ritselde, staarde hem aan met zijn starre spookogen die hij al sinds zijn kinderjaren kende, maar het ging voorbij. Hoe had hij niet uitgezien naar de dood van de oude man! Hij had hem gehaat, de moordenaar van zijn lieve vader. Eerst als kind en later als jongeman had hij steeds gezwegen vanwege zijn moeder, zestig jaar lang had hij gezwegen. Nu pas had hij erover gesproken, met Daan, omdat hij ontzet uit Indië gekomen was en alles wist, zo laat pas, na de dood van de baboe die met haar zoon, de beambte had gesproken.

Hij had hem stil gehaat, de moordenaar van zijn vader. Toen was zijn haat bekoeld, begreep hij de passie en zelfverdediging; toen had hij medelijden gevoeld voor de oude man die zijn wroeging jarenlang mee moest slepen; toen was zijn medelijden erbarming geworden, diep trillende erbarming voor beiden, voor Takma en zijn moeder. 'Steek hem! Liever hij dan jij!' O, die passie, de haat, van jaren geleden in de vrouw die zij toen was geweest, de nog jonge en altijd verleidelijke vrouw, zij die nu haar allerlaatste dagen beleefde. Herinnerde zij het zich? Op de rechte stoel, in die rode schemering van het gordijn... Harold had verlangd naar de dood van Takma, verlangd naar de dood van zijn moeder, zodat voor hen beiden, die oude mensen, het vreselijke Ding geheel voorbij zou zijn gegaan en zich in het diepst van het verleden zou storten. Hij had ernaar verlangd en nu was de oude man dood!

Harold herademde.

'Nee Frans,' zei hij met zijn zachte, doffe stem, 'we kunnen het niet tegen moeder zeggen. Bedenk hoe oud ze is.'

'Dat dacht ik: we moeten de dood van de oude man verzwijgen voor haar. Voor dokter Roelofsz is het onmogelijk om het te verzwijgen, maar ook hem zal het wel treffen.'

'Ja,' zei Harold. 'Je hebt Ottilie getelegrafeerd.'

'Adèle wilde het.'

'Ja,' zei Harold, 'ze is... ze is zijn dochter.'

'Wist ze het? We hebben er nooit over gesproken.'

'Ik heb er ook nooit met mama over gesproken. Ik geloof dat Ottilie het vermoedde. Jij bent executeur-testamentair.'

'Dat dacht Adèle.'

'Ja,' zei Harold, 'hij zal zijn geld voor het merendeel nalaten aan Elly... en aan Ottilie. Wanneer is de begrafenis?'

'Maandag.'

'Lot en Elly zijn dan nog niet hier.'

'Nee, het is onmogelijk om op ze te wachten.'

'Gaaf de fioet door de Nassaulaan?'

'Dat is de weg naar het kerkhof,' zei Steyn.

'Het is beter om een omweg te maken, om niet langs het huis van mama te gaan. Ze zit altijd bij het raam.'

'Ik zal ervoor zorgen.'

'Wanneer kan Otilie hier zijn?'

'Ze kan vanavond de nachtboot nemen,' zei Steyn.

'Ja, dat zal ze zeker doen. Ze vermoedt alles wel. Ze hield veel van de oude man, hij van haar.'

'Ik moet weg, Harold. Zou jij het tegen dokter Roelofsz willen zeggen?'

'Jazeker, dat zal ik doen. Als ik je verder nog kan helpen met iets...'

'Merci.'

'Laten we elkaar vanmiddag bij moeder ontmoeten,' zei Harold. 'We moeten de familie zo veel mogelijk waarschuwen om bij mama geen woord los te laten. Wij moeten het voor haar verzwijgen: de schok zou haar dood zijn.'

En Harold dacht: als zij dood was... was het ding voorbij. Maar ze mochten haar niet vermoorden.

Toen Steyn de deur opende, kwam hij op de gang Ina tegen. Door het raam had ze hem zien komen en ze was naar boven geslopen, nieuwsgierig naar wat hij met haar vader te bespreken had, en ze had terloops even geluisterd.

'Dag Steyn,' zei zij. Ze noemde hem geen 'oom' omdat er zo'n klein verschil van leeftijd was. 'Is er iets gebeurd?' Ze wist het al.

'De oude heer Takma is gestorven.'

'Ina,' zei haar vader, 'denk eraan niets tegen oma te zeggen. We willen het voor haar verzwijgen. Het is zo'n slag voor de oude vrouw, ze zou er misschien in blijven.'

'Ja,' zei Ina, 'we zullen er niets van zeggen tegen oma. Meneer Takma was rijk, toch? Elly erft zeker alles.'

'Ik weet het niet,' zei Steyn, 'vermoedelijk.'

'Lot en Elly zijn ineens rijk.'

'Denk er dus aan, Ina, ja?' zei haar vader.

Hij drukte Steyn de hand, hij zou direct naar Roelofsz gaan.

'Is hij vannacht gestorven?' vroeg Ina.

Steyn vertelde de gebeurtenissen. Hij liet weten dat hij Lot getelegrafeerd had en zijn vrouw, tante Otilie.

'Waarom tante Otilie?' vroeg Ina.

'Omdat...'. Steyn aarzelde. Hij had zich versproken. 'Het is beter dat zij erbij is.'

Ina begreep het. Tante Otilie was oude Takma's dochter. Zij erfde zeker ook.

‘Hoe groot denk je dat het vermogen zal zijn, dat de oude man nalaat; heb je geen idee? O, niet dat het mij interesseert. Geldzaken van een ander, dat is het minste van mijn zorgen. Vind je papa niet bedrukt, Steyn? Hij is zo bedrukt sinds hij oom Daan heeft teruggezien. Steyn, weet jij niet waarom oom Daan zo naar Holland is teruggekomen?’

Ze was nog hongerig van nieuwsgierigheid en bleef immer onvoldaan. Ze liep dagenlang, wekenlang met haar honger rond. Ze wist niet tot wie ze zich moest wenden. De wil om te weten was altijd in haar aanwezig. Ze sliep er de laatste tijd slecht van. Met tante Stefanie had ze nog eens erover willen spreken om er toch achter te komen, maar tante Stefanie had haar beslist gezegd dat zij het niet wilde weten, wat er ook was, omdat ze niets te maken wilde hebben met oude zonde en dingen die niet hoorden. Al waren het dingen van haar eigen moeder, ze gingen haar niet aan. Het was de Hel die loerde en na tante Stefanies boetepreek wist Ina dat ze uit tante niets meer los zou krijgen, zelfs niet de vage, mistige herinnering die misschien even voor tantes blik had geschemerd.

Wat was er toch, wát was er dat papa al sinds zestig jaren wist, dat oom Daan sinds kort wist en waarom hij naar Holland gekomen was? Tot wie moest zij zich wenden?

Nee, Steyn wist niets en verwonderde zich om haar vraag. Hij dacht dat Daan zaken zou hebben, zoals hij altijd had, met Harold. En hij ging weg, haastte zich naar Stefanie, naar Anton, naar Daan en Floor, naar de Van Wely's en overal drukte hij mensen op het hart de dood van de oude heer te verzwijgen bij mama. Ze beloofden het allemaal, vanuit dezelfde behoefte van de kinderen om voor hun moeder de dood te verzwijgen van de man die zo lang haar genegenheid had, die zij bijna iedere dag tegenover zich had zien zitten op de stoel bij het raam. En Steyn sprak met iedereen af dat ze niets anders zouden zeggen dan dat meneer Takma ziek was, niet naar buiten kon gaan en dat ze het zo voort zouden laten slepen, hoe moeilijk dat op den duur ook zou gaan.

Toen ging Steyn naar tante Adèle en ze zei tegen hem: ‘Steyn, kunnen we die papieren niet eens wat opruimen in het kantoor van de oude heer? Het is zo'n rommel. Alles ligt zoals hij het heeft laten liggen.’

‘Ik zou er liever mee willen wachten tot Lot en Elly terug zijn,’ zei Steyn. ‘Sluit de kamer gewoon af. Er hoeft niets verzegeld te worden. Ik heb al met de notaris gesproken.’

Hij ging en in het sterfhuis met de gesloten luiken bleef tante Adèle alleen. De oude vrouw, verderop in de Nassaulaan, zo heel dichtbij, zag niemand anders dan haar kinderen en kleinkinderen, zij zou niets te weten komen.



Maandag was de begrafenis. Woensdag pas verwachtte ze Lot en Elly. Ze troffen het niet, de arme kinderen, zo gestoord te worden in hun werk in Italië. Maar Elly was voor de mensen toch de enige nabestaande van de oude man, zijn erfgename.

Tante Adèle was niet hebzuchtig. De oude man zou haar zeker wel een mooi erfdeel hebben nagelaten, daar was ze zeker van. Het zou haar spijten om het grote huis te moeten verlaten; ze woonde er zo lang, had het zo heel lang verzorgd voor de oude heer. Het was haar lief, de meubels waren haar lief. Of zou Elly het huis aanhouden? Ze dacht van niet: Elly vond het somber en het zou te groot zijn, meende tante, want Elly deelde het vermogen zeker met Ottilie. De mensen zouden er wel over praten, misschien niet eens zo heel veel. De oude heer was buiten de familie Dercksz afgesloten van de buitenwereld en behalve dokter Roelofsz waren zijn tijdgenoten dood. Nu waren uit die tijd alleen de oude mevrouw en de dokter over.

Ja, zij zou zeker het huis moeten verlaten, tante Adèle, en ze kreeg er tranen van in haar ogen. Hoe keurig was het allemaal hier, voor toch zo'n oude inboedel. Het speet haar dat Steyn de papieren in het kantoor niet een beetje had willen opruimen. Hij had de kamer gesloten en haar de sleutel gegeven. Dat was nu in het nette huis de enige kamer waar rommel was en stof lag. Naast het kantoor lag de oude heer in zijn slaapkamer, die avond zouden ze hem kisten. Steyn en dokter Thielens zouden dan komen.

Het hele huis was stil en netjes rondom de dode, alleen was er stof en rommel in het kantoor: het ergerde tante Adèle. En die middag pakte zij de sleutel en ging zij er naar binnen. De kamer was gebleven zoals ze was geweest vanaf het ogenblik dat ze de oude heer uit zijn stoel hadden getild, zo licht, en op zijn bed hadden gelegd en uitgekled.

Tante Adèle opende de ramen. De koude winterlucht kwam binnen en ze trok haar wollen manteltje dicht om haar schouders. Met haar stofdoek bleef ze een ogenblik verlegen staan, ze wist niet waar ze moest beginnen. Een la van de schrijftafel was nog open, papieren lagen op tafel, een prullenbak stond vlakbij, op de grond lagen papieren. Nee, dat kon ze zo niet laten. Hier een klein beetje orde brengen was zorg voor de oude man die daarnaast levenloos lag te wachten, geen schending. Ze schoof wat ze op tafel vond bij elkaar en legde het in een map. Ze nam het stof van het bureau, zette alles netjes recht, schoof de open la dicht en sloot die af. Ze raapte op wat ze op het tapijt vond en het ontroerde haar, want ze zag dat het een brief was, in twee stukken gescheurd. De oude heer had brieven verscheurd, dat zag ze in de prullenbak, daar lag een stapel van kleine verscheurde briefjes. Deze brief was blijkbaar uit zijn handen gevallen, op het allerlaatste moment toen de dood naderde en hem

aanraakte op hart en hoofd. Hij had geen kracht gehad om de al in tweeën gescheurde brief verder in stukjes te verscheuren; de twee stukken waren uit zijn vingers geglipt en hijzelf was uit het leven geglipt. Het ontroerde tante Adèle zeer, ze had tranen in de ogen. Besluiteloos bleef zij staren met de twee stukken in de hand. Verder verscheuren? Wegleggen in de map, voor Steyn? Beter om ze te verscheuren, de oude heer had ze immers willen verscheuren.

En ze scheurde de twee stukken in vieren. Op dit moment dwong een onweerstaanbare neiging haar om haar blik op het bovenste stuk te vestigen. Het was nauwelijks nieuwsgierigheid, want ze dacht niet eens dat ze in haar hand iets anders zou hebben dan een heel onschuldige brief. De oude brief bewaarde zo veel; het was een brief tussen honderd andere brieven, waarvan hij langzamerhand eens vond dat het goed was om ze te verscheuren. Het was nauwelijks nieuwsgierigheid, het was een drang die van buitenaf kwam, een neiging buiten haar om, iets wat haar geweld aandeed tegen haar eerlijke overtuiging in. Ze bood geen weerstand: ze las. Duidelijk had zij het idee om al lezend de brief verder te verscheuren en de stukjes in de mand te laten vallen.

En ze deed het niet: ze las. Ze werd bleek. Ze was een eenvoudige, rustige vrouw, die een rijpe leeftijd had gekregen in de kalmte van haar gezonde, maar onbewogen bloed, vreemd van heftige lusten. Lectuur had haar ziel weinig geraakt en auteurs maakten zinnen van hartstocht om mooi te schrijven, dacht zij. Zulke met pen-en-inkt geschreven woorden las zij nu op een geheel vergeeld papier, met rode inkt die al jarenlang verbleekt was. En het sloeg haar met ontzetting. Het was alsof er een rode vlam uit smeulende as omhoog schoot, as die zij bewogen had. Ze had niet geweten dat zo iets kon bestaan. Die heftige, gloeiende woorden: ze wist niet dat dat kon worden gezegd. Ze hypnotiseerden haar.

Ze was weggezonden in de stoel van de oude heer en ze las, ze kon niet anders meer dan lezen. Ze las van brandende dingen, van hartstocht die zij nooit had vermoed. Het samensmelten van ziel en lichaam, ziel samen, lichaam samengesmolten, om toch te vergeten... Ze las een razernij van woorden over een opwinding, een purperen krankzinnigheid om zich in elkaars ziel te storten en te vernietigen, om met nog niet uitgevonden zoenen samen weg te branden en weg te smelten in het vergeten, het vergeten: in elkaar te smelten en niet meer apart van elkaar te zijn, samen zijn voor eeuwig, voor eeuwig onafscheidbaar in onverbreekelijke passie. En zo te blijven. En te vergeten. Vooral te vergeten, o God toch te vergeten, die ene nacht, die ene nacht.

En door de eerste purperen passiewoorden begon het purper van bloed te vloeien. Door de woorden van liefdeshartstocht vloeiden nu de woorden van hatelijke hartstocht: de razende blijdschap dat die haat toch gekoeld was. De

juichende zekerheid dat de haat zich opnieuw zo zou koelen als de nacht opnieuw zou gebeuren. De krankzinnige woorden bedrogen zichzelf, want vlak daarop kronkelden ze weer van wanhoop en verklaarden toch dat de herinnering ondanks de voldoening een spook was, een bloedig spook dat hen niet zou verlaten. De haat zou altijd zo bekoeld zijn, ook een derde of vierde keer, maar het bloederige spook was toch afgrijselijk, dat maakte gek. En de brief eindigde met het smeken om toch te komen, spoedig, om samen te smelten in ziel en lijf en om in de vervoering van die samensmelting te vergeten, het spook niet meer te zien. Onderaan de brief deze woorden: 'verscheur direct' en deze naam: Otilie.

Tante Adèle bleef roerloos zitten met de vier stukken in haar hand. Ze had het gelezen, het was onherroepelijk. Ze wilde dat ze het niet had gelezen. Maar er was niets aan te doen. En ze wist het. De brief was gedateerd te Tegal, zestig jaar geleden. De vlammen sloegen niet meer uit de woorden op nu tante Adèle alles gelezen had, maar voor haar verschrikte ogen trilde het rood. Ze kromp ineem van een huivering en haar ogen staarden in dat trillende rood. Ze voelde haar knieën knikken en ze weigerden haar om op te staan. En ze wist het: door de haat, de hartstocht, het jubelen, de krankzinnigheid, de liefdespassie en wroegingsangst heen was de brief duidelijk. In een onbewuste drang om alles te zeggen, alles nog eens te voelen, alles rood en duidelijk te beschrijven, riep de brief een nacht op van jarenlang geleden, een nacht in stille bergen bij een donker bos, bij een gestegen rivier, een nacht in een verloren berghotel, een nacht van liefde, van haat, van verrassing, van zelfverdediging, van niet meer weten hoe, van stijgende angst, van wanhoop tot aan krankzinnigheid toe.

En de woorden riepen een toneel op van worsteling en bloed in een slaapkamer. De woorden riepen een groep van drie mensen op, die een lijk naar de gestegen rivier droegen, die niet meer wisten wat ze anders moesten doen, terwijl de stortregen ruisend neerdaverde. Dat alles riepen de woorden op, alsof ze door een drang van buiten gesuggereerd worden, een onweerstaanbare neiging, een mystiek geweld dat de schrijfster werd aangedaan om dat te zeggen wat zij logischerwijs haar leven lang zou hebben moeten verzwijgen; om met pen op papier dat te beschrijven wat een misdaad was, zodat haar brief een getuigenis werd; om alles uit te schreeuwen en fel te doen kleuren, dat wat je het veiligst besloten kon houden in zielswroeging en uitwissen, zodat geen spoor het meer kon verraden.

En de eenvoudige, rustige vrouw, die met kalm bloed rijp op leeftijd was gekomen, was ontzet over wat zich aan haar had geopenbaard. Eerst had die ontzetting rood voor haar geschitterd, de ontzetting over een oproep van haat en liefdespassie. Nu kwam voor haar plotseling het beeld op van de huiskamer

van een Oude Vrouw, zij zittend aan een room, broos door de voortdurende jaren, en Takma tegenover haar, beiden in stille afwachting van het voorbijgaan. De oude vrouw zat daar nog; daar in de andere kamer lag de Oude Man en hij wachtte ook de dag van morgen af en de dag van de laatste eer. Nu was alles voorbij.

God, dát was het geheim van hun beider oude levens! Zo heftig hadden zij liefgehad, zo hevig gehaat, altijd geheim. Dit hadden zij samen gedaan in de eenzame bergnacht en zo'n bloedrode herinnering hadden zij altijd en altijd meegesleept, hun lange, lange levens lang. En plotseling wist nu tante Adèle alleen wat niemand wist. Zij wist het alleen, dacht zij en ze was ontzet van huiver. Wat moest ze doen met die kennis? Wat moest ze doen met die vier stukken geel papier, beschreven met bleekrode inkt, als vervaagde letters in bloed? Wat moest ze met dat alles doen?

Haar vingers weigerden die vier stukken verder in stukjes te verscheuren en in de prullenmand te laten vallen. Het zou voor haar zijn alsof ze medeplichtige was. En wat moest ze doen met haar kennis, dat wat zij alleen wist?! Die tragische kennis zou haar, eenvoudige vrouw, bedrukken, tot stikkens toe! Eindelijk stond ze nu op, rillend. Het was heel koud in de geluchte kamer. Ze liep naar het raam om het te sluiten en ze voelde dat haar voeten wankelden, dat haar knieën knikten. Met ontzette ogen schudde ze haar hoofd heen en weer, heen en weer.

Werktuiglijk, met een doek in de hand, wreef zij het stof hier en daar weg. Ze was er niet met haar gedachten bij en kwam op dezelfde plek terug, wreef er voor de tweede en derde keer. Werktuiglijk zette ze de stoelen recht en haar gewoonte van netheid was zo groot dat ze de kamer zelf nog bevend verliet, maar het vertrek in orde had gemaakt. De stukken brief had ze opgeborgen, ze kón ze niet vernietigen. En plots werd ze bezield door een andere nieuwsgierigheid, een andere neiging buiten haar om, een vreemd gevoel dat haar drong: ze wilde de oude man zien. En ze ging de sterfkamer binnen op de punten van haar pantoffels. In het gedempte bleke licht lag het hoofd van de oude man wit op het witte kussen in het wit opgemaakte bed. Zijn oogleden waren dichtgedrukt, het gezicht was bij neus en mond ingevallen in slappe rimpels van vergaan perkament, bij de oren zat wat dun grijs haar, als een dof zilveren krans.

En tante Adèle keek op hem neer, met tranende ogen, en ze schudde haar hoofd in ontzetting heen en weer. Daar lag hij, dood. Jaren had zij hem gekend en verzorgd. Nooit had zij dát vermoed. Daar lag hij, dood, en alleen wat daar lag was over van liefdespassie en hartstochthaat en zeker ook van wroeging en

herinnering. Of was er nog een hiernamaals met meer strijd en zwaardere wroeging en boete en straf misschien?

Hoeveel hij ook in zichzelf geleden had, hier in deze wereld was hij niet gestraft. Zijn leven had een kalm uiterlijk en had lang geduurd. Hij had aanzien gekregen, rijkdom bijna. Hij had geen ziekelijke ouderdom gehad. Integendeel, zijn zintuigen waren scherp gebleven en ze herinnerde zich dat hij alleen vaak klaagde, lacherig en met te veel vriendelijkheid, wat gemaakt, dat hij alles hoorde en verre van doof werd met de ouderdom – dat hij zelfs stemmen hoorde die er niet waren. Welke stemmen had hij gehoord, welke stem had hij horen roepen? Welke stem had hem geroepen toen de al gescheurde en te lang bewaarde brief uit zijn verradershand viel? Nee, hier in deze wereld was hij niet gestraft, als niet zijn hele leven een straf zou zijn geweest.

Een koude huiver overviel tante Adèle. Hoe kon een mens jarenlang naast een ander leven en hem niet kennen en niets van hem afweten... hoe lang? 23 jaar leefde de arme nicht zo naast hem. En de oude vrouw leefde ook zo. Hoofdschuddend van verbaasdheid ging tante Adèle weg. Ze sloeg de handen zacht in elkaar, met een oudejuffengebaar. In haar verbeelding zag zij de oude vrouw. Ze zat waardig en majestueus, broos en mager in haar hoge stoel. Eens was zij de vrouw geweest die zo'n brief had kunnen schrijven, vol woorden rood van passie en haat en krankzinnigheid en het willen vergeten in het samensmelten van de zintuigen met hem. En hij lag daar, zo nietig en schraal en oud, dood nu, eindelijk, na jaren en jaren. Zij had zó kunnen schrijven. Nog brandden de woorden voor de ogen van de met stomheid geslagen, rijpere vrouw, kalm van ziel en bloed.

Dat dát was, dat dat kon zijn! Haar hoofd bleef heen en weer schudden.

De volgende ochtend kwam Otilie Steyn de Weert aan op Hoek van Holland. Ze werd vergezeld door een jongeman van rond de dertig: een knappe, grote Engelse jongen, gladgeschoren, fris, blond en blozend onder zijn reispet, breed in zijn geruite jack en korte broek. Ze namen de trein naar Den Haag.

Otilie was aangedaan. Ze kon zwijgen als ze wilde en ze had er dus nooit over gesproken; maar ze vermoedde, ze wist bijna zeker dat Takma haar vader was en ze had hem ook als haar vader liefgehad.

‘Hij is altijd zo goed voor me geweest,’ zei ze in het Engels tegen haar zoon Hugh Trevelley, ‘ik zal hem heel erg missen.’

‘Hij was je vader,’ zei Hugh laconiek.

‘Dat is volstrekt niet waar,’ verdedigde mama Otilie zich. ‘Daar weet jij niets van, Hugh. De mensen praten zo veel.’

‘Hij heeft je geld gegeven om naar Engeland te komen.’

Mama Otilie wist niet waarom, maar ze was soms eerlijker tegen Hugh dan thuis tegen Lot. Ze hield van beide zonen, maar ze hield van Lot omdat hij lief tegen haar was en ze hield eigenlijk meer van Hugh omdat hij zo knap en breed was en omdat hij haar aan Trevelley herinnerde, van wie ze eigenlijk het meest had gehouden. Ze had nooit tegen Lot gezegd dat de oude heer heel genereus voor haar was, maar dat had ze wel eens aan Hugh verteld. Ze was blij om met Hugh te reizen, om naast hem te zitten en toch was ze niet tevreden dat hij mee was gegaan. Hij kwam nooit in Den Haag en het zou vooral nu maar problemen geven met Steyn, dacht ze.

‘Hugh,’ zei ze vleierend, ze nam zijn hand die ze tussen de hare hield, ‘Hugh, mama is wel blij om samen met je te zijn, mijn jongen. Ik zie je zo weinig, ik ben heel blij. Maar het was misschien beter als je niet was gekomen.’

‘Jawel,’ zei Hugh laconiek en hij trok zijn hand terug.

‘Vanwege Steyn, weet je.’

‘Die vent wil ik niet zien. Ik zet geen voet in je huis. Ik ga in een hotel. Denk je dat ik die schurk van een Steyn wil zien? Die ploert voor wie je mijn vader hebt verlaten. Dat kun je bedenken. Maar ik ga mee voor mijn eigen belangen. Moeilijkheden ga ik niet maken. Maar ik wil het weten. Je erft van die oude man. Hij is je vader, dat weet ik. Je erft zeker. Ik wil er alleen van op de hoogte zijn of je erft en hoeveel je erft. Als ik dat weet, ga ik weer terug. Verder zal ik het niemand lastig maken, ook jou niet.’

Otilie zat voor zich uit te kijken als een kind dat terechtgewezen was. Ze waren alleen in de coupé en ze zei liefkozend: ‘Boy, lieve boy, praat niet zo

tegen je moeder. Ik ben zo blij je bij me te hebben. Ik hou zo innig veel van je. Je lijkt zo op je vader en ik heb van je vader gehouden, meer dan van Steyn. Die is het ongeluk van mijn leven geworden. Ik had bij papa moeten blijven en bij jullie, bij jou, John en Mary. Praat niet zo hard, boy. Het doet me zo'n pijn. Toe, wees eens lief voor je moeder. Ze heeft zo niets meer bij zich: Lot is getrouwd en de oude heer is dood. Niemand zal ooit meer lief voor haar zijn als jij het niet eens bent. En vroeger heeft ze zo veel liefs gehad; ja, vroeger.'

Ze begon te huilen. Dat was van verdriet om de oude man, van boosheid om Lot die getrouwd was, van pijnlijke jaloezie om Elly en van medelijden om zichzelf. Als van een kind zocht haar hand de stevige hand van Hugh. Hij glimlachte met zijn mooie, geschoren mond. Hij vond haar vermakelijk voor zo'n oude vrouw, maar hij begreep dat ze heel bekoorlijk kon zijn geweest. Iets vriendelijker werd in hem wakker en hij zei, ruw en lief, zijn arm om haar middel: 'Kom, huil nou niet, kom maar hier.'

En hij trok haar naar zich toe. Ze nestelde zich als een kind aan zijn borst, tegen zijn ruige jack. Hij klopte op haar hand en toen hij een kus op haar voorhoofd gaf, was ze zalig tevreden. Ze bleef met een diepe zucht zo liggen terwijl hij glimlachend en hoofdschuddend op zijn moeder neerkeek.

'In welk hotel ga je?' vroeg ze.

'Twee Steden,' zei hij. 'Heb je nog wat geld voor me?'

'Nee, Hugh,' antwoordde ze, 'ik heb je alles gegeven voor de reis, en...'

'Alles wat je bij je had?'

'Ja boy, ik heb echt geen cent op zak. Maar ik heb het niet nodig. Wat je over hebt, kun je houden.'

Hij grabbelde in zijn zak. 'Het is niet veel,' zei hij zoekend. 'Je kan me in Den Haag wel wat geven, hoor. Later als ik rijk ben, dan mag je bij me komen wonen en dan heb je een gezellige oudedag.'

Ze lachte tevreden om zijn woorden en streelde zijn wangen, gaf hem een zoen zoals ze nooit bij Lot deed. Dol was ze eigenlijk op hem, hij was haar liefste zoon. Voor één ruw-vriendelijk woord van Hugh zou ze mijlen hebben gelopen. Eén kus van hem maakte haar gelukkig, inderdaad gelukkig, voor een heel uur. Om hem te vertederen vond zij in haar stem en streling onbewust iets terug van haar vroegere jeugdige verleidelijkheid. Nooit zag Hugh haar als een kleine wraakgodin, zoals Lot haar zag. Lot had ze vroeger wel eens geslagen, tegenover hem voelde ze nóg wel eens een neiging om haar kleine vlugge hand op te heffen. Die neiging voelde ze nooit tegenover Hugh. Zijn mannelijkheid, die van een zoon, temde haar en ze deed wat hij wilde. Ze gaf zich gewonnen wanneer ze mannelijkheid liefhad, dat had ze altijd gedaan en dat deed ze nu ook bij haar zoon.

Aangekomen in Den Haag nam ze afscheid van Hugh en ze beloofde dat ze hem op de hoogte zou houden. Ze smeekte hem om lief te zijn en geen onaangename dingen te doen. Hij beloofde het en ging zijn weg. Thuis vond ze haar man.

‘Hoe is de oude heer gestorven?’ vroeg ze.

Hij vertelde haar kort het een en ander en zei: ‘Ik ben executeur-testamentair.’

‘Jij?’ Waarom niet Lot, als man van Elly?’

Hij haalde zijn schouders op. Hij vond het onoprecht dat zij dit vroeg.

‘Ik weet het niet,’ zei hij koel. ‘De oude heer heeft het zo bepaald. Trouwens, ik zal toch alles met Lot doen. Lot kan overmorgen hier zijn. Vanavond wordt de oude man gekist, morgen is de begrafenis.’

‘Wordt er niet gewacht op Lot?’

‘Dokter Thielens vond dat geen goed idee.’

Ze vertelde niet dat Hugh met haar was meegekomen. Na het koffiedrinken ging ze naar de Mauritskade. Ze omhelsde Adèle, die zich goed hield, hoewel in haar verbijstering de rode letters nog steeds wemelden, als karakters in vervaagd bloed.

Ottilie vroeg of ze de oude heer nog eens kon zien. Ze zag hem liggen, wit in het gedempte bleke licht, het gezicht oud en wit op het witte kussen in het dunne kransje haar, de oogleden dichtgedrukt, de trekken bij zijn neus en mond weggefallen in slappe rimpels van vergeeld perkament. Ze wreef zacht haar handen en huilde. Ze had de oude heer erg liefgehad en voor haar was hij steeds allerliefst geweest. Als een vader... altijd herinnerde zij hem zo. Papa Dercksz had zij nooit gekend. Hij was haar vader geweest. Als kind had hij haar al geliefkoosd en hij had haar later altijd geholpen als ze eens om geld verlegen zat. Als hij haar berispte, dan was dat met zachtheid geweest, omdat ze zo met haar leven speelde. Die woorden had hij uitgesproken, bij haar eerste scheiding van Pauws en bij haar tweede scheiding van Trevelley.

Ze herinnerde zich dat allemaal; in Indië en in Den Haag. Van Pauws had hij veel gehouden, van Trevelley niet; Steyn had hij, na het gebeuren, toch een goede kerel gevonden. Ja, hij had haar alleen maar zacht berispt, omdat ze zichzelf en haar passies niet kon leiden. Hij was altijd zo innig lief voor haar geweest. Ze zou hem missen in de voorkamer beneden bij mama, of 's morgens als ze hem kwam opzoeken in zijn kantoor. Hij gaf haar dan een paar bankbiljetten met een zoen en zei: ‘Maar spreek er niet over...’

Hij had haar nooit gezegd dat hij haar vader was; ze had altijd ‘meneer’ tegen hem gezegd. Maar ze had het vermoed. Nu voelde ze het, ze wist het zeker. Dit lieve, het laatste lieve voor haar misschien, ging voorbij, was haar voorbijgegaan.



Die avond kwam ze met Steyn mee en dokter Thielens kwam ook, om aanwezig te zijn bij het kisten. Nee, zei tante Adèle, ze was niet bang in het sterfhuis en de meiden waren het ook niet. Ze hadden de vorige nacht rustig geslapen. Ook de volgende dag, die van de begrafenis, was tante Adèle kalm. Ze ontving dokter Roelofsz heel rustig. De dokter hijgde en kreunde, steunde met de handen op de schuin hangende buik. Hij had eerst mee willen gaan naar de begrafenis, maar voelde er de kracht niet voor. Hij bleef dus bij Adèle. De Derckszen kwamen: Anton en Harold en Daan; Steyn kwam; d'Herbourg kwam met zijn schoonzoon Frits van Wely. Ook de vrouwen waren gekomen: Ottilie Steyn, tante Stefanie, tante Floor, Ina en het blonde vrouwtje Lili. Ze bleven met dokter Roelofsz bij tante Adèle. Ze was heel kalm. Toen de stoet was vertrokken, zeiden de vrouwen hoe treurig het was voor oma, en de oude dokter begon te huilen. Het was een treurig gezicht om die oude man, vervormd als een vervallen massa, in een stoel gezakt, huilend te horen uitroepen: 'Zo-zo, ach ja...' Maar Adèle bleef kalm.

Ottilie was niet kalm. Ze weende bitter en ze zagen allemaal dat zij een vader betreurde, hoewel niemand dat woord had uitgesproken, ook niet zachtjes tegen een ander.

De volgende morgen had Steyn een afspraak met de notaris en toen hij thuiskwam, zei hij tegen zijn vrouw: 'Adèle krijgt een erfdeel van dertigduizend; Elly en jij hebben ieder een ton.'

Mama Ottilie snikte. 'Goeie man!' snotterde ze in haar snikken, 'goeie man!'

'We dachten alleen, Ottilie, de notaris en ik dachten dat het vanwege mama goed zou zijn er niet over te spreken met wie er geen belang bij heeft.'

'Ja, goed,' zei Ottilie.

'Als je wilt, kun je goed zwijgen.'

Ze keek hem aan. 'Ik zal er niet over spreken. Maar waarom zeg je dat?'

'Omdat ik in de boeken van de oude heer zie dat hij je vaak geld heeft gegeven. Tenminste, er staan geldbedragen *aan O.S.*'

Ze bloosde.

'Ik hoefde dat ook niet tegen jou te zeggen.'

'Nee... maar je zei altijd dat je geld had gevonden in de kast en je deed je slordiger voor dan je was.'

'De oude heer zelf had me gevraagd niet over dat geld te praten.'

'En daar heb je ook goed aan gedaan; ik zeg alleen dat je goed kunt zwijgen als je het wilt. Zwijg dan ook nu.'

'Jouw adviezen heb ik niet nodig!' riep ze, plots driftig, maar hij ging al de kamer uit.

Ze balde haar vuist; ze haatte hem, vooral om zijn stem. Ze kon zijn koude basstem, zijn diep klinkende en stijve woorden niet uitstaan. Ze had hem een keer een mep in z'n gezicht willen geven om te zien of hij dan nog zo koel en stijf zou spreken. Ze haatte hem iedere dag meer en meer. Ze haatte hem zó, dat ze verlangde naar zijn dood. Ze had gehuild bij het lijk van de oude heer; bij het zijne zou ze genieten. Ze wist nog niet eens hoe erg ze hem haatte! Ze stelde hem zich voor: dood, overreden, verminkt, met een mes in zijn borst of een kogel in zijn slaap. En ze wist dat ze dan inwendig zou juichen. Het was allemaal omdat hij zo koel en zo stijf sprak en omdat hij nooit meer een vriendelijk woord sprak en haar nooit meer liefkoosde.

'Een ton!' dacht zij, 'het is een boel geld. Ach, ik had liever dat de goeie man nog leefde en dat hij me zo nu en dan een paar gulden gaf. Dat zal ik zo vreselijk missen. Nu heb ik wel wat geld, maar ik heb verder ook niets meer!' En ze wreef in haar handen en snikte weer, want ze voelde zich erg eenzaam. De oude man dood; Hugh wel in Den Haag, maar in zijn hotel; gelukkig kwam Lot vanavond thuis.

## VIII

De dag na de begrafenis kwamen Lot en Elly 's avonds aan op de Mauritskade, waar ze zouden logeren. Ze waren moe van de reis en ontstemd door hun oprechte verdriet. Tante Adèle zag het niet direct, want na zich twee dagen goed te hebben gehouden wierp ze zich snikkend in Elly's armen. Zo had Elly haar nooit gezien: nu de snikken alle ruimte hadden, kreeg ze een paniekaanval, viel ze flauw.

'De juffrouw heeft het ook zo druk gehad en zo akelig,' zei Door. Keetje beaamde dat en met Elly brachten ze tante Adèle weer bij bewustzijn.

'Ik ben beter, kind, het is niets. Kom, laten we naar de eetkamer gaan. Jullie zullen wel wat willen eten.'

Ze snikte nog steeds, overspannen, maar ze hield zich geforceerd in. Aan tafel zag ze hoe ontstemd Lot en Elly waren.

'Is opa gisteren begraven?' vroeg Elly.

'Ja, kind... Dokter Thielens durfde niet langer te wachten.'

'Dan was het eigenlijk nutteloos dat we hierheen reisden,' zei Lot hard. Zijn lippen trilden. Er was een harde strakheid in zijn anders zo zachte, blonde gezicht.

'We hebben jullie getelegrafeerd,' zei tante, zacht en nog huilend, 'om hier te komen omdat Elly toch direct inzage moest hebben in de zaken.'

'Ik had misschien alleen kunnen komen,' zei Elly, 'voor die zaken.'

'Steyn is executeur-testamentair,' zei tante zacht, 'en hij dacht...'

'Steyn?' vroeg Elly. 'Waarom niet Lot?'

'De oude heer had het zo bepaald, kind... als de man van mama Ottilie. Die erft ook, met jou.'

'Mama?' vroeg Lot.

'Ja,' zei tante verlegen.

Ze begrepen het en vroegen niet verder, maar hun ontstemming was zichtbaar. Hun gezichten stonden moe en tegelijkertijd hard.

'Mama zou vanavond hier komen om jullie te zien,' zei tante Adèle.

Elly schudde het hoofd van nee. 'Ik ben doodmoe,' zei ze. 'Ik kan mama Ottilie vanavond niet zien. Ik ga naar bed, tante.'

'Ik zal mama wel ontvangen,' zei Lot.

Elly stond gauw op en ze ging naar boven. Tante Adèle volgde haar. Lot zou zich oprispen in een andere kamer. Op de trap begon Elly te huilen.

'Arme oude opa!' snikte zij. Haar stem brak.

In de kamer hielp tante Adèle haar. 'Ben je zo moe, kind? Ga je naar bed?'

Elly knikte.

'Kind, is er iets? Je hebt zoiets hards in je gezicht, iets wat ik niet van je ken... Kind, zeg me, je bent toch gelukkig?'

Elly glimlachte vaag. 'Tante, misschien niet zoals ik het me voorgesteld had... Maar als ik niet gelukkig ben, is het mijn eigen schuld.'

Tante Adèle vroeg niet verder. Zij dacht aan de ontroerende brieven van Elly die de oude man steeds zulke prettige momenten hadden bezorgd en ze bedacht dat brieven toch konden bedriegen.

Elly kleepte zich uit en ging naar bed.

'Ik zal je maar alleen laten, kind.'

Maar Elly pakte haar hand. Ze voelde een vertedering voor de vrouw die voor haar een moeder geweest was.

'Blijf nog, tante, tot mama Ottilie komt.'

'Kind,' zei tante zoekend, 'je bent toch niet ontstemd omdat mama Ottilie mee-erft? Ze is zijn dochter, weet je.'

'Ja tante, dat weet ik. Nee, daar ben ik heus niet ontstemd over. Ik ben alleen moe, heel moe, omdat alles wat wij plannen zo nutteloos blijkt.'

'Kind,' zei tante Adèle, maar half luisterend, 'ik ook, ik ben moe, ik ben doodop. O, ik wou dat ik het durfde te zeggen...'

'Wat?'

'Nee, kind, nee, ik durf niet.'

'Wat is er dan?'

'Nee, kind, ik durf niet, nu nog niet. Misschien later. Hoor, daar wordt gebeld, dat zal mama Ottilie zijn. Ja, ik hoor ook Steyns stem. Ik ga naar beneden, kind.'

Ze liet Elly alleen, maar ze was zo geschokt dat ze beneden opnieuw in tranen uitbarstte.

'Elly is zo moe,' zei ze tegen mama Ottilie, 'ze is naar bed gegaan. Ik zou haar vandaag maar met rust laten.'

Maar ze was zelf helemaal van streek. Ze voelde dat het vreselijke geheim dat zij alleen kende - dat dacht ze - te zwaar woog op haar eenvoudige ziel. Ze raakte eronder verpletterd, ze moest het zeggen, ze moest het met een ander delen. En ze zei: 'Steyn, nu Lot met zijn moeder is, nietwaar, wou ik je wel even spreken als het kon.'

'Zeker,' zei Steyn.

Ze gingen weg.

'Naar boven?' vroeg Steyn.

'Ja,' zei tante Adèle, 'naar de kamer van de oude heer.'

Ze bracht hem daar. Het was er koud, maar ze stak de gaskachel aan.

‘Steyn,’ zei ze, ‘het spijt me wat ik gedaan heb. Ik heb die papieren wat opgeruimd, het was zo’n rommel. Op de grond lag een brief, een verscheurde brief, de laatste die de oude heer wou verscheuren. Ik weet niet hoe het gebeurde, Steyn, maar zonder het te willen heb ik... die brief gelezen. Ik wou om al het geld van de wereld dat ik het niet gedaan had. Ik kan er niet alleen mee rond blijven lopen. Het maakt me gek en op den duur bang en zenuwachtig. Kijk, hier is de brief. Ik weet niet of ik er goed aan doe, misschien had ik er beter aan gedaan om de brief maar te verscheuren, dat was toch de wens van de oude heer...’ Ze gaf hem de vier stukken.

‘Maar dan is het nog het beste,’ zei Steyn, ‘dat ik de brief verscheur en niet lees.’

Hij maakte al een beweging, maar zij hield hem tegen. ‘En mij daarmee alleen rond laten lopen... met iets dat ik niet zeggen kan?! Nee, lees het in godsnaam, voor mij Steyn, om het met me te delen: lees het.’

Steyn las. Er was een stilte in de kamer, een koude winterstilte van verlatenheid. Alleen het gas suisde. Vanuit de vervaagde letters van het vergeelde en vergane, in vieren gescheurde papier, spookten haat, passie, krankzinnig juichen, krankzinnig pijnlijke liefde en wroeging omhoog door die nacht van bloed, een Indische nacht in de bergen, in de daverende stortregen. Deze twee mensen, Steyn en Adèle, hadden niets met dit alles te maken; ze waren er onbekend mee, maar toch sleepte het voorbijgaande Ding langs hun lichamen, hun zielen, hun levens. Het ontstelde hen, deed ze nadenken. Ze keken elkaar nu huiverend in de ogen.

‘Het is ontzettend,’ zei Steyn, ‘en niemand, die dat weet.’

‘Nee,’ zei tante Adèle, ‘dat weten alleen jij en ik.’

Maar Steyn was ontevreden. ‘We hadden de brief niet mogen lezen,’ zei hij.

‘Ik weet niet hoe ik het gedaan heb,’ zei tante Adèle. ‘Iets dwong me ertoe... ik weet niet wat. Ik ben niet nieuwsgierig. Ik had de stukken al in de hand om ze nog kleiner te verscheuren. Ik heb de twee stukken in vieren gescheurd.’

Werktuiglijk verscheurde Steyn de vier stukken in achten.

‘Wat doe je?’ vroeg tante Adèle.

‘De brief vernietigen,’ zei Steyn.

‘Zou je het niet... aan Lot?’

‘Nee, nee...’ zei Steyn, ‘waarom heeft Lot dat nodig? Daar!’

Hij verscheurde de brief en liet de stukjes heel klein in de prullenbak vallen. Voor zijn ogen trilden de hem vreemde passies van vroeger, in bleek-rode kleuren, in wolken. Toch zag hij de kamer, winterkoud, stil en verlaten door de oude heer; alleen het gas suisde.

'Ja,' zei tante Adèle, 'het is misschien beter dat verder niemand anders het weet, alleen wij. O, Steyn, het heeft me toch opgelucht dat jij het weet. Wat is het leven vreselijk dat er zulke dingen gebeuren!'

Ze wreef in haar handen en schudde het hoofd heen en weer.

'Kom,' zei Steyn. Zijn grote lichaam huiverde. 'Kom, laten we gaan.'

Tante deed bevend het gas uit en ze gingen weg. De donkere kamer bleef winterkoud achter, stil en verlaten. De brief lag in kleine stukjes gescheurd in de prullenbak.